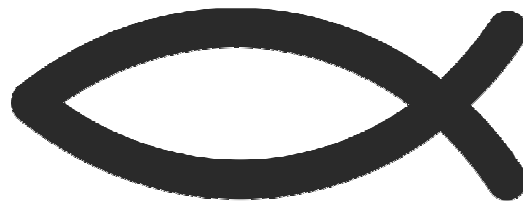

ISSN: 2299–9922

Religious and Sacred Poetry:
An International Quarterly
of Religion, Culture and Education

edited by

Marek Mariusz Tytko

Year 1: 2013

Volume 1 (1)

January – February – March 2013

Religious and Sacred Poetry: An International Quarterly of Religion, Culture and Education

Address:

<http://www.religious-and-sacred-poetry.info>
[The Internet service of the quarterly]

The primary version of the periodical is the electronic format

The quarterly is indexed in the databases:

Central and Eastern European Online Library (C.E.E.O.L.) Frankfurt am Main (Germany),
[Online Distribution License Agreement, 13.03.2013]
The Central European Journal of Social Sciences and Humanities (C.E.J.S.H.), Poznań (Poland),
Praha (Czech Republic), Bratislava (Slovak Republic), Budapest (Hungary),
[Abstracts License Agreement, 03.03.2013]

Evaluation

The quarterly will be evaluated by the Polish Ministry of Sciences and Higher Education / the Universities in Warsaw in 2014 (these points will concern all publications from the year 2013)

Profile of the Quarterly:

Social sciences, humanistic sciences (humanities)

The International External Reviewers of the Quarterly:

- Prof. dr Halina Filipowicz, Ph.D. – The University of Wisconsin (Madison, Wisconsin, the United States of America),
Rev. Prof. dr Janusz Artur Ihnatowicz, Th.D. – The University of St. Thomas (Houston, Texas, the United States of America),
Prof. Dr Eric Ziolkowski, Ph.D. – The Lafayette College (Easton, Pennsylvania, the United States of America),
Prof. Dr Margaret Ziolkowski, Ph.D. – The Miami University (Oxford, Ohio, the United States of America),
Prof. dr Kas Mazurek, Ph.D. – The University of Lethbridge (Lethbridge, Canada)
Prof. dr Natal'â Tigranovna Pahsar'ân, Ph.D. – The State University of Lomonosov (Moscow, Russia)
Prof. dr Aleksej Viktorovič Tatarinov, Ph.D. – The State University of Kuban (Krasnodar, Russia)
Dr hab. Peter Káša, Ph.D. – The University of Prešov (Prešov, Slovakia),
Prof. UKSW dr hab. Krzysztof Koehler, Ph.D. – The University of Cardinal Stefan Wyszyński (Warsaw, Poland)
Prof. . UZ dr hab. Mirosław Kowalski, Ph.D. – The University of Zielona Góra (Zielona Góra, Poland)
Em. prof. UP dr hab. Henryka Kramarz, Ph.D. – The Pedagogical University (Cracow, Poland)
Prof. AI dr hab. Piotr Mazur Ph.D. – The University of "Ignatianum" (Cracow, Poland)
Prof. UR dr hab. Marek Nalepa Ph.D. – The University of Rzeszów (Rzeszów, Poland)

The International Scholarly Council:

Prof. GWSH dr hab. Bogusław Żurkowski, Ph.D. (**chief** of the International Board, Gdańsk, Poland), Dr hum. sc. Marek Mariusz Tytko, Ph.D. (**secretary**, Cracow, Poland), Univ.-Prof. Mag. Dr. Alois Woldan (Austria/Wien), Doc. Dr philol. sc., C.Sci., Ph.D. Äŭgen Arkadz'evič Pan'koŭ [Eugeniusz Arkadowicz Pańkow] (Belarus, Grodno), Doc. Dr philol. sc., C.Sci. Ph.D., Vol'ga Äŭgen'eŭna Pan'kova [Olga Eugeniejewna Pańkowa] (Belarus, Grodno), Prof. PhDr. Zdeněk Beneš, CSc. (Czech Republic, Praha), Doc. PhDr. Hana Bočková, Dr. (Czech Republic, Brno), Prof. UWr. Doc. PhDr. Libor Martinek (Czech Republic, Opava), Doc. PhDr. Martin Pilař, CSc. (Czech Republic, Ostrava), Prof. PhDr. Michaela Soleiman pour Hashemi CSc., (Czech Republic, Brno), Prof. PhD., M.A. Janina Falkowska (Canada, London, Ontario), Prof. Dr Peter Drews, apl. Prof., Ph.D. (Germany, Freiburg im Breisgau), Prof. Dr hab. phil. sc. Alicja Teresa Nagórko, Ph.D. (Germany, Berlin), Prof. WSE Dr hab. Teresa Jadwiga Bela Ph.D. (Poland, Cracow), rev. father Dr hab. Roman Bogacz, Th.D. (Poland, Cracow), Dr hab. Beata Maria Gaj Ph.D. (Poland, Opole), Prof. KUL JP II Dr hab. Piotr Juliusz Jaroszyński, Ph.D. (Poland, Lublin), Prof. UKSW Dr hab. Wojciech Feliks Kudyba, Ph.D. (Poland, Warsaw), rev. sister Prof. UPJPII Dr hab., Th.D. Adelajda Sielepin, CHR (Poland, Cracow), Prof. UŚ Dr hab. Urszula Jolanta Szuścik, Ph.D. (Poland, Katowice-Cieszyn), Prof. UJ Dr hab. Maciej Jan Urbanowski, Ph.D. (Poland, Cracow), Prof. UMCS Dr hab. Anna Marta Żukowska, Ph.D. (Poland, Lublin), rev. father Ass. Prof. Dr Vladimir Vukašinović, Th.D. (Serbia, Beograd), Doc. PhDr. Marián Andričik, Ph.D. (Slovakia, Košice), rev. father Prof. PhDr. Pavol Dancák, Ph.D. (Slovakia, Prešov), Doc. PhDr. PaedDr. Miroslav Gejdoš, Ph.D. (Slovakia, Ružomberok), M.Prof. KU doc.PaedDr. Tomáš Jablonský, Ph.D. (Slovakia, Ružomberok), Doc. PhDr. Zuzana Kákošová, CSc. (Slovakia, Bratislava), rev. father Prof. PaedDr. ThDr. Jozef Leštinský, Th.D. (Slovakia, Ružomberok), Prof. PhDr. Viera Žemberová, CSc. (Slovakia, Prešov), rev. father Akad. Prof. Dr Jože Krašovec, Th.D. (Slovenia, Ljubljana), Prof. Dr Jens Herlth, Ph.D. (Switzerland/Helvetia, Freiburg/Fribourg), Prof. Dr hab. Volodimir İvanovič Antofijčuk, Ph.D. (Ukraine, Chernivtsi), Prof. dr. hab. Oleksandr Grigorovič Astaf'ëv, Ph.D. (Ukraine, Kiev), Prof. Dr hab. Boris Ivanovič Bunčuk, Ph.D. (Ukraine, Chernivtsi), Prof. Dr hab. Nadiâ Georgiïvna Kološuk, Ph.D. (Ukraine, Luck), Prof. Dr hab. Svitlana İvanivna Kravčenko, Ph.D. (Ukraine, Luck), Prof. Dr hab. Mar'âna Bogdanivna Lanovik, Ph.D. (Ukraine, Ternopil), Prof. Dr hab. Zorâna Bogdanivna Lanovik, Ph.D. (Ukraine, Ternopil), Prof. Dr hab. Luïza Konstantinovna Olander, Ph.D. (Ukraine, Luck), Prof. Dr hab. Nataliâ Mikolaïvna Sidorenko Ph.D. (Ukraine, Kiev), Prof. Dr hab. Lidiâ Vitaliïvna Snicarčuk Ph.D. (Ukraine, Lviv), Prof. Dr Anna Frajlich-Zajac, Ph.D. (United States, New York)

Members of the Editorial Board (the Editorial Team):

Editor-in-Chief : Dr hum. sc. Marek Mariusz Tytko, Ph.D. (marek.mariusz.tytko[at]uj.edu.pl),

Vice-Editor-in-Chief: rev. sr. Prof. UPJPII Dr hab. Adelajda **Sielepin** CHR, Th.D. (s.adelajda[at]gmail.com)

Subject Editors (Sub-editors):

Prof. GWSH Dr hab. Bogusław **Żurkowski** Ph.D. – pedagogy, culture, literature (boguslaw.zurkowski[at]gmail.com), Prof. WSE Dr hab. Teresa Jadwiga **Bela** Ph.D. – English and American literature (terbela[at]gmail.com), rev. father Dr hab. Roman **Bogacz** Th.D. – Biblical theology and Biblical studies (atbogacz[at]cyf-kr.edu.pl), rev. sr. Prof. UPJPII Dr hab. Adelajda **Sielepin** CHR, Th.D. – liturgical theology and liturgical spirituality (s.adelajda[at]gmail.com), Dr hab. Beata Maria **Gaj**, Ph.D. – Greek and Latin literature, ancient culture, modern classical culture, classical

studies, classical tradition (beatagaj8[at]wp.pl), Prof. KUL JPII Dr hab. Piotr Juliusz **Jaroszyński**, Ph.D. – philosophy of culture and aesthetics (jarosz[at]kul.lublin.pl), Prof. UKSW Dr hab. Wojciech Feliks **Kudyba**, Ph.D. – literature (kudyba[at]op.pl), Prof. UJ Dr hab. Maciej Jan **Urbanowski**, Ph.D. – literature and contemporary literature (maciej.urbanowski[at]uj.edu.pl), Prof. UŚ Dr hab. Urszula Jolanta **Szuścik**, Ph.D. – psychology of creativity (ulaszus[at]poczta.onet.pl), Prof. UMCS Dr hab. Anna Marta **Żukowska**, Ph.D. – pedagogy, history of education and upbringing (an-martzuk[at]interia.pl), Dr hum. sc. Barbara Krystyna **Niemiec**, Ph.D. – Polish philology, Polish language teaching, social communication, language culture and pedagogy (b.niemiec[at]chello.pl), Prof. Dr hab. Svitlana İvanivna **Kravčenko**, Ph.D. – Russian philology, Ukrainian philology and social communication (grelya64[at]mail.ru), Prof. UWŕ., Doc. Ph.Dr. Libor **Martínek** Ph.D. – Czech philology (libor.martínek[at]fpf.slu.cz), Doc. PhDr. Marián **Andričik**, Ph.D. – Slovak philology, Slovak literature, English philology, theory of artistic translation, theory of interpretation of literature (marian.andricik[at]upjs.sk), PaedDr. Ivica **Hajdučeková**, Ph.D. – Slovak philology, Slovak literature (hajduceková[at]gmail.com), Prof. Dr hab. Mar'ána Bogdanivna **Lanovik**, Ph.D. – literature, Russian and Ukrainian literature, literary theory, comparative studies, sacrology, the Bible in literature, artistic translation theory (m-z[at]ukr.net), Prof. Dr hab. Zorâna Bogdanivna **Lanovik**, Ph.D. – literature, Russian and Ukrainian literature, literary theory, comparative studies, sacrology and sacrological hermeneutics, the Bible in literature (m-z[at]ukr.net)

Statistical Editor:

Prof. AGH Dr hab. Adam Michał **Nodzeński** D.Tech. – statistics (nodzen[at]agh.edu.pl),

Language Editors for Polish and Native Speakers (Polish Language Consultants):

Dr hum. sci. Barbara Krystyna **Niemiec**, Ph.D. – language editor of Polish language and native speaker, chief of Polish language Section (b.niemiec[at]chello.pl), Agnieszka Luiza **Kubicka**, M.A. – language editor for Polish language (agnieszkaluiza[at]wp.pl)

Language editors for English and native speakers (English Language Consultants):

rev. sr. Prof. UPJPII Dr hab., Th.D. Adelajda **Sielepin**, CHR – language editor for English language, **chief** of English Section (s.adelajda[at]gmail.com), Prof. WSE Dr hab. Teresa Jadwiga **Bela** Ph.D. – special editor for texts in English (terbela[at]gmail.com), Muir Alan **Evenden** (the United States) – English native speaker (mevenden[at]gmail.com), Thomas **Koziara** M.A. (the United States) – English native speaker (thomas.koziara[at]icloud.com), Linda **Tytko** B.A. (the United States) – English native speaker (ltytko[at]sbcbglobal.net), Mark Simon **Bonnett** (the United Kingdom) – English native speaker (Bignoze1[at]hotmail.com), Doc. PhDr. Marián **Andričik**, Ph.D. – English philology (marian.andricik[at]upjs.sk), Mgr. Aleksander Vadzimavič **Babuk**, M.A. – language editor for English language (alexander-babuk[at]yandex.ru)

Language editors for Russian and Ukrainian, native speakers (Russian and Ukrainian language Consultants):

Prof. Dr hab. . Svitlana İvanivna Kravčenko **Kravčenko** – language editor for Russian language and native speaker (grelya64[at]mail.ru), Prof. dr hab. Nadîa Georgiivna **Kološuk** – language editor for Russian and Ukrainian language and native speaker (n_koloshuk[at]ukr.net)

Language editor for Slovak and native speaker:

PaedDr. Ivica **Hajdučková**, Ph.D. language editor for Slovak language and native speaker (hajduceková[at]gmail.com),

Language editor for Czech and native speaker

Prof. UWř., Doc. Ph.Dr. Libor **Martinek** Ph.D. – language editor of Czech language, Bohemian native speaker (libor.martinek[at]fpf.slu.cz),

The language editor for Belorussian and Polish, native speaker

Doc. Dr philol.sc., C.Sci., Ph.D. ÂŹgen Arkadz'evič **Pan'koŹ** [Eugeniusz Arkadowicz **Pańkow**], subject editor for Belorussian and Polish literature, Polish and Belorussian philology (olgapankov[at]interia.pl, pankov_graal[at]mail.ru), Doc. Dr philol. sc., C.Sci., Ph.D., Vol'ga ÂŹgen'eŹna **Pan'kova** [Olga Eugeniejewna **Pańkowa**] subject editor for Belorussian and Polish literature, Belorussian and Polish philology, Russian language editor (olgapankov[at]interia.pl, pankov_graal[at]mail.ru).

Language editor for Greek and Latin (Greek and Latin Consultant):

Dr hab. Beata Maria **Gaj**, Ph.D. – Greek and Latin literature, ancient culture, modern classical culture, classical studies, classical tradition (beatagaj8[at]wp.pl),

Technical Editors and Webmaster:

M.Sc. Eng. Krzysztof **Kubicki** – technical editor, webmaster (krzysiek.kubicki[at]gmail.com), Bacc. Beata Anna **Tytko**, Baccalaureate, technical editor, editorial computer help (beata.tytko[at]poczta.fm), Andrzej **Szeleġa** M.A. – technical editor, photographer, graphic image technology editor, computer graphics, cameraman and film editor, (info[at]asfoto.net)

Editor

Dr hum. sc. Marek Mariusz Tytko, Ph.D.,

Address of the editorial office:

ul. Włoska 17/27, 30-638 Kraków (Cracow), Poland
phone: +48 511 350 665
e-mail: religious.and.sacred.poetry[at]gmail.com

The Patronage

The journal "Religious and Sacred Poetry: An International Quarterly of Religion, Culture and Education" is published under the scholarly patronage of the Polish Theological Society in Cracow (**Polskie Towarzystwo Teologiczne w Krakowie**)

<http://www.ptt.net.pl/>

Copyright © by Marek Mariusz Tytko and the Authors of this volume

The Publisher :

Fundacja Naukowa Katolików 'Eschaton' (Kraków, Polska)
[The Scholarly Foundation of Catholics 'Eschaton', Cracow, Poland]
Number KRS **0000451001** [The Judgement for Cracow-Centre, Department No. XI, 13.02.2013]
Number NIP **6793090655** [The Financial Office for Cracow-Podgórze, 20.03.2013]
Number REGON **122802966** [The Main Statistical Office – GUS Kraków, 05.04.2013]

Address of the Publisher:

ul. Włoska 17/27, 30-638 Kraków (Cracow), Poland
phone: +48 511 350 665; e-mail: fundacja.eschaton[at]gmail.com

President of the Scholarly Foundation of Catholics 'Eschaton':

Dr hum. sc. Marek Mariusz Tytko, Ph.D.

Roman Catholic Church Assistants of the Publisher:

Father Dr hab. Roman **Bogacz** Th.D. – Church Assistant (atbogacz[at]cyf-kr.edu.pl),
Father Ireneusz **Okarmus**, Th.M.. – Church Assistant (iokarmus[at]parafiapiaskinowe.pl)
[Church assistants (ecclesiastical assistants) were appointed by His Eminence Metropolitan Cardinal
Stanisław **Dziwisz**, Th.D., The Metropolitan Curia in Cracow, 15.05.2013, Number 1132/2013]

On the cover of the periodical (first page of the cover):

Anna Marta Żukowska, *The Heart of Jesus and Gesture of outstretched Hands*, oil on canvas,
the Church of Our Lady of Sorrows in Kraśnik near Lublin (Poland) [its photocopy: Piotr Kosmala]

On the cover of the periodical (the last page of the cover):

Marek Mariusz Tytko & Leszek Elektorowicz, Cracow, March, 11th 2012 (photo: Andrzej Szełęga)

The text on the last page of the cover:

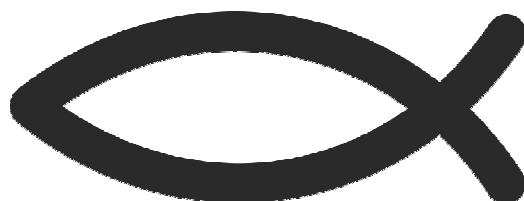
Bogusław Żurkowski, translated into English by Marek Mariusz Tytko

Cover design:

The cover was designed by Krzysztof Kubicki inspired by Marek Mariusz Tytko,
Design consultant: Jarosław Kubicki

The graphic trademark of the Quarterly and the Foundation (a Christian fish):

Edward Przebieracz and Krzysztof Kubicki inspired by Marek Mariusz Tytko

ISSN: 2299–9922

[The National Library in Warsaw, The National Centre of the ISSN, 18.02.2013]

Spis treści

<i>Spis treści</i>	7
<i>Table of Contents</i>	10
BOGUSŁAW ŻURAKOWSKI (Polska), <i>Poezja Religijna i Sakralna</i>	13
BOGUSŁAW ŻURAKOWSKI (Polska), <i>Religious and Sacred Poetry</i>	14
MAREK MARIUSZ TYTKO (Polska), <i>Wstęp do „Poezji Religijnej i Sakralnej” (I)</i>	15
I. Dissertations and Articles (Rozprawy i Artykuły)	23
JOŽE KRAŠOVEC (Słowenia) <i>Poetic and Narrative Shape of the Hebrew Bible and Literary Forms of Antithesis</i>	25
WOJCIECH KUDYBA (Polska) <i>The Sacred and “Spirituality” in Polish Literary Research</i>	41
WOJCIECH KUDYBA (Polska) <i>Sacrum i „duchowość” w polskich badaniach literackich</i>	59
CLARINDA E. CALMA (Polska) <i>Edmund Campion’s Rationes Decem: A Survey of Campion’s Books in Polish Libraries</i>	79
SVİTLANA VOLODIMIRİVNA SUHARĖVA [SVETLANA VLADIMIROVNA SUHAREVA] (Ukraina) <i>Prosimetrum w polskojęzycznej polemice na Ukrainie po Unii Brzeskiej</i>	91
GALINA İVANİVNA ÂSTRUBECKA [GALINA IVANOVNA ÂSTRUBECKAÂ, HALYNA IVANOVNA YASTRUBETSKA] (Ukraina) <i>Expressionistic Eidology: Paradigm of the Archetype</i>	105

II. Books reviews (Recenzje książek) 117

BEATA MARIA GAJ (Polska)

[Recenzja książki:] Anna Elissa Radke, *Passio altensteigensis*
XIV effigies Jesu in domicilio senum anuumque et debiliū et dementium.
Kleine Altensteiger Passion 14 Bilder Jesu aus einem Altenpflegeheim
[rec. po angielsku] 119

BEATA MARIA GAJ (Polska)

[Recenzja książki:] Anna Elissa Radke, *Passio altensteigensis*
XIV effigies Jesu in domicilio senum anuumque et debiliū et dementium.
Kleine Altensteiger Passion 14 Bilder Jesu aus einem Altenpflegeheim
[rec. po polsku] 121

WOJCIECH KUDYBA (Polska)

[Recenzja książki:] *Nieukerken Arent, van~, Perspektywiczność*
sacrum ; szkice o Norwidowskim romantyzmie [rec. po polsku] 123

KRZYSZTOF DYBCIAK (Polska)

[Recenzja książki:] *Wojciech Kudyba, Wiersze wobec Innego*
[rec. po polsku] 129

MAREK MARIUSZ TYTKO (Polska)

[Recenzja książki:] *Evropská dimenze česke a polské literatury.*
Europejski wymiar literatury czeskiej i polskiej. Sborník příspěvků
z literárněvědné konference konané v Opavě ve dnech
10.-11.11.2010, editor Libor Martinek, [rec. po polsku] 133

MAREK MARIUSZ TYTKO (Polska)

[Recenzja książki:] *Poetika Mìstičnogo. Kolektivna monografiâ,*
uporâdk. Ol'gi Červìns'koï [rec. po polsku] 137

MAREK MARIUSZ TYTKO (Polska)

[Recenzja książki:] *Zofia Zarębianka, Czytanie sacrum,*
[rec. po polsku] 141

ALINA SZYMCZYK (USA)

[Recenzja książki:] *Maria Mili Purymska, On the wings of the wind,*
[rec. po angielsku] 145

ALINA SZYMCZYK (USA)	
[Recenzja książki: <i>Maria Mili Purymaska, Na skrzydłach wiatru,</i>	
[rec. po polsku]	149

III. Scholarly Conferences (Konferencje naukowe) 153

JEAN WARD (USA, Polska)	
<i>The Power of the Word III International Conference.</i>	
<i>Poetry: Word Made Flesh : Flesh Made Word</i>	
[tekst po angielsku]	155

IV. A Sacred Picture (Obraz sakralny) 157

ANNA MARTA ŻUKOWSKA (Polska)	
<i>Serce Jezusa i gest wyciągniętych rąk</i> [tekst po polsku]	159

V. Informations for Authors (Informacja dla Autorów) .. 161

Form of review	163
Формуляр рецензии	165
Formularz recenzji	167
Autorzy tekstów w tomie nr 1 (1) 2013	169
Autorzy artykułów recenzowanych w tomie nr 1 (1) 2013	170
Informacja o Przewodniczącym Międzynarodowej Rady Naukowej „Religious and Sacred Poetry”	171
Informacja o Redaktorze Naczelnym „Religious and Sacred Poetry”	172

Table of Contents

<i>Table of Contents</i> [in Polish]	7
<i>Table of Contents</i> [in English]	10
BOGUSŁAW ŻURAKOWSKI (Poland), <i>Religious and Sacred Poetry</i> [the text in Polish]	13
BOGUSŁAW ŻURAKOWSKI (Poland), <i>Religious and Sacred Poetry</i> [the text in English]	14
MAREK MARIUSZ TYTKO (Poland) <i>The Introduction to "Religious and Sacred Poetry" (1)</i> [the text in Polish]	15
I. Dissertations and Articles	23
JOŽE KRAŠOVEC (Slovenia) <i>Poetic and Narrative Shape of the Hebrew Bible</i> <i>and Literary Forms of Antithesis</i> [the article in English]	25
WOJCIECH KUDYBA (Poland) <i>The Sacred and Spirituality in Polish Literary Research</i> [the article in English]	41
WOJCIECH KUDYBA (Poland) <i>Sacrum and "Spirituality" in Polish Literary Research</i> [the article in Polish]	59
CLARINDA E. CALMA (Poland) <i>Edmund Campion's Rationes Decem: A Survey of Campion's Books</i> <i>in Polish Libraries</i> [the article in English]	79
SVİTLANA VOLODIMIRİVNNA SUHARĖVA [SVETLANA VLADIMIROVNA SUHAREVA] (Ukraine) <i>Prosimetrum in the Polish language controversy in Ukraine</i> <i>after the Union of Brest</i> [the article in Polish]	91

GALINA İVANİVNA ÂSTRUBECKA [GALINA IVANOVNA ÂSTRUBECKAÂ] [HALYNA IVANOVNA YASTRUBETSKA] (Ukraine) <i>Expressionistic Eidology: Paradigm of the Archetype</i> [the article in English]	105
---	-----

II. Books Reviews 117

BEATA MARIA GAJ (Poland) [The review of the book:] Anna Elissa Radke, <i>Passio altensteigensis</i> <i>XIV effigies Jesu in domicilio senum anuumque et debiliū et dementium.</i> <i>Kleine Altensteiger Passion 14 Bilder Jesu aus einem Altenpflegeheim</i> [the review in English]	119
---	-----

BEATA MARIA GAJ (Poland) [The review of the book:] Anna Elissa Radke, <i>Passio altensteigensis</i> <i>XIV effigies Jesu in domicilio senum anuumque et debiliū et dementium.</i> <i>Kleine Altensteiger Passion 14 Bilder Jesu aus einem Altenpflegeheim</i> [the review in Polish]	121
--	-----

WOJCIECH KUDYBA (Poland) [The review of the book:] <i>Nieukerken Arent, van~, Prospectivity</i> <i>of sacrum; essays on Norwid's romanticism</i> [the review in Polish]	123
--	-----

KRZYSZTOF DYBCIAK (Poland) [The review of the book:] <i>Wojciech Kudyba, Poems to Other</i> [the review in Polish]	129
--	-----

MAREK MARIUSZ TYTKO (Poland) [The review of the book:] <i>The European Dimension of Czech</i> <i>and Polish Literature. Proceedings of the Literary Conference held</i> <i>in Opava on the days 10-11.11.2010</i> , edited by Libor Martinek, [the review in Polish]	133
--	-----

MAREK MARIUSZ TYTKO (Poland) [The review of the book:] <i>Poetika Mističnogo. Kolektivna monografiâ,</i> <i>[Poetics of Mystique. A Collective Monography]</i> edited by Ol'ga Červĩns'ka [the review in Polish]	137
---	-----

MAREK MARIUSZ TYTKO (Poland)	
[The review of the book:] Zofia Zarębianka, <i>Czytanie sacrum</i>	
[<i>Reading "the sacred"</i>], [the review in Polish]	141
ALINA SZYMCZYK (the USA)	
[The review of the book:] Maria Mili Purymaska, <i>On the Wings</i>	
<i>of the Wind</i> [the review in English]	145
ALINA SZYMCZYK (the USA)	
[the review of the book:] Maria Mili Purymaska, <i>Na skrzydłach wiatru</i>	
[<i>On the Wings of the Wind</i>] [the review in Polish]	149
III. Scholarly Conferences	153
JEAN WARD	
<i>The Power of the Word. III International Conference.</i>	
<i>Poetry: Word Made Flesh : Flesh Made Word</i> [in English]	155
IV. A Sacred Picture	157
ANNA MARTA ŻUKOWSKA,	
<i>The Heart of Jesus and Gesture of outstretched Hands</i>	
[in Polish]	159
V. Information for Authors	161
Form of review [in English]	163
Формуляр рецензии [Form of Review in Russian]	165
Form of review [in Polish]	167
The authors of the texts in the vol. no. 1 (1) 2013	169
The authors of the revised papers in the vol. no. 1 (1) 2013	170
Information about Chief of the International	
Scholarly Council of „Religious and Sacred Poetry”	171
Information about the Editor-in-Chief	
of „Religious and Sacred Poetry”	172

Poezja religijna i sakralna

Poezja religijna (i sakralna) jest współcześnie uprawiana równie często jak niegdyś, choć nierzadko występuje w nowych kontekstach. Dostrzegalne są tu odniesienia uniwersalne w różnorodnych sytuacjach historycznych, estetycznych, wychowawczych. Max Scheler twierdzi, że „akt poznania religijnego znacznie bardziej upodabnia się do artystycznego poznania świata aniżeli do poznania właściwego nauce i metafizyce”¹. Jakże akt poetycki bliski jest aktowi religijnemu.

Międzynarodowe czasopismo „Religious and Sacred Poetry” („Poezja Religijna i Sakralna”) umożliwia we właściwym sobie zakresie zgłębianie wspólnego obszaru literatury pięknej i religii.

Z radością oddajemy pierwszy numer czasopisma Czytelnikowi.

Bogusław Żurkowski

Przewodniczący Międzynarodowej Rady Naukowej
„Religious and Sacred Poetry”

(e-mail: boguslaw.zurkowski[at]gmail.com)

¹ Max Scheler, *Problemy religii*, tłum. A. Węgrzecki, Wydawnictwo Znak, Kraków 1995, s. 234.

Religious and Sacred Poetry

Religious poetry (and sacred poetry) is written nowadays as often as in the past, but it frequently appears in new contexts. Metaphysical references may be found in various historical, aesthetic and educational settings. Max Sheller argues that “an act of religious cognition is more similar to artistic experience of the world than to the cognition typical for science and metaphysics”¹. How close, then, poetry and religion are in this respect!

The journal *Religious and Sacred Poetry* (*Poezja Religijna i Sakralna*) offers the possibility of exploring the common ground of religion and poetry. We are very happy to present the first issue of the journal to our readers.

Bogusław Żurkowski

Chief of the International Council
Religious and Sacred Poetry

(e-mail: boguslaw.zurkowski[at]gmail.com)

¹ Max Scheler, *Problemy religii* [*Problems of Religion*], transl. A. Węgrzecki, Wydawnictwo Znak, Kraków 1995, p. 234.

Wstęp do „Poezji Religijnej i Sakralnej” (1)

Niech będzie pochwalony Jezus Chrystus! Szczęść Boże!

Laudetur Jesus Christus! Beneficiat vobis Deus!

Ἐυλογῆμενος ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς! Ὁ Θεὸς ὑμᾶς αὐτοὺς ἐυλογεῖ!

Wśród licznych czasopism naukowych na świecie z zakresu literaturoznawstwa, teologii, kulturoznawstwa (nauki o kulturze) i pedagogiki – nie było dotąd specjalistycznego periodyku poświęconego poezji religijnej, zwłaszcza w kontekście religijnym, kulturowym i wychowawczym. „Religious and Sacred Poetry: An International Quarterly of Religion, Culture and Education”¹ („Poezja Religijna i Sakralna : Międzynarodowy Kwartalnik Religii, Kultury i Wychowania”) próbuje wypełnić tę lukę, oferując Czytelnikom teksty pisane przez specjalistów z różnych dziedzin, a dotyczące kwestii wychowania religijnego, moralnego, estetycznego, w szczególności – wychowania przez literaturę piękną, wychowania przez poezję religijną. Interdyscyplinarny charakter periodyku sprawia, że możemy zaprezentować artykuły pisane przez teologów, literaturoznawców, kulturoznawców, pedagogów, filozofów, psychologów. Czasopismo prezentuje różnorodne aspekty (religijne, wychowawcze, kulturowe, literackie, językowe) poezji religijnej i sakralnej, zaczynając od elementów poezji biblijnej zawartych w Piśmie Świętym Starego i Nowego Testamentu, autorów „międzytestamentalnych”, Tradycji wczesnochrześcijańskiej, idąc poprzez starożytną i średniowieczną poezję chrześcijańskich twórców Wschodu i Zachodu, aż po nowożytne i współczesne teksty poetyckie, inspirujące się tematami i formami biblijnymi, religijnymi (chrześcijańskimi), metafizycznymi, duchowymi. Czasopismo zamieszczać będzie nie tylko studia, analizy poezji dawnej, ale także przegląd współczesnej poezji religijnej i omówienia literatury przedmiotu poświęconej tejże poezji.

Czasopismo powstało w Polsce, w Krakowie, ale jego współpracownicy pochodzą z różnych krajów, stąd międzynarodowy charakter

¹ „Religious and Sacred Poetry: An International Quarterly of Religion, Culture and Education”, ISSN 2299-9922, jako czasopismo powstało dnia 3 maja 2012 r., a rozpoczęło publikację kolejnych numerów od 2013 r.

radę naukową, którą tworzą reprezentanci dwunastu państw: Austrii, Białorusi, Czech, Kanady, Niemiec, Polski, Serbii, Słowacji, Słowenii, Stanów Zjednoczonych Ameryki, Szwajcarii i Ukrainy, pochodzący z dwóch kontynentów – Europy i Ameryki Północnej. Stąd także międzynarodowy skład zespołu redakcyjnego, którego redaktorzy pochodzą z siedmiu państw: Białorusi, Czech, Polski, Słowacji, Stanów Zjednoczonych Ameryki, Ukrainy i Wielkiej Brytanii.

Chcielibyśmy, aby nasze wspólnie tworzone czasopismo „Religious and Sacred Poetry” było kwartalnikiem o charakterze interdyscyplinarnym, społecznym i humanistycznym. Publikujemy teksty głównie w językach kongresowych – angielskim i rosyjskim (w odpowiedniej proporcji – zawsze ponad połowę wszystkich artykułów w każdym numerze będzie publikowane w tychże dwóch językach). Ponadto publikujemy także w miarę możliwości teksty po polsku, czesku i słowacku – z angielskimi abstraktami. Od 2014 r. chcielibyśmy zawsze jeden cały numer przygotować wyłącznie w języku angielskim, z myślą o odbiorcy anglojęzycznym, nie znającym języków słowiańskich.

Zasadniczo struktura czasopisma jest dwudzielna, składa się z dwóch głównych części: 1) części pierwszej pt. *Rozprawy i artykuły* (zawierającej poza dłuższymi rozprawami i artykułami, także krótsze komunikaty badawcze i sprawozdania z badań), 2) części drugiej pt. *Recenzje* (omówienia) książek naukowych dotyczących literatury, teologii, kultury i wychowania w odniesieniu do Boga, *sacrum*, nadto przegląd wybranych tomików poezji religijnej i antologii / almanachów poezji religijnej. Chcemy pokazać, jak żywy jest to nurt w sztuce europejskiej i amerykańskiej). Ponadto czasem będziemy zamieszczać sprawozdania z konferencji naukowych, materiały źródłowe (repozytoria tekstów, twórczość oryginalną), materiały metodyczne, noty redakcyjne, korespondencję itp. Przy końcu każdego tomu zamieszczamy wykaz autorów danego numeru wraz z afiliacjami. Ponadto przy końcu znajdują się skrócone informacje przeznaczone dla autorów tekstów.

Wszystkie teksty rozpraw, artykułów, komunikatów badawczych i sprawozdań z badań, które publikujemy w pierwszej części naszego czasopisma *Rozprawy i artykuły*, są recenzowane naukowo – każdy tekst przez co najmniej dwóch międzynarodowych recenzentów zewnętrznych (w tym – przez co najmniej jednego recenzenta pochodzącego spoza kraju autora i przez co najmniej jednego *native speaker*, dla którego język pisanego artykułu jest językiem ojczystym). Stosujemy proces podwójnie ślepego recenzowania (*double-blind review process*), tj. autor nie zna recenzenta, a recenzent nie zna autora, co zapewnia obiektywizm.

Z kolei wszystkie teksty zamieszczone w drugiej części naszego czasopisma – takie jak np. recenzje (omówienia) książek, sprawozdania z konferencji, materiały źródłowe (repozytoria tekstów oryginalnych), materiały metodyczne, noty redakcyjne, korespondencja – nie są recenzowane zewnętrznie przez międzynarodowych recenzentów, lecz tylko oceniane przez redakcję (wewnątrzredakcyjnie).

Kwartalnik będzie się ukazywał w dwóch wersjach – elektronicznej, która jest wersją pierwotną, dostępną w internecie bezpośrednio w ramach otwartego dostępu (pdf on-line Open Access) oraz we wtórnej wersji papierowej (drukowane egzemplarze autorskie oraz egzemplarze obowiązkowe dla wybranych bibliotek).

Celem czasopisma jest dialog chrześcijańskich kultur Wschodu i Zachodu. Periodyk narodził się w Polsce, która leży w centrum Europy, tu krzyżują się wpływy chrześcijaństwa wschodniego i zachodniego. Podobne skrzyżowanie cywilizacji bizantyjskiej i łacińskiej obserwuje się na Ukrainie. Naukowcy rodem z Polski, Czech, Słowacji, Ukrainy, Białorusi oraz innych krajów słowiańskich, nadto ci uczeni sławiści, którzy wyemigrowali stąd do innych krajów (np. Niemiec, USA i Kanady), filolodzy słowiańscy Wschodu i Zachodu – ubogacać będą, mamy nadzieję, swoimi tekstami łamy „Religious and Sacred Poetry”.

Literaturoznawstwo, kulturoznawstwo (nauka o kulturze), teologia, pedagogika (nauka o wychowaniu) badające dawną i współczesną poezję religijną oraz religijną kulturę literacką w różnych aspektach – oto główny obszar naszych zainteresowań.

‘Poezja sakralna’ dotyczy poezji obecnej w Biblii (Piśmie Świętym) oraz w świętej liturgii Kościoła (np. teksty hymnów i pieśni kościelnych lub cerkiewnych). ‘Poezja religijna’ jest pojęciem szerszym, ponieważ dotyczy także wszelkiej innej poezji (pozabiblijnej i pozaliturgicznej), posługującej się motywami religijnymi (chrześcijańskimi), inspirującej się Biblią i Tradycją Kościoła (lub Cerkwi). Chcielibyśmy pokazywać religijne dzieła literackie należące do poszczególnych kultur narodowych – w aspekcie religijnym, wychowawczym i literackim. Zwłaszcza zależy nam na prezentacji poezji religijnej poszczególnych narodów słowiańskich lub powstałą na terenie Słowiańszczyzny, niezależnie od języka. Będziemy omawiać także sylwetki wybitnych słowiańskich twórców poezji religijnej.

Kultura literacka (w szczególności – religijna kultura literacka) oraz kultura artystyczna (w tym – religijna kultura artystyczna) wymagają opisu, analizy, wyjaśnienia ze zrozumieniem poszczególnych zjawisk, dzieł, artystów lub procesów artystycznych (twórczych), tj. komentarzy do działalności twórców i zbadania ich dzieł jako rezultatów ich twór-

czości. Liczymy na przedstawienie wyników badań nad wieloma różnymi dziełami literackimi o inspiracji religijnej – chrześcijańskiej, jakie powstawały zwłaszcza w ramach naszych słowiańskich kultur narodowych, ale i poza nimi. W szczególności jesteśmy otwarci i wyczuleni na tzw. „poezję kapłańską”, tj. na poezję pisaną przez osoby duchowne (księżę, ojców zakonnych oraz siostry zakonne). Interesujemy się także poezją osób świeckich o tematyce lub motywice religijnej (chrześcijańskiej). Weźmiemy także pod uwagę poezję religijną tworzoną przez świętych Kościoła (i Cerkwi). Nie zapomnimy o procesie twórczym (psychologia twórczości, filozofia twórczości) w aspekcie powstawania także religijnych dzieł artystycznych (literackich). Znajdziemy miejsce i dla plastyki, która wszak często pod postacią ilustracji książkowych, pięknych grafik artystycznych na okładkach towarzyszy poezji religijnej, jest współobecna wraz z wierszami w książkach poetyckich.

Nie zamykamy się tematycznie tylko i wyłącznie w kręgu „świętych tekstów” religijnych (Pisma Świętego), ale jesteśmy otwarci na poezję, szerzej: literaturę piękną – przekazującą dobro, prawdę i piękno z inspiracji religijnej (chrześcijańskiej). Staramy się prezentować rozmaite ujęcia zagadnienia, stąd w redakcji obecność teologów, literaturoznawców, kulturoznawców, psychologów, filozofów, pedagogów dla pełniejszego uchwycenia fenomenu poezji religijnej i jej twórców.

Dostrzec należy wychowanie klasyczne, oparte o klasyczną kulturę grecką i łacińską oraz chrześcijaństwo, w których poezja pełniła zawsze funkcję ubogacania życia i wzniosłego wyrażania prawd istotnych w pięknej formie. Klasyczna edukacja oraz edukacja chrześcijańska i patriotyczno-religijna warte są uwzględnienia w opisach i analizach utworów (także poetyckich) przynależących do kultury religijnej.

Tradycyjny model wychowania w rodzinie chrześcijańskiej uwzględniał lekturę Biblii, a zwłaszcza psalmy, które są wszak poezją czystą, podobnie jak wiele innych fragmentów Starego i Nowego Testamentu (np. *Pieśń nad pieśniami*, wyjątki z *Księgi Izajasza*, *Magnificat* itd.). Wielkie bogactwo i różnorodność wybitnych religijnych, metafizycznych, duchowych tekstów literackich (arcydzieł sztuki poetyckiej) obecne w różnych kulturach – warte jest przedstawienia z różnych stron przez specjalistów z wielu dziedzin.

Narodowe kultury europejskie korzeniami sięgają chrześcijaństwa, bez którego nie zaistniałyby w takiej postaci, w jakiej je znamy. Europa Ojczyzn, obdarzona siłą żywych patriotyzmów narodowych, *ethnosów*, charakteryzuje się wielkim bogactwem znakomitej poezji religijnej, metafizycznej, wybitnej myśli z zakresu teologii sztuki, teolo-

gii literatury, teologii kultury – zakorzenionych w biblistyce (studiach biblijnych) i liturgice (teologii kultu, teologii liturgii).

Europa Ojczyzn w swoich niepowtarzalnych i wzajemnie niezaścignalnych kulturach narodowych stanowi komplementarne dziedzictwo, jakie powinniśmy ocalić, zachować, kultywować i przekazać następnym pokoleniom. Nasz periodyk koncentruje się na części owego dziedzictwa narodowego, zwłaszcza Europy Środkowej i Wschodniej, prastarych kulturach naszego kontynentu. Część ta nazywa się religijną kulturą literacką, religijną kulturą poetycką.

W poszczególnych krajach, realizując wychowanie religijne, moralne (w tym także – patriotyczne), estetyczne (i wychowanie przez sztukę), uwzględnia się także wymiar poezji religijnej lub religijno-patriotycznej. Tenże religijny (chrześcijański) wymiar kultury literackiej różnych narodów pragniemy w naszym periodyku ukazywać. Dla przykładu w kulturze polskiej religijna kultura poetycka obejmuje czas od średniowiecza po czasy współczesne, skrótowo ujmując rzecz – od *Bogurodzicy* po poezję ks. kard. Karola Wojtyły (Jana Pawła II).

Nasze czasopismo naukowe ma charakter społecznościowy, tworzone jest społecznie przez uczonych z wielu państw. Dziękuję wszystkim uczonym ze Wschodu i Zachodu, którzy zechcieli wesprzeć swoim autorytetem naszą Międzynarodową Radę Naukową, doradzając w różnych szczegółowych kwestiach. Dziękuję wszystkim naukowcom, którzy zgodzili się wejść do międzynarodowego zespołu redakcyjnego i społecznie przyczyniają się na bieżąco do redagowania czasopisma.

Szczególnie chciałbym w tym miejscu podziękować tłumaczom i redaktorom językowym, którzy włożyli wiele wysiłku w przygotowanie tekstów artykułów i omówień, stron internetowych, które równolegle uruchomiamy, stopniowo w językach narodowych, choć nie jest to łatwe zadanie i wymaga czasu. Wielki wysiłek społecznego tłumaczenia podjęli następujący uczeni: Eugeniusz i Olga Pańkowie z Grodna na Białorusi (język białoruski), Svitlana Kravčenko z Łucka na Ukrainie z pewną pomocą Nadiji Kološuk (język rosyjski i ukraiński), Ivica Hajdučekova z Košic na Słowacji (język słowacki), Libor Martinek z Opawy w Czechach (język czeski), s. Adelajda Sielepin, jadwiżanka wawelska z polskiego Krakowa, z pomocą Muira Evendena z USA i Marka Bonnetta z Wielkiej Brytanii (język angielski). Ponadto Sekcja języka angielskiego (pod przewodnictwem s. Adelajdy Sielepin CHR z udziałem Muira Evendena i Marka Bonnetta) przygotowała także teksty angielskie do publikacji w kilku pierwszych numerach. Barbara Niemiec i Wojciech Kudyba z kolei społecznie zadbał o język niektórych polskich tekstów nadesłanych do redakcji. Za to wszystko szczególnie dziękuję. Wielką pracę społeczną w

przygotowanie serwisu internetowego od strony informatycznej włożył Krzysztof Kubicki z Krakowa (serdeczne podziękowania za internetową stronę www.religious-and-sacred-poetry.info).

Dziękuję wszystkim, którzy nam zaufali. Autorom – za przysłane bezinteresownie teksty (i cierpliwość w oczekiwaniu na publikację). Redaktorom – za społeczną, bezinteresowną pracę nad autorskimi tekstami. Recenzenci społecznie recenzowali artykuły, nie szczędząc licznych, czasem bardzo krytycznych uwag.

Mamy nadzieję, że nasze wspólne czasopismo będzie się rozwijać i przyczyni się do ubogacenia nauk humanistycznych i społecznych o nowe studia i analizy. Oddajemy obecnie pierwszy numer i liczymy, że nasi Autorzy i Współpracownicy będą nadal współtworzyć z entuzjazmem także następne tomy naszego międzynarodowego kwartalnika, który jest otwarty na uczonych z różnych krajów. Dzięki naszej otwartości – przyczyniamy się do dialogu między naukowcami z wielu państw i kultur należących do wspólnej cywilizacji zakorzenionej w tradycji chrześcijańskiej Wschodu i Zachodu.

W obecnym numerze „Religious and Sacred Poetry” w części pierwszej znajduje się sześć oryginalnych artykułów. Ks. Jože Krašovec z Ljubljany wprowadza w zagadnienie poetyki biblijnej (*Poetic and Narrative Shape of the Hebrew Bible and Literary Forms of Antithesis*). Wojciech Kudyba z Warszawy przedstawia (po polsku i po angielsku) pogładowo wybraną problematykę “sakrologiczną” w literaturoznawstwie w Polsce (*“The Sacred” and “Spirituality” in Polish Literary Research*, *Sacrum i „duchowość” w polskich badaniach literackich*). Clarinda E. Calma z Krakowa skupia się na dziele jezuita Edmunda Campiona (*Edmund Campion's Rationes Decem: A Survey of Campion's Books in Polish Libraries*). Světlana Volodimiriŭna Suharëva z Łucka koncentruje się na wybranej problematyce nowożytnego prosimetrum (*Prosimetrum w polskojęzycznej polemice na Ukrainie po Unii Brzeskiej*). Galina Īvanĭvna Āstrubecka z Łucka analizuje kwestię ekspresjonistycznej ejdologii (*Expressionistic Eidology: Paradigm of the Archetype*).

Ponadto w części drugiej naszego czasopisma znalazły się recenzje kilku książek. Wojciech Kudyba omawia dzieło Arenta van Nieukerken pt. *Perspektywiczność sacrum ; szkice o Norwidowskim romantyzmie*. Krzysztof Dybciak z Warszawy recenzuje książkę Wojciecha Kudyby pt. *Wiersze wobec Innego*. Beata Maria Gaj z Opola omawia odrębnie po angielsku i po polsku publikację Anny Elissy Radke pt. *Passio altensteigensis XIV effigies Jesu in domicilio senum anuumque et debiliū et dementium*. Marek Mariusz Tytko z Krakowa przedstawia trzy książki literaturoznawcze 1) polsko-czeskie pokłosie pokonferencyjne pt. *Evropská dimenze české a polské*

literatury. Europejski wymiar literatury czeskiej i polskiej pod redakcją Libora Martinka, 2) ukraińską pracę zbiorową z zakresu sakrologii literatury (poetyki sacrum, poetyki duchowości) pt. *Poetika Mìstičnogo. Kollektivna monografiâ*, pod redakcją Ol'gi Červìns'koï (Olgi Czerwińskiej), 3) zbiór esejów i studiów sakrologicznych polskiej badaczki Zofii Zarębianki pt. *Czytanie sacrum*. Alina Szymczyk z Chicago w Illinois porusza (odrębnie po polsku i po angielsku) kwestię motywów religijnych we współczesnym zbiorze poezji Marii Mili Purymskiej, emigracyjnej twórczyni polskiej z USA (*On the wings of the wind, Na skrzydłach wiatru*).

W części trzeciej, poświęconej konferencjom naukowym odnotowujemy ważne spotkanie naukowców w Gdańsku poświęcone poezji i religii (Jean Ward, *The Power of the Word III International Conference. Poetry: Word Made Flesh : Flesh Made Word*).

W części czwartej, poświęconej obrazowi sakralnemu, Anna Marta Żukowska pisze na temat obrazu zamieszczonego na okładce numeru pierwszego naszego czasopisma (*Serce Jezusa i gest wyciągniętych rąk*). Zapraszamy do lektury.

W części piątej przeznaczonej dla autorów (*Informacje dla autorów*), zgodnie z wymogami polskiego Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego, zamieszczono wzór formularza recenzyjnego w języku angielskim, rosyjskim i polskim, przeznaczony dla autorów ze Wschodu i Zachodu. W części tej dodano alfabetyczny wykaz wszystkich autorów tekstów zamieszczonych w numerze pierwszym.

Czytelników zachęcamy do lektury. Autorów tekstów zapraszamy do współpracy z naszym czasopismem. Prosimy o uprzedni kontakt i nadsyłanie tekstów (na adres marek.mariusz.tytko@uj.edu.pl). Ponieważ czasopismo nasze jest dostępne w globalnej sieci, dlatego z uwagi na fakt zabezpieczenia się przed *spamowaniem* stosujemy zapis [at] zamiast @ w adresach poczty elektronicznej.

Marek Mariusz Tytko
Redaktor Naczelny / Editor-in-Chief
“Religious and Sacred Poetry”

(e-mail: marek.mariusz.tytko@uj.edu.pl)

The Title in English:

Introduction to "Religious and Sacred Poetry" (1)

Słowa-klucze:

poezja religijna, poezja sakralna, literatura, kultura, wychowanie, czasopismo naukowe, religijna kultura literacka, filologia słowiańska, kultura chrześcijańska,

Key words:

religious poetry, sacred poetry, literature, culture, education, scholarly periodical, religious literary culture, Slavic philology, Christian culture

Abstract (Summary)

This introduction to *Religious and Sacred Poetry: An International Quarterly of Religion, Culture and Education* concerns mainly the profile of the journal, its structure and the editorial team. The editor-in-chief (Marek Mariusz Tytko) describes the aims of this quarterly, its program and editorial plans. Christian culture, religious literary culture, Christian religious poetry and sacred poetry are the main research area for authors of this quarterly.

The international scholarly journal was founded in 2012 year in Cracow (Poland). It is a social and humanistic international project of some scholars from Europe and America. Especially, some scholars were busy with translation or in editorial work, e.g. Eugeniusz i Olga Pańkow from Grodno in Belarus, Svitlana Kravčenko and Nadija Kološuk (both from Luck [Lutsk] in Ukraine), Mar'âna Lanovik and Zorâna Lanovik from Ternopil (in Ukraine), Ivica Hajdučekova and Marián Andričik from Košice in Slovakia, Libor Martinek from Opava in Czech Republic, Bogusław Żurkowski, Maciej Urbanowski, rev. Roman Bogacz, Teresa Bela, Barbara Niemiec and vice-editor-in-chief sister Adelajda Sielepin CHR (these six persons from Cracow), Piotr Jaroszyński (from Lublin) and Wojciech Kudyba from Warsaw in Poland, Muir Evenden from the USA and Mark Bonnett from the United Kingdom of Great Britain and North Ireland. Krzysztof Kubicki from Cracow made the Internet service (religious-and-sacred-poetry.info).

Bibliography:

Religious and Sacred Poetry: An International Quarterly of Religion, Culture and Education. Edited by Marek Mariusz Tytko. Year 1: 2013. Volume 1 (1). January – February – March 2013.

I. Dissertations and Articles

(I. Rozprawy i artykuły)

JOŽE KRAŠOVEC (Ljubljana, Slovenia)
e-mail: joze.krasovec[at]guest.arnes.si

The Poetic and Narrative Shape of the Hebrew Bible and Literary Forms of Antithesis

We can perceive something unifying in the use of concepts and metaphors in the Hebrew Bible. When dealing with literary properties it becomes particularly clear that a literary approach has to embrace all existing evidences of a thematic and of a literary interrelationship between individual parts: phrases, rhetorical figures, metaphors and literary genres. The basic methodological consideration in examining various forms of antithesis in the Hebrew Bible proceeds from the fact that virtually all the antithetic units that go beyond the mere formalism of antithetic parallelism, and thus display the personal style of individual authors, are mostly unique and therefore, strictly speaking, without parallel. They vary in every respect: in theme and motif, in topic and symbolism, in genre and rhythm, in length and in their function in their respective contexts. In most cases, one can recognise that the antithetic forms arise from the specific concern and the creative dynamic force of individual authors rather than from the rules and regularity of the laws of parallelism. Intellectual and emotional tensions have moved all great poets to overcome any kind of monotony and formalism. The fact that antithesis is much more relevant in the Hebrew Bible than in other Near Eastern literatures from the same time justifies the question of the relationship between antithetic forms and fundamental belief.

1. The Biblical Foundations of Narrative Theology

The modern biblical orientation for understanding the human condition within the broadest context of historical and literary scrutiny of biblical stories has bridged the division between literature in general and biblical literature. The methods of "Narrative Criticism," "Narrative Theology," and "New Hermeneutics" within biblical and theological discourses are based on the principle of narrative and poetry in the Bible.

The most fruitful aspect of narrative theology is the increasing interest in understanding the Bible as literature. Appreciation of narratives in such basic genres as history, myth, autobiography, biography, parable or allegory is fully in accordance with the temporal and historical shape of human existence, which is inextricable from memory and anticipation. Biblical stories resonate with common experience and have considerable educational advantages. All the more important is the function of language. The ultimate goal of narrative theology is communicating the word of God. Language is grounded in “being” and not just in thought, and language is therefore essential for understanding human existence in a shared experience. This fact is best exemplified in the incarnation of the Word of God in Jesus of Nazareth. In Jesus there is a unity of existence, word and deed.

The stories of the Bible and interpretation of biblical understanding of universal history as an overarching story of the world from creation to its eschatological consummation constitute the basic theological framework and are therefore embodied also in liturgies, creeds and symbols. Since narratives are the main genre of the Bible, they are the basic way to express human experience and identity and to lay bare the underlying structure of Jewish and Christian creeds and liturgies. Since all religions and cultures have their stories, narratives provide not only a way to imaginatively approach the relationship of historical fact, but also a forum for encounter and dialogue between various religions and cultures, as well as between theology and other disciplines, such as literary studies, history, psychology and anthropology.

Herein lies the real foundation of the modern concern in biblical understanding of the natural law in terms of humans’ orientation towards the ultimate goal by asserting and practicing goodness, compassion and love. All human beings know natural law experientially, but biblical representation of the relationship between God and humans in a teleological orientation of history as a whole to its completion enriches our understanding of natural law. In the Bible, there are many texts emphasising that God’s love is connected with human ordering of life in accordance with wisdom. The book of Proverbs includes numerous passages that praise personified wisdom as a lovable and loving woman who is the beloved of God. Especially dignified is the poetic description of Wisdom’s part in Creation in Prov 8:22-31. In 8:17 Wisdom asserts: “I love those who love me, and those who seek me diligently find me.”

The Book of Sirach and the Book of the Wisdom of Solomon, both of which are especially rich in expressing practical rationality, stem from later tradition. In the framework of Chapter 24 of the book of Sirach

(verse 9), Wisdom claims itself to be eternal: “Before the ages, in the beginning, he created me, and for all the ages I shall not cease to be”. The Book of the Wisdom of Solomon expresses the recognition of the loving nature of Wisdom in the passage 7:22-30. The important idea that love and wisdom go together has equally important implications. God has inscribed Himself in the universe through wisdom and therefore makes natural order intelligible and persuasive. Wisdom literature strongly influenced the Christologies of the Gospels. In the New Testament the Prologue to the Gospel of John (1:1-18) is particularly valuable in this regard. According to the Prologue the Word is not merely created but is divine. The beginning verse states: “And the Word was God.” The divine Word is clearly the Creator and is present in the creative ordering of the universe. When the Creator has become the incarnate Word, a self-giving love, wisdom and love can be seen to be fully united. This explains, why the command to radical love is at the very core of natural and of the revealed law. Dante Alighieri expresses this conviction in the closing part of his Divine Comedy (*Paradiso* XXXIII.142-145):

At this point high imagination failed;
But already my desire and my will
Were being turned like a wheel, all at one speed,
By the love which moves the sun and the other stars.

Judaism and Christianity share basic biblical propositions because they imitate biblical modes of thought and expression. Interpreters wish to uncover the deepest layer of truth, beneath the surface, beneath the literal meaning of biblical texts. Thus they come to the grounds of belief in science, rational discourse and natural theology. Among the Jewish philosophers, Maimonides and Spinoza discovered the fundamental presupposition of the Bible as having practical implications, namely that God’s love is the supreme good of the universe and of human race. Biblical grounds of belief appear to support some rather practical, moral considerations. The law becomes most effective in a human life when obedience follows in consideration of its grounds.

Representations of life in artistic and literary ways of expressing the meaning of life examines complex psychological and sociological mechanisms and specific life situation that lead to moral strength, failure, delusion and conflict. Situations of inordinate craving, distorted loves, impurity of ritual, violation of ancestral bonds, general social distortion, diversity of religious and moral beliefs, practices and convictions and especially emerging moral sensibilities require a fundamental openness

to multiple critical, comparative and constructive interpretations in inter-related developments. The descriptive or narrative dimension of representing human life in relation to its humanity implies that psychologically realistic characters play a crucial role in terms of the practical dimension of actual life, in decision making and judgment, in striving to accord the ways of life with the truth about the cosmos, in aspiring to achieve the highest level of moral life, in revelations and mystical insights, and in moral challenges and possibilities emergent in our globalised times. Practical experience, however, leads thinkers and sages of all cultures and religions to promote their beliefs and values in normative forms, in terms of norms and laws defined to guide human life.

For understanding the meaning of basic concepts in the Bible in all its multiple representations and interpretations it is important to consider the relationship between descriptive or narrative and normative or doctrinal ways of expressing beliefs and values. Considering the Bible as a whole leads to the recognition of a remarkable diversity of descriptive and normative ways of expression that are interrelated and that support each other. At this point, mention may be made of a statement by Gabel/Wheeler/York:

Every piece of writing in the Bible expresses a *subject*, not an object. The difference between the two is crucial. As ordinarily understood objects are things that exist externally to ourselves and independently of us. They do not have to be material—objects can be ideas, events, even possibilities—but they are “out there.” In respect to a piece of writing, the object would be whatever portion of this external existence the author captured and put on paper. [...] There had been only one set of divine acts in the beginning—one object—but there is more than one perspective from which to view it, that is, more than one subject¹.

Subjects in the Bible are presented as points of view and messages, predominantly in literary figures and stylistic variations from one section to the next. The Bible contains numerous literary kinds of material in the span from most popular genres (historical narratives, genealogies, ritual regulations, proverbial wisdom, parables, allegories, prophetic oracles, prayers, letters, etc.) to other kinds of material that are more difficult to classify. Abstract ideas are sometimes summarised as short expressions of doctrine, but in most cases they are replaced by something specific and concrete, though in the sense of something behind the words,

¹ See *The Bible as Literature: An Introduction*, pp. 5–7.

metaphors, symbols and literary properties there is an appearance of unity, shared meaning and general significance. In the authors' choices of literary means, which are metaphors and symbols are of crucial importance because they extend meaning into the areas where meaning would not normally be found.

There is general agreement that sense can be restated in another language, and in translation of the Bible this rendering is of the greatest practical importance for every community, for translation both interprets and recreates the original text. The multiple meaning of words determined by various literary structures and contexts presents the greatest challenge for translators of biblical and cognate texts. The problem of translation manifests itself especially clearly in discussion on the relationship between the senses of the original and the linguistic and literary means by which that sense is achieved. Words, idioms and stylistic structures in one language seldom correspond exactly with their "equivalents" in the other; therefore it is impossible to attain a completely faithful translation in another language. Semantic accuracy is largely an illusion. There are, further, some literary elements that can be rendered as an equivalent but not translated, as for instance: rhythm, rhyme and word-play. The worldwide discourse about two possible basic attitudes in translation is determined by two different approaches, characterised by the terms "formal correspondence" and "dynamic equivalents." In the balance between the two options some translators are led too far in their freedom, while the opposite direction extends sometimes too far in choosing a translation that embodies a higher degree of formal correspondence so as to produce a work that is more Hebrew or Greek than the vernacular language.

A higher degree of knowledge and translation experience normally leads to combination of formal correspondence and dynamic equivalence. When a translator pays heed to the organic unity of linguistic and literary structures and considers the question of distinctiveness of biblical thinking in terms of a synthetic method of survey of the Bible, the semantic value of words within the translated structure does not misrepresent the semantic value of the original structure taken as a whole. The extent of loss is rather limited. An appropriate combination of formal correspondence and dynamic equivalence can overcome also bad literary criticism and cultural conflict. In the final analysis, it becomes clear that the distinctiveness of biblical thinking lies to a great extent within the realm of stylistics. As James Barr puts it:

The relation between the meaning of sentences and larger units on the one hand and the mode of their expression on the other is a stylistic matter and cannot be fully handled by the lexical methods discussed above. And the other important point is that, unlike the lexical distribution and the syntactic mechanisms of Hebrew, the biblical style is to a fairly large degree preserved in translation, and thus preserves important elements of the relation of the linguistic expression to the thinking of the men of the Bible².

There is, indeed, a recognisable biblical style, or series of biblical styles, and this is why the research into them is a particularly rewarding field. One aspect of the recognisable biblical style is repetition of key-words and stereotypes both in biblical narratives and in poetry. The stereotypes, broken up for poetic reasons, fall into the following categories: divine names (El Shaddai, Adonai 'Elyon, El 'Elyon, Elohim 'Elyon), divine appellatives (gracious and merciful), place names (Beth-lehem Ephrata, Massah and Meriba, etc.), expressions of the hendiadys (an idol and a molten image, the molten calf, a snare and a trap, horses and chariots, a prince and a judge, horror and hissing), compound nouns (doers of iniquity, fortified cities, a desolate wilderness, flowing water, a flaming fire, heaven and earth, the right hand, etc.).

The specific theological framework of the Bible shows most clearly where the key reason lies for striking distinctive elements in using a Word in its most narrow and its most comprehensive sense in the Bible, as contrasted with other ancient and later civilisations. This fact challenges the established understanding of the nature of comparative study of literature. A purely formal comparison would contribute very little to the understanding of various texts if the investigation did not go into essentials and into the total perspective of beliefs as well as into the values of the conceptual world in which they are embedded. The key contrast is the antithesis between the polytheistic worlds and Hebrew monotheism. In polytheistic cultures gods reveal the same limitations as human beings and become a subject merely to the horizontal dimension of life. Hebrew monotheism, in contrast, goes beyond the anthropocentric subjectivism by its very nature, because the faith of the Bible is based on the worship of the one acknowledged LORD and on the conviction that the commandments enlighten humans in their moral predicaments and demand clear decision-making in every life situation.

Comparative studies show first of all, that there are similarities in the situation and intellectual orientation of all ancient cultures. Their world-view was based on the belief in the coherence and purpose of the

² See *The Semantics of Biblical Language*, p. 272.

universe. In addition to this basic common point the Hebrew Bible contains the notion of a historical goal in a final consummation of the universe. But the most important aspect of the Hebrew belief is the consistent concept of God as the person. When God is speaking, a living Word is present and communicating with humans. This means that the quality of beliefs and moral decisions does not depend on material or social conditions but on conditions of the human heart, which involves a variety of meanings for humanity as a whole.

The central values are the following: personal faith, faithfulness, justice, righteousness and love. The infinite range of possible meanings of personal values means that various texts are infinitely richer and manifest infinitely more substance when compared with one another in relation to the meaning of the text itself, in relation to its existential orientation and in relation to all other texts. The concept of Word in terms of communication between God and people in all existential circumstances implies that truth should never be confused with reality, facts or events. The purpose of biblical accounts is not to convey knowledge of external events but to transmit the meaning of what is lived. The construction of biblical texts reflects their careful arrangement of all elements. Each and every word used in the construction of biblical texts contributes to a particular aspect of meaning. But the aspects are often selected according to so different viewpoints that authors obviously deliberately include hidden dimensions in their larger constructions and also some contradictory accounts. Only a larger context can help one to recognise how contradictory accounts can be reconciled.

The central notion expressing various kinds of communication in the Hebrew Bible is the word *dabár*, which in Greek is normally translated as *lógos*. *Dabár* does not describe only God's utterances (cf. Gen 1.3, 6, 9; 3:9, 11; Ps 32,9, etc.), for it is used also as a figure of speech designating God's activity or action. The Hebrew Scriptures invoking the concept of *dabár/lógos* does not indicate the existence of a separate entity within God. The uttered Logos (Word) of God implies the manifestation of God within God and is expressed in various forms. The central form of God's communication is wisdom, which is presented sometimes as personified Wisdom, created "in the beginning" (cf. Prov 8:22-30; Sir 24:9), projected in the creation and remaining as the immanent power within the world and in human beings. In the Hebrew culture there was a part of the metaphorical and poetic language describing divine wisdom as God's attribute. The central issue of the New Testament is the manifestation of God in His Word Incarnate – Jesus of Nazareth. The Hebrew concept of *logos* is mentioned in the Prologue of the

Fourth Gospel by St. John (John 1:1-18) by fusing the concept of Hebrew Logos with that of Wisdom. The issue arises, how it is possible to present various semantic and stylistic forms to indicate the concept of personal God in anthropomorphic terms.

2. Literary Forms of Antithesis in the Hebrew Bible

A particularly striking and peculiar Semitic figure of speech is the stylistic-rhetoric device called “merism” – the way of expressing a totality by mentioning only parts, usually two extremes, and “polar expression,” juxtaposing two polarised notions in order to convey the idea of totality of a given idea, quality or quantity. Polar expression is the most usual form of merism. Merism is a substitution for abstract words like “all,” “every,” “always,” etc. The parts it mentions are of a figurative or metaphorical sense. Some ancient and the most modern translations constantly put one word into different vernacular equivalents for the sake of fluidity and supposed precision in defining nuances of meaning. Many standard versions, however, retain identical words and uniformity of phrasing. It is very important to express the same key notion with the same particular word, thus responding to stylistic distinction between individual books. An appropriate translation of stereotypes and merisms can, in general, reveal the congruence with the original texts.

Merism should not be confused with antithesis, for “in contrast to merism in antithesis opposed extremes do not express the same aspects of the same idea in its totality, but opposite aspects of the same idea in their mutual exclusion”³. Instances of merism appear in all world literatures quite independently of the underlying world view or belief, whereas the literary phenomenon of an antithetic mode of expression clearly reflects ideological or moral contrasts with far-reaching implications. A comparative examination of the literature of the ancient Near East shows that all literatures do offer instances of anthropological antithesis. But K. van der Toorn is right in claiming that the marked presence of the antithetic scheme of the opposition between the righteous and the wicked is characteristic of the entirely different theological framework of the Hebrew Bible, where the focus is not on social hierarchy but on moral and spiritual opposition: “The overall situation confirms that the antithesis is a distinctive feature of the sapiential literature of the Old Testament”⁴.

³ See J. Krašovec, *Merism – Polar Expression Biblical Hebrew*, “Biblica,” 1983, nr. 2 (63), p. 232.

⁴ See *Sin and Sanction in Israel and Mesopotamia: A Comparative Study*, p. 101.

And, in the other place: “The very emergence of the antithetic model in Israel indicates the distance which separated Israel from Mesopotamia”⁵. Van der Toorn concludes:

“In retrospect the religious antithesis does not appear as a foreign body forced upon the Old Testament faith by a twist of history. It is foreshadowed in the opposition between pure and impure, a dualist classification of the universe which distinguished Israel from Mesopotamia, where these categories remained contingent on circumstance. Just as things are pure or impure only in relation to a God who is holy, so one is either righteous or wicked in regard to the one God of righteousness. His unrestricted claims can in the end be answered only by allegiance or insubordination. Faced with his demands, class distinctions are obliterated and the neutral territory between for and against disappears”⁶.

Despite the great abundance of antithetic literary and stylistic units, there are not many extensive antitheses in the Hebrew Bible. Most examples are shorter or longer antithetic parallelisms. This fact might lead to the conclusion that there must be various clear categories of antithesis, for shorter formulations tend – much more than the longer ones do – to give rise to various literary clichés. Yet, the actual situation does not confirm this hypothesis. In their total literary form nearly all units of antithesis differ from one another. In most cases only the following are common features: the relationship of parallelism; single antithetic pairs, as, for instance, the pair righteous // wicked, and its synonyms; the basic images. If all or nearly all other elements are different, an attempt to subsume single examples under various categories appears rather contrived.

However, some antitheses have so much in common that they provide sufficient justification of searching for categories. Sometimes a particular author creates similar formulas and thus demonstrates his originality. One such example is Jeremiah. In the book of Jeremiah the similar formulas are composed according to the same principle of contrast: desolate present // the coming splendour of return. Furthermore, there is a basic consistency in the antitheses which comes across as contraposition: miraculous processes in nature // the contradictory behaviour of the people (Jer 2:32a//32b; 8:7abb//7c; 18:14//15b); the splendour of nature as a symbol of the special position of the people before Yahweh // the opposing future (or present) lot of the people (Jer 11:16a//16bc;

⁵ Ibid., p. 114.

⁶ Ibid., p. 115.

22:6b//6c); the interpretive antitheses based on previous descriptions of human behaviour or natural processes (Jer 18:1-12; 24:1-10; 27:1-11).

The antitheses within other books of the Hebrew Bible are much harder to categorise in a convincing manner. Because of this, the existing basic structural similarity of some antitheses within the entire Hebrew Bible appears even more noteworthy. There are some basic categories of antithetic structure: illusion // reality, blessing // curse, pride // humiliation⁷. The existence of identical or similar as well as of different forms of antithesis in the Hebrew Bible and in other world literature that are not considered dependent on one another can have the most varied reasons; these reasons may be associated with objective nature, with the psychology of human perception, with the peculiarities of human society and – last but not least – with the principles of language. These background factors are usually so closely connected and intertwined that it is difficult to treat them systematically. Yet, the need to discuss this question makes a relatively systematic treatment unavoidable.

We may find out that antithesis is conditioned by nature. The term “nature” here refers to various objective circumstances external to man, by which he is addressed or challenged in some way. One of the most original of such given circumstances is surely physical nature with its contrasting phenomena, such as light // darkness in the realm of light, black // white in the realm of colour, male // female in the realm of sex, etc. These contrasts can be perceived in quite different ways, depending on the situation and viewpoint of the observer. As already mentioned, the same contrast can be the source of two diametrically opposed styles: merism and antithesis. Interestingly enough, the more predominant the presence of antithesis in a literature is, the less prominent merism will be, and vice versa. In the most ancient literatures, especially in poetry, merism appears frequently while antithesis is absent. With the rise of new tendencies, a new sensitivity for language and new literary genres, the development gradually takes a reverse turn.

That development has not happened accidentally. Obviously man has only slowly developed a sensitivity for the antinomies in various areas of life. Many factors were at play in this. In later periods it was probably the question of social conditions and the philosophy of life. Social antinomies were felt ever more distinctly as the original patriarchal-familial structure was becoming replaced by urban collectivisation. Now there were more possibilities for man to be treated unjustly. Social relationships started to be a problem, a problem that men used to solve in

⁷ Cf. J. Krašovec, *Antithetic Structure in Biblical Hebrew Poetry*, pp. 124–134.

various ways, every one according to his own innate sensitivity and his philosophy of life.

If evidence of such attempts can be established only for relatively late periods, it does not necessarily imply that such contradictions as the elementary antinomies health // illness, etc. were not also painfully felt in earlier times. But the lack of documents makes the precise examination of this question impossible. There can be no doubt, however, that an elaborate literary style could establish itself only when it was in agreement with the “official” taste and the needs of society. A certain way of thinking that had gone through a great intellectual development was an important prerequisite for such a process. The time was ripe for it. This does not mean, though, that single individualists, such as the biblical prophets who usually had to swim against the stream, were not possible to appear. However, even for them, certain prerequisites concerning “fulfilment of time” had to be given.

Another important reason for the use of antithetic forms is the way of thinking and the concept of life. Since objective nature is basically the same everywhere we might assume that all humans perceive it in the same way. In reality this is not the case. People of different cultures experience certain points quite differently. The investigation for the reason of such diverse perceptions proves – at least with regard to the question of antithesis – that the degree and the quality of sensitivity to physical, moral and social antinomies is not the same for all humans. But it is difficult to determine whether their own innate psyche or the way of thinking and looking at the world inherited and acquired from tradition plays the more significant role in their perception.

Whatever the case may be, the philosophy of life, religion, is of great importance. To recognise this clearly with regard to the antithesis, one only has to look at the great intellectual movement of the 5th century in Greek culture set in motion by the activity of Heraclitus⁸.

⁸ E. Norden, *Die antike Kunstprosa vom VI. Jahrhundert v. Chr. bis in die Zeit der Renaissance II*, p. 18, states: “Dem gewaltigen Ephesier, der seinen Weg einsam und im Gegensatz zu aller Welt verfolgte, haben sich zum ersten Mal die Antinomien des Seins und des Scheins geoffenbart, und ihm, der da lehrte, dass aus dem Verschiedenen die vollendete Harmonie entstehe, haben sich die Gegensätze mit einer gewissen logischen Konsequenz auch in der Sprache hypostasiert.” See also his remark about the “Geistestitanen jener Zeit” on pages 20–21: “Das gemeinsame Band, welches sie alle umschließt, ist der Kampf gegen das traditionell Bestehende, und er findet seinen sinnlichen Ausdruck in der antithetischen Sprache. Heraklit, der Verächter der sophistischen Rhetorik, war in Wahrheit ihr Vater.”

A somewhat similar intellectual revolution took place in Israel a little earlier⁹. But due to the philosophy of life, religion, the manifestations of antithesis in Greek and Hebrew literatures are quite different. The basic antithesis between God and man, which is barely recognised by the Greeks, results in Israelite's thought in long chains of unique ontological and ethical antitheses. To be sure, both the Greeks and the Israelites observed the world and the social order; yet, each saw something different. Not the objects as such, but the ways of perceiving and approaching existing problems were diametrically opposed. And these differences again led to divergent verbal expressions and different literary genres¹⁰.

This phenomenon is especially striking in the relationship between the New Testament and Hellenism, since the language is the same. The apostle Paul, in particular, gives such a prominent position to antithesis, because of his specifically Jewish way of thinking and his literary forms differ decisively from the Hellenists, with the result that he appears as a unique literary personality.

The fundamental ontological and moral structure of antithesis has a meaning for humanity as a whole and generates many kinds of antithesis under various perspectives: the opposition between truth and lie, true worship and all possible forms of ideology and magic, honesty and clarity in public language and doublespeak, truthful witness and propaganda, etc. Possible further research questions include the following: What are the characteristics of the doublespeak in everyday life? What are the features of propaganda, and how does it differ from persuasion? What are the psychological and socio-political effects of propaganda? How does propaganda work in modern society? How the government, business, advertisers and others use language to deceive people?

3. Conclusion

The article provides an intellectual assessment of the pristine Jewish and Christian perception of interpersonal relations as presented in the language of its very nature and of the Bible. Imagery, metaphors and allegories found in pastoral and agricultural life most often reflect every-

⁹ One should remember how much the early Hebrew poetry has in common with the other Canaanite literatures. Strictly speaking, the prophets were the ones to break off definitely the continuity of Canaanite religion.

¹⁰ In the Hebrew Bible not so much the fact of the existence of antithesis is decisive, but rather the reason, the duality, the peculiarity of the antithesis.

day experience, the actual and visual realities, while manifesting a special resonance in relation to the hidden and all possible meanings behind them. Literary texts are not reduced to one clear meaning; especially ambiguity is an inherent poetic ideal. Semantic and literary means of expression, such as figures of speech and wordplay, point in most cases to the incomprehensible depths of the relationship between God and humankind. The basic literal meaning of particular words allows for the creative possibility that they may be taken out of their common meaning and used in a context of some other kind. Primacy of the literal sense, as opposed to the various allegorical readings, remained as the leading principle of both, Jewish and Christian biblical interpretation. What the literal and the metaphorical meanings have in common is the area of shared meaning, but the metaphorical meaning transcends the basic meaning for the areas where meaning would not normally be found. When abstract ideas are replaced by something specific and concrete, we can speak of “incarnation” of the word in everyday living experience within the entire perspective of life.

Regarding the literary properties of the Hebrew Bible, the focus is on the function of opposition or antithesis. The etymological meaning of antithesis – namely, ‘contraposition’ – is so general that it can also refer to merism, which is a stylistic figure that is diametrically opposite to antithesis. In both cases there is a contraposition of opposite concepts, such as the opposing word-pairs: day//night, good//evil, heaven//earth, etc. The two figures do not differ from each other in terminology, but in the semantic contents they express. That difference becomes obvious only in the stylistic function and literary structure of the two different figures of style. The fundamental trait of antithesis is that two opposing elements exclude each other in relation to a common idea. The peculiarity of the contrast of thought in the sense of exclusion has implications for the extent of the antithesis. The characteristic antithetic form appears in small units: single words, word groups or sentences are counter posed. The contrast of meaning does not, however, necessarily depend on having a perfect conceptual counterpart for each single word. Antithesis can be understood in a wider sense than merely an antithetic parallelism or parallelism within a sentence. Antithesis can appear in stanzas (strophe//anti-strophe) and in longer dialogues. It is obvious that the peculiarities of different literary forms can only become perceptible after a thorough comparative examination of the entire literary contextual material, to which these forms belong. In the examination of the antithetic literary forms special attention must be paid to the structure and function of each individual unit in its own context.

Abstract

Linguistic and stylistic properties of various literatures can only be assessed when evaluated on the basis of the specific way of thinking, of the philosophy of life in general and of the religion in particular, as related to their specific concerns and answers. While dealing with the Hebrew Bible it becomes evident, that the most characteristic unifying force is the following fundamental antithesis: the verticality and radicality of God, evident in his promises, his deeds, and by the attitude of those who follow him versus the horizontality of idols and of human disobedience and its consequences. In spite of thematic and formal variety, the same vertical-horizontal dimension is conspicuous everywhere. The fundamentally inadequate relationship between transcendental realities and our available expressive categories is the main reason for using poetic and narrative means of expression. Literary forms of antithesis are used to express theological-moral motivations by conjoining terms, sentences and larger units and by disjoining sense regarding the nature, quality, or action of persons or things. The concept of antithesis appears to have multiple meanings, and it is therefore necessary to state at the outset that in this paper on the concept of antithesis is treated primarily in the rhetorical-stylistic sense. As regards the Hebrew Bible, the theological principles are always of prime significance. Most antitheses in the Hebrew Bible are constructed in the form of antithetic parallelism; nevertheless most antithetic units are original in terms of theme as well as the form.

Key words:

narrative theology, the Hebrew Bible, the concept of word, wisdom, stylistics, antithesis, merism, translation and comparative research

Bibliography

- Barr, J., *The Semantics of Biblical Language*, Oxford 1961, pp. 313.
Coggins, R. J. and J. L. Houlden (eds), *A Dictionary of Biblical Interpretation*, London 1992, pp. 751.
Cottingham, J. (ed.), *Western Philosophy: An Anthology*, Oxford 2008², pp. 849.
Gabel, J. B., C. B. Wheeler and A. D. York, *The Bible as Literature: An Introduction*, New York – Oxford 1996³, pp. 330.
Hillar, M., *From Logos to Trinity: The Evolution of Religious Beliefs from Pythagoras to Tertullian*, Cambridge 2012, pp. 320.

- Krašovec, J., *Der Merismus im Biblisch-hebräischen und Nordwestsemitischen*, „Biblica et Orientalia” 33, Rome 1977, pp. 184.
- Krašovec, J., *Merism – Polar Expression in Biblical Hebrew*, “Biblica” nr. 2 (64), 1983, pp. 231–239.
- Krašovec, J., *Antithetic Structure in Biblical Hebrew Poetry*, “Supplements to the Vetus Testamentum” 35, Leiden 1984, pp. 143.
- Norden, E., *Die antike Kunstprosa vom VI. Jahrhundert v. Chr. bis in die Zeit der Renaissance II*. 6th edition, Darmstadt 1971, pp. 968 + supplements 20.
- Robertson, D., *Word and Meaning in Ancient Alexandria: Theories of Language from Philo to Plotinus*, Aldershot / Burlington 2008, pp. 117.
- Schweiker, W. (ed.), *The Blackwell Companion to Religious Ethics*, Malden – Oxford – Carlton 2008, pp. 613.
- Toorn, K. van der., *Sin and Sanction in Israel and Mesopotamia: A Comparative Study*. “Studia Semitica Neerlandica” 22, Assen / Maastricht 1985, pp. 252 + Plates 9.

Information about the Author

Jože Krašovec obtained a doctorate in Biblical Studies from Rome at the Pontifical Biblical Institute in 1976. In 1982 he gained a PhD at the Hebrew University of Jerusalem. In 1986 he received a combined doctorate at the Sorbonne in Paris: in the History of Religion and Religious Anthropology (Sorbonne), and in Theological Studies (Institut Catholique). All of these dissertations have been published in book form: 1. *Der Merismus im Biblisch-Hebräischen und Nordwestsemitischen* (BibOr 33; Rome: Biblical Institute Press, 1977); 2. *Antithetic Structure in Biblical Hebrew Poetry* (VT.S 35; Leiden: E. J. Brill, 1984); 3. *La justice (sdq) de Dieu dans la Bible hébraïque et l'interprétation juive et chrétienne* (OBO 76; Freiburg, Switzerland: Universitätsverlag; Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 1988). Since 1992 he has been Full Professor of Biblical studies at the Faculty of Theology in Ljubljana, since 1995 - a Full Member of the Slovenian Academy of Sciences and Arts. His bibliography consists of ca. 300 monographic studies and articles published in Slovene, English, German, French, as well as other languages. The most important work carried out under his supervision in Slovenia is the new Slovenian translation of the Bible: the Slovenian Standard Version (1996) and since 2007 the Slovenian Jerusalem Bible. On 6 August 2004 he was elected President of the *International Organization for the Study of the Old Testament* (IOSOT) for the period 2004-2007, a position which included the responsibility for the preparation of the Organization's World Congress. The XIXth IOSOT Congress took place from 12th to 20th July 2007 at the University of Ljubljana. Since 2012 he is a member of the Senate of the European Academy of Sciences and Arts (Salzburg) and delegate of the Slovenian Academy of Sciences and Arts in the Union Académique Internationale (Brussels). E-mail: joze.krasovec[at]guest.arnes.si

WOJCIECH KUDYBA (Warsaw, Poland)
e-mail: kudyba[at]op.pl

“*The Sacred*” and “*Spirituality*” in Polish Literary Research

Describing¹ the function of the category ‘the sacred’ in literary works inevitably leads towards the beginning of its function as a scholarly term. I would like to present the steps of how ‘the sacred’ category became present particularly in Polish literature studies. For the analysis I have applied the historiographical method. Before the term ‘the sacred’ appeared in the area of literary studies, it had existed in the area of sociological and cultural studies. It is within the framework of civics where the first semantic borders of the discussed lexeme and the way of understanding it have been defined, while eventually becoming a useful research tool. Both time and contemporary epistemology reflection, emphasizing the linguistic and sociological conditioning of cognizance, made it easier to recognize something that could be called a distortion of the cultural understanding of ‘the sacred’. It seems that the functioning of the aforementioned term would not be possible in Europe without some distance to one’s own civilization, defined by Christianity and its language. Such distance has its determinants outside of science – ideological and sociological – but it is also connected with the process occurring within science, with the growing expansion and strength of natural science, which dominated the cultural area in the middle of 19th century so strongly, that they were able to impose its own knowledge paradigm upon other areas of science – placing religion on the brink, or even outside the area of human academic activity.

Can one talk about religion without referring to a dictionary of Christian ideology, which has been scholarly cursed, laughed at or tabooed? Nowadays, we get the impression that the attempt to spread “the sacred” category, undertaken by Emil Durkheim and other French soci-

¹ Cf. R. Koselleck, *Dzieje pojęć. Studia z semantyki i pragmatyki języka społeczno-politycznego*, translated by W. Kunicki, J. Marecki, Warszawa 2009.

ologists at the turn of 19th and 20th centuries, was a kind of answer to such a question. The term 'the sacred' had an important function: it made the presence of religion in scholarly discourse possible. It allowed for opposing tendencies for reductionism in treating religious phenomena in the category of class struggle or subconsciousness play. However, the appearance of the analyzed term had another dimension – it encouraged the observation of religious phenomena from outside language and the cultural tokens of Christianity, it provoked the attempt at scholarly examination of religions other than monotheistic, it led towards the transcultural conceptualization of religiousness. Whilst possessing all these possibilities, the term did not reveal them immediately. Emil Durkheim is not the creator of the meaning of "the sacred" from the angle of cultural studies. Writing about the opposing "the sacred – the profane", the French sociologist tried not to show the specificity of religious perception, but rather the difference of human bonds created by religion on the grounds of other sociological factors². It was quickly discovered that the French school of sociology omitted something that is the very essence of religion – the phenomenon of experience with something that goes beyond the area of empirical experience, what is transcendent not only for the senses, but also for the language and all ways of rationalization³.

The first stage of development of the sociology of religion carries some problems, which have to be released with time. Jean Servier writes about it in a very expressive way in his book *L'homme en Invisible*, published first in Paris in 1964⁴. It is not only about the aforementioned slowly surmounting reductionism, but also about evolutionism. The belief in the model of evolution common for all cultures resulted in the perception of European culture at the final and most perfect stage of development to be a link to and a point of reference for other cultures. In the titles of works written at that time, the term 'primitive cultures' appears very often. It had been spread by Lucienne Lévy-Bruhl's essay *Le Surnaturel et la nature dans la mentalité primitive*⁵. It was strongly criticized by Mary Douglas who openly classified the proposed distinction of logical and pre-logical mentality as racial. After some time Lévy-Bruhl withdrew from his theses, but still they were very symptomatic of the

² Durkheim's perception of *sacrum* is discussed by M. Koza-Granosz in the article *Analiza pojęcia sacrum w sytuacji współczesnej sekularyzacji*, „Kultura i Historia”, 2009, nr 16, [Internet edition, <http://www.kulturaihistoria.umcs.lublin.pl/archives/1488>, access: 20.08. 1012].

³ Ibidem.

⁴ I used 5th edition: J. Servier, *L'homme en Invisible*, Paris 1995⁵.

⁵ L. Lévy-Bruhl, *Le Surnaturel et la nature dans la mentalité primitive*, Paris 1931.

cultural aura at the beginning of the 20th century and inscribed themselves into the context of anthropological thought at that time⁶. It is then worth emphasizing that the contemporary methods of using 'the sacred' category in cultural research is based on cultural anthropology which – emerging from sociology in the beginning of the 20th century thanks to researchers like Bronisław Malinowski – rejected Occidentalism and the ethnocentric orientation. The rank and popularity of the term 'the sacred' within cultural research has been growing as they were abandoning its limitations. Overcoming racial or mind-set prejudices, open and impartial attitudes (as far as it is possible), and at the same time phenomenological, which means directed to what is essential – all that resulted in time with a description of the transcultural features of the 'subject' of religious experience, gradually constituting a modern way of understanding the category of our interest.

The first 'phenomological' description of the religious experience was not written by a culture anthropologist, but by a theologian and a comparativist of religion. In 1917, Rudolf Otto published his essay *Das Heilige*⁷. Unlike Durkheim, a German expert of religious studies, recognized religion as a *sui generis* phenomenon – not imprecated to any other. He emphasized that its uniqueness is achieved through the relation with something completely different, separate, something that could be defined as 'the sacred' or *numinosum*. Even though the analyses was made by a researcher of the religious experience, the discovery of such components like *tremendum* and *fascinatum* leaned towards a psychology of religion and corresponded with the essay by William James⁸, fundamental for this field, and they also influenced cultural studies and research: freedom from language clichés, tainted with the impression of cultural superiority, they sanctioned and authenticated an open view, fundamental for cultural anthropology – oriented at searching for elements common for many religions. Even though they seemed too theoretical and one-sided (which were Roger Caillois' objections), they encouraged discussion and creative statements⁹.

⁶ The discussion referred by: Servier J., *L'homme et Invisible*, op. cit., p. 45-49.

⁷ The first Polish edition: R. Otto, *Świętość. Elementy irracjonalne w pojęciu bóstwa i ich stosunek do elementów racjonalnych*, translated by B. Kupis, Warszawa 1968.

⁸ I am thinking about *Doświadczenie religijne*, translated by J. Hempel, Kraków 2001. Interesting commentary on James and Otto views can be found in a book by Roy A. Rappaport entitled *Rytuał i religia w rozwoju ludzkości*, translated by A. Musiał, T. Sikora, A. Szyjewski, Kraków 2007 p. 67.

⁹ R. Caillois, *Człowiek i sacrum*, translated by A. Tatarkiewicz, E. Burska, ed. 2nd, Warszawa 2009, p. 14-15.

The French cultural researcher opened the idea of 'the sacred' to minority religious discourse, as well as broadening the point of view with these elements of the phenomenon of religion that exists outside of the subject. A collection of essays *L'Homme et le sacré* (published first in Paris in 1939) is a completion of the outlined project, spreading the understanding of the category of our interest as we find in contemporary works. We owe the modern definition of 'the sacred' to Roger Caillois himself. In his book he emphasized the wide spectrum of the idea, thus appreciating the so called primitive religions. The Sacred became a synonym of what links all religions, what remains the unnamed highest values, what is mysterious, completely different, but, at the same time, persistently present, penetrating human awareness, shaping how we live our time and perceive space¹⁰.

Gerardus van der Leeuw's *Phänomenologie der Religion* (first published in 1933)¹¹, and post-war works by Mircea Eliade changed the way of perceiving the discussed category 'the sacred' in a significant way. Together, they drew the category into phenomenological discussion and usage. Surely they gave it impact, though. Eliade particularly committed to the shift of 'the sacred' from the border of humanistic discourse to its centre¹². The power of the Romanian researcher was not only the possession of a great literary talent and a powerful interpretative imagination, but also of brilliant erudition – great knowledge of different religions, extensive knowledge of religious studies his opponents did not have. Thanks to him, 'the sacred' category became the mutual good of not only religious studies, but many other areas of science – literary studies among them.

The process of its use in research literature was different in European countries; it even appears that it did not cover the whole of Euroatlantic culture. In Poland, in the seventies of the last century, until this day, 'the sacred' has become the vital category for reflections on the religious aspects of literature (eliminating such terms as 'Catholic literature' and 'religious literature'). This relatively long time of academic use of the term obviously has its cultural determinant. In the background there was the process of religious revival, happening in Poland from the seventies. and reaching its peak in the eighties. of the last century. It was

¹⁰ Ibidem, p. 21-22.

¹¹ The first Polish edition: *Fenomenologia religii*, translated by J. Prokopiuk, Warszawa 1978.

¹² It is mentioned by S.Sawicki in his article *Sacrum w literaturze*, in: *Sacrum w literaturze*, eds. J. Gotfryd et al., Lublin 1983, p.13.

caused by many reasons¹³ and included many aspects of culture¹⁴. It was characterized by the widening view of the phenomenon of experiencing faith and specificity of ethical canons rooted in Christianity, as well as a non-biased way of perceiving religious institutions and their representatives.¹⁵ It had outstanding manifestations in many works of art, among them, obviously, literary works. Krzysztof Dybacki, in a draft published in 'Znak' magazine in Cracow in 1977 captured the distinct change of the audience's expectations:

The need for literature inspired by Christian values is growing among our literary audience. Together with the decline of traditional forms of religiousness, perceiving activity – not only among believers – directed at religious culture phenomena is growing¹⁶.

The researcher also noted changes in writing strategies, and also within the area of immanent world of literary works. He wrote: 'The element of 'the sacred' is comprehensively present in the contemporary literature. It specially concerns reflective lyrics, dealing with fundamental issues of human existence¹⁷. Similar observations were made by other critics.¹⁸ It was noted that traditional terms, such as 'Catholic literature', common in the twenty year period between the World Wars and after the war, have not only been tabooed¹⁹, but became more and more distant from the world presented in literature. It was emphasized that contempo-

¹³ A most important was the fact that Catholicism – also in its institutional dimension – was perceived as an ally in the struggle with totalitarian regime. It is mentioned by sociologist, e.g. in a comprehensive elaboration entitled *Religijność społeczeństwa polskiego lat 80. Od pytań filozoficznych do problemów empirycznych*." Eds. M. Grabowska, T. Szawiela, ed. 2nd, Warszawa 2005.

¹⁴ For the literary culture a fact that the Catholic Church was an important patron and propagator of literature published outside censorship was very meaningful.

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ K. Dybciak, *Trudne spotkanie. Literatura polska XX wieku wobec religii*, Kraków 2005, p. 34

¹⁷ Quote after: K. Dybciak, Ibidem.

¹⁸ I am mainly thinking about Jan Błoński's essay entitled *To co święte, to co literackie*, published in „Tygodnik Powszechny” in 1979. The text was reprinted in the collection (the book) entitled *Kilka myśli, co nie nowe*, Kraków 1985, p. 9-41.

¹⁹ J. Błoński said: 'Miłosz said that in the period between the wars, the label of a 'Catholic' meant inferiority [...] Different taboos occur in culture, connected with subject or genre areas. The label of inferiority, assigned to 'Catholic' writers 50 years ago was, above all, a function of moralistic auto-censorship', J. Błoński, *Kilka myśli...*, op. cit., ibidem, p. 12.

rary works of literature draw much wider horizon of reference to the 'sacred' reality than the one covered by narrow religious qualifiers²⁰.

Changes occurring in the area of literature and its reception were a specific challenge for literary research; it demanded the creation of such descriptive tools which could link the study of literature and literary culture. The situation encouraged the overcoming of prejudices and limitations (present in the study and research paradigms itself, as well as outside it). Anticipating a later so-called cultural shift in literary studies, it prepared us to address the study of literature and cultural studies. Many factors point to the fact that sacral research was one of the first attempts to build a bond between literary and cultural studies.

The source of popularity and constancy of 'the sacred' category in Polish literary research was not only a phenomenon outside the literary studies; it is also worth mentioning those that came from within. An important asset was surely the axiological neutral, non-confrontational profile of the term – distinctly different from the profile used in the fifties, of the term 'Catholic literature', which had a differentiating character, building opposition towards 'non-Catholic' areas. The term 'the sacred' did not have a classification or typological aim (such function was sometimes assigned to the 'religious literature' term). Its wide range allowed activities that led to the identification of the religious profile of the literary work. Its primary context was not any ideology or religious doctrine, but cultural anthropology, so it demanded competence in cultural studies more than being involved in world outlook. It thus imparted an impartial stand, a willingness to make objective observations, and while following the rules for proper analytical and descriptive procedures created in the contemporary interpretative communities.

Researchers using the aforementioned category have often noticed the phenomenon of subjective style of reading which is oppressive towards the text. Krzysztof Dybciak wrote: 'Sometimes we deal with, and on a large scale, a phenomenon of reception making the message, which genetically and structurally belongs to the profanum sacral sphere (sub-

²⁰ It was discussed thoroughly by S. Sawicki in his article entitled *Czy zmierzch "literatury katolickiej"?* „Znak”, 12:1960, no. 11(209), p. 1423-1440. 'Catholic literature' category was often faced with accusations that it demands the use of terminology elaborated in the area of certain theology, it builds the horizon of expectations of 'correlation' between religious doctrine and text semantics, which may easily mean lack of respect for the autonomy of the literary language – not subjected to theological paraphrase, not limiting it to narrow religious categories. It is also worth to quote J. Błoński: 'A religious reflection on literature is often distorted by religious qualifications, which are more confusing than explaining', J. Błoński, *Kilka myśli...*, op. cit., p. 15.

jectively)’²¹. Stefan Sawicki diagnosed the situation in the eighties.: ‘[...] presently ‘sacral’ interpretations can be found very often; they even belong to something which could be called good taste among literary critics or literary researchers. In this situation we should rather think about deeper insight into research, and show exaggerations or even deviations, inevitable in common phenomena in culture’²² The same researcher pointed to the fact that ‘the sacred’ is an ‘inner’ literary category, manifested in literary works thanks to sacral indicators of such elements as language, time, space or a hero’s motivation. Interpretive processes which serve to reveal such indicators would then undergo the same verification procedures as any other judgement of reality²³.

The scale of interest in this category was also determined – apart from reasons mentioned before – to be the fact that sacral studies were supported institutionally. ‘The sacred’, introduced to literary studies works by Stefan Sawicki, became a part of the research paradigm, spread by the researchers from The Institute of Research on Religious Literature Studies at the Catholic University in Lublin. They organized numerous academic conferences, led publishing series, and gathered a wide circle of collaborators, embedding the results of studies conducted in Polish on awareness studies. They turned out to be especially important for the history of literature (there is a separate reflection on the meaning of ‘the sacred’ category in historic literature studies²⁴). Monographs were written, dedicated to authors who displayed religious threads in their works, such as: Kazimiera Hłakowiczówna, Hanna Malewska, Jan Twardowski, Stanisław Vincenz, Janusz Stanisław Pasierb, Zofia Kossak-Szczucka²⁵, as well as authors who preferred to hide religious meanings in the depth of their texts, such as Zbigniew Herbert²⁶. In the series *Religijne tradycje literatury polskiej* (The religious traditions of the Polish literature) there

²¹ K. Dybciak, op.cit., p. 34.

²² S. Sawicki, *Granice „sakralnych” interpretacji literatury*, in: Sawicki, *Wartość. Sacrum*. Norwid, Lublin 1994, p. 105.

²³ Ibidem, p.132.

²⁴ Cf. Z. Zarębianka, *Sacrum jako kategoria historycznoliteracka*, [in:] id., *Czytanie sacrum*, Kraków–Rzym 2008, p. 11-23, cf. also *W meandrach metodologii*, in: eadem, *Tropy sacrum w literaturze XX wieku.*, Bydgoszcz 2001, p. 9-18.

²⁵ Cf. M. Ołdakowska-Kuflowa, *Chrześcijańskie widzenie świata w poezji Kazimierzy Hłakowiczówny*, Lublin 1993, A. Sulikowski, *Pozwolić mówić prawdzie. O twórczości Hanny Malewskiej*, Lublin 1992; idem, *Świat poetycki księdza Jana Twardowskiego*, Lublin 1995; P. Nowaczyński, *Mądrość Vincenza*, Lublin 2003; W. Kudyba „Rana, która przyzywa Boga”. *O twórczości poetyckiej Janusza St. Pasierba*, Lublin 2006; M. Nowak, *Koncepcja dziejów w powieściach historycznych*, Lublin 2009.

²⁶ Cf. T. Garbol, „Chrzest ziemi”. *Sacrum w poezji Zbigniewa Herberta*, Lublin 2003.

have been works of a synthetic character. They covered the main literary genres²⁷ and literary periods²⁸, revealing the riches of “spirituality” hidden in literature of different periods and the works of the most eminent Polish writers.

The shift of ‘the sacred’ category from the area of cultural studies to the area of analysis and historical and literary synthesis did not happen without the inevitable disruptions. The wide range of the notion, completely natural and desirable in the anthropology of culture, did not have to be something obvious in the research of separate literary works, at times evoking the image of the world strictly connected with a particular religion, or even a particular worship. Let us put it this way: even though Polish research confirmed the usefulness of this descriptive term, it also made us realize the limitations of its use. Stefan Sawicki in his well-known text, fundamental for the methodology of sacral analysis, claimed:

The content of the notion is [...] poor and not very clear, strongly connected with the phenomena of primitive religions, eventually leading to an experience of undefined mystery. I reckon that ‘the sacred’ understood in this way can be useful for the interpretation of phenomena in modern literature, in which we discover many situations similar to primitive religions [...]. It does not satisfy all the needs of criticism or study of literature²⁹.

In a later article – documenting many years of experience in ‘sacral’ interpretation he added that ‘the sacred’:

[...] covers so many phenomena, which are so diversified that it can easily become a bag-term. If [...] it is to be a term useful in this research it must – I reckon – have narrower range. It must concern only this specification of the term that represents it in a ‘clear’ way, which means those works that contain ‘the sacred’ without adjectives, neutral, and not religiously tainted³⁰.

²⁷ Cf. *Polska liryka religijna*, red. S. Sawicki, P. Nowaczyński, Lublin 1983; *Dramat i teatr religijny w Polsce*, red. I. Sławińska, W. Kaczmarek, Lublin, 1991; *Proza polska w kręgu religijnych inspiracji*, eds. M. Jasińska-Wojtkowska, K. Dybciak, Lublin 1993.

²⁸ Cf. *Nurt religijny w literaturze polskiego średniowiecza i renesansu*, eds. S. Nieznanski, J. Pelc, Lublin 1994; *Religijność literatury polskiego baroku*, eds. Cz. Hernas, M. Hanusiewicz, Lublin 1995; *Motywy religijne w twórczości pisarzy polskiego Oświecenia*, eds. T. Kostkiewiczowa, Lublin 1995; *Religijny wymiar literatury polskiego romantyzmu*, eds. M. Maciejewski, D. Zamącińska-Paluchowska, Lublin 1995; *Problematyka religijna w literaturze pozytywizmu i Młodej Polski. Świadczenia poszukiwań*, eds. S. Fita, Lublin 1993; *Religijne aspekty literatury polskiej XX wieku*, eds. J. Święch, M. Jasińska-Wojtkowska, Lublin 1997.

²⁹ S. Sawicki, op. cit., p. 13.

³⁰ S. Sawicki, *Metafizyczne-sakralne-religijne w badaniach literackich*, in: idem., *Wartość. Sacrum. Norwid 2*, Lublin 2007, p. 55.

Both statements quoted serve to define a clear area of the possible uses of 'the sacred' as a research category. In both the author convinces us that the condition of the success of research is the adequacy of the used category with the world as presented in literary works. It means that using 'the sacred' in interpretation can be useful, when it serves to analyse literary works in which religious meaning of the world as presented cannot be explained with the conceptual apparatus of any of the so-called great religions. During the first conference dedicated to 'the sacred' in literary research a question was asked about the point of using this category in reference to literary works which are distinctly set in the context of a specific religion, or even a specific worship. The answer to this was Sawicki's offer to replace 'the sacred' category when analysing such works with 'other terms, more adequate to examined phenomena'³¹.

Organizational measures undertaken by the founder of Lublin school of sacral research were soon verified by the reality of academic discourse, subject at each discourse to the rules of the terminology in fashion. 'The sacred' became the fashionable term for some time – used and overused, perhaps. It became the keyword to open all possible references to the religious sphere in literary works. It was applied not only to areas where the layer of religious meaning remained generalized in the text, but also in those areas which were distinctly involved in the symbolic world of a specific religion. Not much was changed by the sane commentary of Piotr Nowaczyński, who, referring to some philosophers' doubts³², noticed that despite common elements, religions also contain different elements – and those differences concern such fundamental issues as the concept of 'holiness'. 'The sacred' of primitive religions has completely different meanings than the concept of a God in person in Judaism, and the differences between both visions of the world, man and God's, are so great that they seem more important than what is mutual³³.

Attempts to differentiate 'sacral' terminology also did not bring the expected result. There were of course attempts to introduce new notions where the context demanded it. I am also thinking about the

³¹ Ibidem., p. 6.

³² Cf. E. Lévinas, *Trudna wolność. Eseje o judaizmie*, translated by Agnieszka Kuryś, Gdynia 1991, P. Ricoeur, *Manifestation et Proclamation*, w: *Il sacro. Studi e ricerche, Atti del convegno indetto dal Centro Internazionale di Studi Umanistici e dall'Istituto di Studi Filosofici, Roma – 4-6 Gennaio 1974*, a cura di Enrico Castelli, Istituto di Studi Filosofici, Roma 1974, p. 57-76.

³³ Cf. P. Nowaczyński, *O badaniach nad literaturą religijną KUL*, in: *Religia a literatura w publikacjach KUL 1918-1993*, p. 17-18.

sanctum category, which was popularized – with the use of philosophical and theological works – by Zofia Zarębianka³⁴. Even though the term was an adequate tool of description for literary works inspired by Judaism and Christianity, so common in Polish literature, it was not popular among researchers. The popularity of the sacred noticeably blocked the possibilities of innovations in terminologies and made changes within the area of sacral conceptual apparatus impossible. The impossibility of broadening the repertory of notions triggered the investigation for new methods of reading. And they were provided by the history of ideas. Models of reading functioning within it made it possible to attempt to cover philosophical conceptions in literary works, and also opened the possibility of exploration in a theological character. Reading books where the world presented was strictly connected with the Christian vision of reality could now omit ‘the sacred’ category, which, for them, was inadequate, but it had to lift the knowledge of Christian learning of Revelation and resist the temptation to measure literary language with stiff theological terms. It is true that they enabled some brilliant remarks on theological issues present in the works of Cyprian Kamil Norwid³⁵, but they aroused some serious doubts³⁶ concerning the style of reception – similar doubts were caused by the so-called kerygma method³⁷.

Presently, when the fashion has passed, and literary studies more and more often relied upon cultural studies, we can ask whether a cultural break happening in literature studies opened a new field of sacral research? The answer is not easy. But if the story of the Other is really a vital part of contemporary literary studies, shaping our ways of building academic discourse, assigning the kind and scope of undertaken search, it might be that an interesting area of research on different forms of cultural violence in the field of literary studies is forming. New sensitivity to different forms of oppression makes us look again at our ways of organizing knowledge about literature and the value of literary works. It may happen that the notions of so-called ‘religious literature’, its depreciation and – eventually – elimination from the range of interest for the recipients of culture are waiting for a thorough description when it comes to

³⁴ Cf. Z. Zarębianka, *Poezja wymiaru sanctum*. Kamieńska, Jankowski, Twardowski, Lublin 1992, especially remarks on p. 7-8.

³⁵ Cf. A. Dunajski, *Chrześcijańska interpretacja dziejów w pismach Cypriana Norwida*, Lublin 1985.

³⁶ Cf. S. Sawicki, *Teolog o twórczości Czesława Miłosza*, in: *Wartość. Sacrum. Norwid*, Lublin 2007, p. 99-110.

³⁷ Cf. S. Sawicki, *Sacrum w badaniach literatury*, in: *Wartość. Sacrum. Norwid*, Lublin 1994, p. 102.

the process of making them stereotypical. It may be that the process of modelling the notion of ‘modernity’ or ‘modernism’ can be observed in such a way to put outside its range these elements of culture that reveal a positive attitude toward religious reality. Literature itself opens an interesting field for research. Do we not deal with the processes of labelling, stigmatization and depreciation of anything connected with religion in the world presented in contemporary literary texts?

The other challenge is the category of “spirituality” which appears more and more often in contemporary literary discourse. It was first adapted for literary research in France. It is where the analysis of *spiritualité* was given institutional support. I am especially thinking about the *Littérature et spiritualité* research centre, founded by Michel Baude with Metz University. The outcome of numerous academic conferences and academic works was not only historical and literary essays³⁸, but also those devoted to biblical inspirations in literature³⁹, issues connected with “spirituality” – e.g. literary documentations of conversion⁴⁰ or “spirituality” of particular writers⁴¹. (The constancy of conducted research, the regularity of academic conferences, and its significance is documented by a published series *Recherches en littérature et spiritualité*, presently published by the P.Lang). The popularity and even dominating character of the “spirituality” category in the research of the relationship between literature and religion is also observed in other European countries and in the USA⁴².

More and more often it is observed in Polish literary research. Does it have the status of an academic term? It does not seem so – it has

³⁸ Cf. *Romantisme et religion : théologie des théologiens et théologie des écrivains : colloque interdisciplinaire organisé à la Faculté des lettres de Metz les 20, 21, 22 octobre 1978 sous le patronage de la Société des études romantiques* by Michel Baude; Marc Mathieu Munch; Paris 1980; *Aspects du classicisme et de la spiritualité mélanges en l'honneur de Jacques Hennequin* by Jacques Hennequin; Alain Cullière, Paris 1996; *Poésie et spiritualité en France depuis 1950 : spiritualité chrétienne, spiritualité athée : colloque organisé à la Faculté des lettres et sciences humaines de Metz (13 et 14 novembre 1987)*, publiés par Michel Baude et Jeanne-Marie Baude. Paris 1988.

³⁹ Cf. *La Bible en littérature : actes du colloque international de Metz, septembre 1994* by Pierre-Marie Beaudé; Paris 1997.

⁴⁰ *La conversion : expérience spirituelle, expression littéraire : actes du colloque de Metz (5-7 juin 2003)* édité par Nicolas Brucker. New York 2005.

⁴¹ *Spiritualité verlainienne : actes du colloque international de Metz (novembre 1996)* réunis et publiés par Jacques Dufetel ; Paris, 1997.

⁴² Cf. E.g. S. Bach, *Spiritualität und Transzendenz in der modernen englischsprachigen Literatur*, Paderborn 2001; C. Brinker, *Contemplata aliis tradere. Studien zum Verhältnis von Literatur und Spiritualität*, Bern 1995; *Literature and Spirituality*, Edited by D. Bevan, Amsterdam-Atlanta 1992.

not yet been assigned with a range of meaning, not given semantic borders, not defined. The way to its understanding can be read from analysis conducted by particular researchers, but there are no clear gestures displaying methodological awareness and the sense of organized conceptual apparatus. It was first used in Poland in literary research by Andrzej Sulikowski in a quoted monograph *Świat poetycki księdza Jana Twardowskiego*⁴³ - it distinctly refers to meanings of “spirituality” provided by Christian theology. The same area of inspiration would be the meaning of “spirituality” used by Alina Nowicka-Jeżowa⁴⁴. It is different in a book by Dorota Heck *Bez znaku, bez śladu, bez słowa. W kręgu problemów duchowości we współczesnej literaturze polskiej*⁴⁵. Here philosophical inspirations dominate, the author knowingly uses such conceptions of “spirituality” that appear in contemporary philosophy⁴⁶. It could be expected that the difficulty of adapting the notion of “spirituality” to literary studies would be undertaken by the conference members, which resulted in the publication of *Fenomen duchowości*⁴⁷, it seems though that the interdisciplinary character of the symposium, in which not only literature and language studies experts participated, but also philosophers, theologians, psychologists and economists, made it impossible to reflect on the use of the category in the procedures of analysis and interpretation of literature.

Regarding the growing presence of the notion of “spirituality” in science and general language, such reflections seem more and more necessary. Before it is undertaken on a large scale, I would like to formulate a few assumptions concerning future research. I think that the semantic chaos should be overcome and the area of meaning clearly outlined. It might happen then that it is impossible to introduce into literary research such a way of understanding “spirituality” that makes this category a synonym of well-being, and names various kinds of psychotherapy, mind improvement, health care, work effectiveness, and a wide spectrum of

⁴³ A. Sulikowski, *Świat poetyki księdza Jana Twardowskiego*, Lublin 1995. Chapter VIII entitled *Duchowość w pismach ks. Twardowskiego* (p. 235-277) discusses the cult of Mary (p. 241-244) and the inspiration of Carmelite and Salesian spirituality (p. 252-255).

⁴⁴ It appears in: *Pieśni czasu śmierci. Studium z historii duchowości XVI-XVIII w.*, Lublin 1992.

⁴⁵ D. Heck *Bez znaku, bez śladu, bez słowa. W kręgu problemów duchowości we współczesnej literaturze polskiej*, Wrocław 2004.

⁴⁶ Many quotes from essay: A. Bielik-Robson, *Inna nowoczesność. Pytania o współczesną formułę duchowości*, Kraków 2003.

⁴⁷ *Fenomen duchowości*, eds. A. Grzegorzczak et al., Poznań 2006.

magic and occultism, such as amulets, horoscopes, fortune-telling, tarot etc.⁴⁸ It may also be discovered that an important area of inspiration might be theological research which has already created a wide, subtle and precise way of understanding the given notion. “Spirituality” is therefore understood as a syndrome of personal references to God, modelled culturally and anthropologically⁴⁹. Dictionaries of theological “spirituality” sometimes remind us of the classification proposed by A. G. Matanić⁵⁰. He suggested the following criteria:

1. Ethnical-geographical
2. Doctrinal
3. Ascetic-practical
4. Anthropological-psychological
5. Historical-chronological
6. Schools of spirituality

It seems that each of these categories opens the kind of research that may concern such a specific subject as literary work. These works – obviously – would use a wide range of research tools which would become a common good for literature studies. They would aim to abstract the model of “spirituality” or one of its aspects hidden in a literary work or series of works. If we replace the ethnical-geographical criterion with religious-cultural, we could aim to discover elements of Buddhist, Judaic, Christian and Atheist (so written about nowadays) elements in literary works. The second criterion allows us to research works connected with a particular religion, e.g. Christianity, and describe their “spirituality” when it comes to the cult of Mary, Passion, or Eucharist. The third could be used when reading older works and reach their atonement or contemplating “spirituality”. The fourth criterion diversifies “spirituality” according to sex, age, temper, status, job and allows us to find and follow the “spirituality” of man or woman, the “spirituality” of children, old people, or social groups (e.g. intelligentsia, peasants etc.) The fifth criterion could serve the history of literature, showing e.g. Middle Age “spirituality”, Baroque or contemporary, written in literary works of different epochs. The sixth one would demand the search for literary elements that

⁴⁸ As B. Dobroczyński writes, we owe such way of understanding ‘spirituality’ mostly to New Era movement and the process of commercializing spirituality that goes with it. Cf. B. Dobroczyński, *New Age*, Kraków 1997, p. 92.

⁴⁹ Cf. E.g. M. Chmielewski, *Vade-mecum duchowości katolickiej. 101 pytań o życie duchowe*, Lublin 2004, p. 18.

⁵⁰ Ibidem, p. 24.

show inspiration with different schools or currents of “spirituality”. Matanić mentions Franciscan, Carmelite “spirituality”, but it might also concern the “spirituality” of new religious movements (like Neocatechumenal of Focolari movement and non-religions such as New Age. A question obviously arises – how can you conduct research on the works of these artists whose works are characterized by such individual model of “spirituality”, that it cannot be explained with any of these criteria (among Polish authors Zbigniew Herbert comes to mind). Intuition tells us that the criteria are not completely useless in that case – they may serve to show the tension between a poet’s individual “spirituality” and various aspects of “spirituality” present in the surrounding cultural context. Individual “spirituality” is always shaped in a society, does not grow in isolation from the culture. An interesting, wide and diverse area of research is open. Let it be explored well.

Summary

The article was devoted to the methodology of research on the relationship between literature-religion. Its aim is a critical reflection on the use of the category of ‘the sacred’ in the research. In Poland, in 70. of the last century, ‘the sacred’ has become the vital category for reflections on the religious aspects of literature (eliminating such terms as ‘catholic literature’ and ‘religious literature’). The historiographical method is used in the article. The author presents the steps of the presence of the category ‘the sacred’ in the humanities, especially in the Polish literature studies.

The main results of the analysis: sacrological research had prepared us to meet study of literature and cultural studies. Many factors point to the fact that sacral research was one of the first attempts to build a bond between literary and cultural studies. The term ‘the sacred’ did not have classification or typological aim (such function was sometimes assigned to ‘religious literature’ term). Its wide range allowed activities that led to identification of the religious profile of the literary work. Its primary context was not any ideology or religious doctrine, but cultural anthropology, so it demanded culture studies competence more than being involved in world outlook. The wide range of the notion – completely natural and desirable in the anthropology of culture – did not have to be something obvious in the research of separate literary works, at times evoking the image of the world strictly connected with particular religion, or even particular worship. The answer to this was Stefan Sawicki’s offer to replace ‘the sacred’ category when analysing such

works with other terms. Organizational measures undertaken by the founder of Lublin school of sacral research were soon verified by the reality of academic discussion – subject, as each discussion, to the rules of terminology fashion. ‘The sacred’ became fashionable term for some time – used and overused, perhaps. It became the key-word to open all possible references to religious sphere in literary works. It was applied not only where the layer of religious meaning remained generalized in the text, but also in those which were distinctly involved in the symbolic world of a specific religion. There were of course attempts to introduce new notion where the context demanded it.

Taken in the article analyzes the concept of the sacred in literary studies have been limited mainly to the area of Polish literary criticism. The text encourages further research. It has practical significance. It explains the methods, can serve students and other readers (such as teachers or students) to acquire the skills to interpret literary texts. The author is not only critically discusses the use of the sacred in the research literature, but also proposes a new research tools in the form of the category of “spirituality”.

Key-words:

methodology of literary criticism, history of literary criticism, *sacred*, religion, spirituality

Bibliography

Aspects du classicisme et de la spiritualité mélanges en l'honneur de Jacques Hennequin by Jacques Hennequin, publiés par Alain Cullière, Paris 1996.

Bach S., *Spiritualität und Transzendenz in der modernen englischsprachigen Literatur*, Paderborn 2001.

La Bible en littérature. Actes du colloque international de Metz, septembre 1994, publiés sous la direction de Pierre-Marie Beaude, Paris 1997.

Bielik-Robson A., *Inna nowoczesność. Pytania o współczesną formułę duchowości*, Kraków 2003.

Błoński J., *Kilka myśli, co nie nowe*, Kraków 1985.

Brinker C., *Contemplata aliis tradere. Studien zum Verhältnis von Literatur und Spiritualität*, Bern 1995.

Caillois R., *Człowiek i sacrum*, translated by A. Tatarkiewicz, E. Burska, 2nd ed., Warszawa 2009.

Chmielewski M., *Vade-mecum duchowości katolickiej. 101 pytań o życie duchowe*, Lublin 2004.

La conversion. Expérience spirituelle, expression littéraire. Actes du colloque de Metz (5-7 juin 2003), édité par Nicolas Brucker, New York 2005.

Dobroczyński B., *New Age*, Kraków 1997.

Dramat i teatr religijny w Polsce, eds. I. Sławińska, W. Kaczmarek, Lublin, 1991.

Dybciak K., *Trudne spotkanie. Literatura polska XX wieku wobec religii*, Kraków 2005.

Eliade M., *Sacrum i profanum*, translated by R. Reszke, Warszawa 1999.

Fenomen duchowości, eds. A. Grzegorzczak et al., Poznań 2006.

Garbol T., „Chrzest ziemi”. *Sacrum w poezji Zbigniewa Herberta*, Lublin 2003.

Heck D., *Bez znaku, bez śladu, bez słowa. W kręgu problemów duchowości we współczesnej literaturze polskiej*, Wrocław 2004.

James W., *Doświadczenie religijne*, translated by J. Hempel, 3rd ed., Kraków 2001.

Koselleck R., *Dzieje pojęć. Studia z semantyki i pragmatyki języka społeczno-politycznego*, translated by W. Kunicki, J. Marecki, Warszawa 2009.

Koza-Granosz M., *Analiza pojęcia sacrum w sytuacji współczesnej sekularyzacji*, „Kultura i Historia”, 2009, nr 16, [internet ed., <http://www.kulturaihistoria.umcs.lublin.pl/archives/1488>, access 20.08. 2012, access 20.08.2012].

Kudyba W., „Rana, która przyzywa Boga”. *O twórczości poetyckiej Janusza St. Pasierba*, Lublin 2006.

Leeuw G., van der~, *Fenomenologia religii*, translated by J. Prokopiuk, Warszawa 1956.

Lévinas E., *Trudna wolność. Eseje o judaizmie*, translated by Agnieszka Kuryś, Gdynia 1991.

Literature and Spirituality, edited by D. Bevan, Amsterdam-Atlanta 1992.

Motywy religijne w twórczości pisarzy polskiego Oświecenia, ed. by T. Kostkiewiczowa, Lublin 1995.

Nowaczyński P., *Mądrość Vincenza*, Lublin 2003.

Nowaczyński P., *O badaniach nad literaturą religijną KUL*, in: *Religia a literatura w publikacjach KUL 1918-1993*, s. 5-22.

Nowak M., *Koncepcja dziejów w powieściach historycznych*, Lublin 2009.

Nowicka-Jeżowa A., *Pieśni czasu śmierci. Studium z historii duchowości XVI-XVIII w.*, Lublin 1992.

Nurt religijny w literaturze polskiego średniowiecza i renesansu, eds. S. Nieznanowski, J. Pelc, Lublin 1994.

Olśakowska-Kufłowa M., *Chrześcijańskie widzenie świata w poezji Kazimierza Iłakowiczówny*, Lublin 1993.

Ożóg Z., *Modlitwa w poezji współczesnej*, Rzeszów 2007.

Poésie et spiritualité en France depuis 1950. Spiritualité chrétienne, spiritualité athée. Colloque organisé à la Faculté des lettres et sciences humaines de Metz (13 et 14 novembre 1987), publiés par Michel Baude et Jeanne-Marie Baude, Paris 1988.

Polska liryka religijna, eds. S. Sawicki, P. Nowaczyński, Lublin 1983.

Problematyka religijna w literaturze pozytywizmu i Młodej Polski, eds. S. Fita, Lublin 1993.

Proza polska w kręgu religijnych inspiracji, eds. M. Jasińska-Wojtkowska, K. Dybciak, Lublin 1993.

Rappaport R. A., *Rytuał i religia w rozwoju ludzkości*, translated by A. Musiał, T. Sikora, A. Szyjewski, Kraków 2007.

Religijne aspekty literatury polskiej XX wieku, eds. J. Święch, M. Jasińska-Wojtkowska, Lublin 1997.

Religijność literatury polskiego baroku, ed. Cz. Hernas, M. Hanusiewicz, Lublin 1995.

Religijność społeczeństwa polskiego lat 80. Od pytań filozoficznych do problemów empirycznych, eds. M. Grabowska, T. Szawiel, 2nd ed., Warszawa 2005.

Religijny wymiar literatury polskiego romantyzmu, eds. M. Maciejewski, D. Zamącińska-Paluchowska, Lublin 1995.

Ricoeur P., *Manifestation et Proclamation*, w: *Il sacro. Studi e ricerche, Atti del convegno indetto dal Centro Internazionale di Studi Umanistici e dall'Istituto di Studi Filosofici, Roma – 4-6 Gennaio 1974*, a cura di Enrico Castelli, Roma 1974, pp. 57-76.

Romantisme et religion. Théologie des théologiens et théologie des écrivains. Colloque interdisciplinaire organisé à la Faculté des lettres de Metz les 20, 21, 22 octobre 1978 sous le patronage de la Société des études romantiques publiés par Michel Baude, Marc Mathieu Münch, Paris 1980.

Sawicki S., *Sacrum w literaturze*, in: *Sacrum w literaturze*, eds. J. Gotfryd et al., Lublin 1983.

Sawicki S., *Wartość. Sacrum*. Norwid, Lublin 1994.

Sawicki S., *Wartość. Sacrum*. Norwid 2, Lublin 2007.

Servier J. *L'homme et Invisible*, 5th edition, Paris 1995.

Spiritualité verlainienne. Actes du colloque international de Metz (novembre 1996), réunis et publiés par Jacques Dufetel, Paris 1997.

Sulikowski A., *Pozwolić mówić prawdzie. O twórczości Hanny Malewskiej*, Lublin 1992.

Sulikowski A., *Świat poetycki księdza Jana Twardowskiego*, Lublin 1995.

Zarębianka Z., *Poezja wymiaru sanctum. Kamieńska, Jankowski, Twardowski*, Lublin 1992.

Zarębianka Z., *Tropy sacrum w literaturze XX wieku*, Bydgoszcz 2001.

Information about the Author

Wojciech Kudyba – a poet, a critic and a literary historian. He graduated with honors Polish philology at the Catholic University in Lublin. His master thesis was awarded by the Rector of the Catholic University in Lublin. He studied as a scholar at the University Mons-Hainaut, Ruhr-Universität, Westfälische Wilhelms-Universität in Münster and the Christian-Albrechts-Universität in Kiel in the years 1997-2007. Currently he is a professor in the Department of Modern Literature at the University of Cardinal Stefan Wyszyński in Warsaw. He is the author of an award-winning book entitled *The Wound that Calls to God. About poetic Creativity of Janusz Stanisław Pasierb* (Lublin 2006) and a book entitled *The Poems to the Other* (Sopot 2012). E-mail: kudyba[at]op.pl

WOJCIECH KUDYBA (Warsaw, Poland)

e-mail: kudyba[at]op.pl

***Sacrum* i „duchowość” w polskich badaniach literackich**

Artykuł nawiązuje do metod badania historii pojęć¹. Opis funkcjonowania kategorii *sacrum* w pracach nad literaturą nieuchronnie prowadzi w stronę początków funkcjonowania tego określenia jako terminu naukowego. Zanim pojęcie *sacrum* pojawiło się w obszarze literaturoznawstwa, funkcjonowało najpierw w obszarze refleksji socjologiczno-kulturoznawczej. To właśnie w ramach wiedzy o społeczeństwie zakreślono pierwsze semantyczne granice interesującego nas leksemu i określono sposób jego rozumienia, nadając mu charakter użytecznego narzędzia badawczego. Zarówno dystans czasowy, jak i współczesna refleksja epistemologiczna, akcentująca językowe i społeczne uwarunkowania poznania, ułatwiają nam dziś dostrzeżenie czegoś, co można nazwać kulturowymi uwikłaniami kulturoznawczego rozumienia *sacrum*. Wydaje się, że funkcjonowanie wspomnianego terminu w nauce nie byłoby w Europie możliwe bez uzyskania dystansu wobec własnej cywilizacji, ukonstytuowanej przez chrześcijaństwo i jego język. Ów dystans ma swe determinanty pozanaukowe – ideologiczne i społeczne – jest też jednak związany z procesem zachodzącym wewnątrz nauki, z narastającą ekspansją i siłą nauk przyrodniczych, które w połowie XIX w. na tyle zdominowały obszar kultury, że były w stanie narzucić innym dyscyplinom badawczym swój własny model wiedzy – sytuujący religię na skraju lub nawet poza obszarem naukowej aktywności człowieka.

Czy można mówić o religii bez konieczności sięgania po obłożony naukową klątwą, ośmieszany, bądź tabuizowany słownik chrześcijańskiej teologii? Możemy dziś odnieść wrażenie, że próba upowszechnienia kategorii *sacrum*, jaką na przełomie XIX i XX w. podjęli David Émile Durkheim oraz inni francuscy socjologowie, była rodzajem odpowiedzi na tak właśnie postawione pytanie. Termin *sacrum* miał ważne zadanie: umożliwiał obecność religii w dyskusji naukowej. Pozwalał przeciwsta-

¹ Por. np. R. Koselleck, *Dzieje pojęć. Studia z semantyki o pragmatyki języka społeczno-politycznego*, tłum. W. Kunicki, J. Marecki, Warszawa 2009.

wieć się tendencjom do redukcjonistycznego traktowania religijnych fenomenów w kategoriach walki klas lub gry podświadomości. Ale pojawienie się analizowanego pojęcia miało również inny wymiar – zachęcało do spojrzenia na zjawiska religijne niejako od zewnątrz, spoza języka i w ogóle spoza kulturowych znaków chrześcijaństwa, prowokowało do prób objęcia badawczym spojrzeniem religii innych niż monoteistyczne, kierowało w stronę transkulturowego ujęcia zjawiska religijności. Mieszcząc w sobie takie możliwości, nie od razu jednak je ujawniło. Émile Durkheim nie jest twórcą kulturoznawczego rozumienia *sacrum*. Pisząc o opozycji *sacrum-profanum*, francuski socjolog stara się pokazać nie tyle swoistość religijnego odczuwania świata, ile raczej odmiennosć więzi międzyludzkich, wytwarzanych przez religię, na tle więzów społecznych innego typu². Stosunkowo szybko zorientowano się, że francuska szkoła socjologiczna omija coś, co stanowi samą istotę religii – zjawisko doświadczenia relacji z czymś, co wykracza poza sferę doświadczenia empirycznego, co jest transcendentne nie tylko wobec zmysłów, ale także wobec języka i w ogóle wszelkich sposobów racjonalizacji³.

Wczesny etap rozwoju socjologii religii skrywał w sobie także inny balast, który z czasem trzeba było porzucić. W sposób szczególnie ekspresyjny pisze o tym Jean Servier w książce⁴ wydanej po raz pierwszy w Paryżu w 1964 r. Chodzi nie tylko o wspomniany, stopniowo przezwyciężany redukcjonizm, ale także o ewolucjonizm. Wiara w istnienie wspólnego dla wszystkich kultur modelu ewolucji sprawiała, że uznawano kulturę europejską za ostatnie, najdoskonalsze ogniwo rozwoju, a zatem także za punkt odniesienia i wartościowania innych kultur. W tytułach ówczesnych prac często pojawiało się określenie „kultury prymitywne”. Upowszechniła je przede wszystkim rozprawa Lucienne Lévy-Bruhl’a *Le Surnaturel et la nature dans la mentalité primitive*⁵. Z czasem doczekała się ona jednak druzgocącej krytyki Mary Douglas, która proponowanemu przez badacza rozróżnieniu na mentalność logiczną i prelogiczną w otwarty sposób zarzucała zabarwienie rasistowskie. Lévy-Bruhl z czasem wycofał się ze swych tez, były one jednak w pewien sposób symptomatyczne dla kulturowej aury początku XX wieku, wpi-

² O Durkheimowskim pojmowaniu *sacrum* pisze m.in. M. Koza-Granosz, *Analiza pojęcia sacrum w sytuacji współczesnej sekularyzacji*, „Kultura i Historia” 2009 nr 16, [wyd. internetowe, <http://www.kulturaihistoria.umcs.lublin.pl/archives/1488>, dostęp 20.08.2012].

³ Ibidem.

⁴ Korzystam z wydania: J. Servier, *L’homme et Invisible*, wyd. 5., Paris 1995.

⁵ L. Lévy-Bruhl, *Le Surnaturel et la nature dans la mentalité primitive*, Paris 1931.

sywały się w kontekst ówczesnej myśli antropologicznej⁶. Tym bardziej warto podkreślić, że współczesne sposoby posługiwania się kategorią *sacrum* w badaniach nad kulturą wiele zawdzięczają antropologii kulturowej, która – wyłaniając się na początku XX wieku z socjologii za sprawą takich badaczy jak m.in. Bronisław Malinowski – odrzuciła okcydentalizm i w ogóle orientację etnocentryczną. Ranga i popularność pojęcia *sacrum* w badaniach nad kulturami wzrastała w miarę, jak porzucały one rozmaite zawężenia. Pokonanie uprzedzeń rasowych czy też światopoglądowych, postawa otwarta, bezstronna (na tyle, na ile jest to możliwe) a zarazem fenomenologiczna, nakierowana na to, co istotne – wszystko to zaowocowało z czasem opisem transkulturowych cech „przedmiotu” doświadczeń religijnych, stopniowo konstytuując nowoczesny sposób rozumienia interesującej nas kategorii.

Pierwszy „fenomenologiczny” opis przeżycia religijnego nie wyszedł jednak spod pióra antropologa kultury, lecz religioznawcy. W 1917 r. Rudolf Otto opublikował rozprawę pt. *Świętość. Elementy irracjonalne w pojęciu bóstwa i ich stosunek do elementów racjonalnych*⁷. Inaczej niż Durkheim, niemiecki religioznawca uznawał religię za zjawisko *sui generis* – niesprowadzalne do żadnego innego. Podkreślał, że o jego specyfice decyduje przeżycie relacji z czymś zupełnie innym, osobnym, czymś, co można określić jako *sacrum* lub *numinosum*. Choć poczynione przez badacza analizy przeżycia religijnego, odsłonięcie takich jego komponentów jak *tremendum* i *fascinosum*, wychylały się w stronę psychologii religii i korespondowały z fundamentalną dla tej dyscypliny rozprawą Wiliama Jamesa⁸, wywarły także wpływ na badania kulturoznawcze: uwalniały od konieczności sięgania po zużyte klisze językowe, zabarwione poczuciem kulturowej wyższości, sankcjonowały i uwierzytelniały fundamentalne dla kulturowej antropologii spojrzenie otwarte – nakierowane na poszukiwanie elementów wspólnych dla wielu religii. Jeśli nawet wydawały się antropologom kultury nazbyt teoretyczne i jednostronne (takie zarzuty formułował m.in. Roger Caillois), to tym bardziej zachęcały do polemik i twórczych dopowiedzeń⁹.

⁶ Dyskusję referuje: J. Servier, *L'homme et Invisible*, op. cit., s. 45-49.

⁷ Por. pierwsze wydanie polskie: R. Otto, *Świętość. Elementy irracjonalne w pojęciu bóstwa i ich stosunek do elementów racjonalnych*, tłum. B. Kupis, Warszawa 1968.

⁸ Myślę o dziele pt. *Doświadczenie religijne*, tłum. J. Hempel, Kraków 2001. Poglądy Jamesa i Otta interesująco omawia Roy A. Rappaport w swej książce pt. *Rytuał i religia w rozwoju ludzkości*, tłum. A. Musiał, T. Sikora, A. Szyjewski, Kraków 2007 s. 67.

⁹ R. Caillois, *Człowiek i sacrum*, tłum. A. Tatarkiewicz, E. Burska, wyd. 2, Warszawa 2009, s. 14-15.

Francuskiemu badaczowi kultury chodziło zarówno o otwarcie pojęcia *sacrum* na dyskusje religijne, jak również o rozszerzenie pola widzenia o te komponenty fenomenu religii, które znajdują się na zewnątrz podmiotu. Zbiór esejów *L'Homme et le sacré* (wydany po raz pierwszy w Paryżu w 1939 r.) jest spełnieniem zarysowanego wyżej projektu, upowszechnia takie rozumienie interesującej nas kategorii, które odnajdujemy w pracach współczesnych. Nowoczesną definicję *sacrum* zawdzięczamy właśnie Rogerowi Caillois, który w swej książce podkreślał przede wszystkim szeroki zakres pojęcia, akcentując przy tym tzw. religie pierwotne. *Sacrum* stało się odtąd synonimem tego, co łączy wszystkie religie, co pozostaje nienazwaną, najwyższą wartością, co jest tajemnicze, zupełnie inne, a zarazem natarczywie obecne, przenikając ludzką świadomość, kształtując nasze przeżywanie czasu i postrzeganie przestrzeni¹⁰.

Ani *Phänomenologie der Religion* Gerardusa van der Leeuwa (wydana po raz pierwszy w 1933)¹¹ ani powojenne prace Mircei Eliadego nie zmieniły w jakimś istotnym wymiarze sposobu rozumienia omawianej kategorii. Z pewnością jednak nadały jej impet. Zwłaszcza Eliademu zawdzięczamy przeniesienie pojęcia *sacrum* z obrzeży humanistycznej dyskusji do jego centrum¹². Siłą rumuńskiego badacza były nie tylko znakomity warsztat pisarski i potężna wyobraźnia interpretacyjna, ale także błyskotliwa erudycja – świetna znajomość najprzeróżniejszych religii, ogromna wiedza religioznawcza, której nie posiadali jego poprzednicy. Dzięki niemu kategoria *sacrum* stała się dobrem wspólnym nie tylko religioznawstwa, ale także wielu innych dziedzin – w tym literaturoznawstwa.

Proces jej aplikacji do badań nad literaturą przebiegał różnie w poszczególnych krajach Europy, wydaje się nawet, że nie objął całej kultury euroatlantyckiej. W Polsce od lat 70. ubiegłego wieku, aż do dziś, *sacrum* stało się jednak podstawową kategorią refleksji nad religijnymi aspektami literatury (wypierając m.in. pojęcie „literatury katolickiej” i „literatury religijnej”). Ów względnie długi okres naukowej służby pojęcia ma oczywiście swoje uwarunkowania kulturowe. W tle zjawiska znajduje się proces ożywienia religijnego, narastający w Polsce od lat siedemdziesiątych aż po apogeum w osiemdziesiątych latach ubiegłego

¹⁰ Ibidem, s. 21-22.

¹¹ Por. pierwsze wydanie polskie: G. van der Leeuw, *Fenomenologia religii*, tłum. J. Prokopiuk, Warszawa 1978.

¹² Wspomina o tym S. Sawicki w artykule pt. *Sacrum w literaturze*, w: *Sacrum w literaturze*, red. J. Gotfryd et al., Lublin 1983, s. 13.

stulecia. Miał on rozmaite przyczyny¹³, objął różne aspekty kultury¹⁴. Charakteryzował się tym, że upowszechniał otwarte spojrzenie na fenomen doświadczenia wiary i specyfikę zakorzenionych w chrześcijaństwie kanonów etycznych, a także nieuprzedzony sposób postrzegania instytucji religijnych oraz ich przedstawicieli¹⁵. Miał swe wybitne manifestacje w rozmaitych dziełach sztuki, w tym, oczywiście, w tekstach literackich. Krzysztof Dybciak w 1977 r. w szkicu opublikowanym w krakowskim miesięczniku „Znak” uchwycił wyraźną zmianę horyzontu oczekiwań odbiorców:

Rośnie u nas zapotrzebowanie publiczności literackiej na literaturę inspirowaną wartościami chrześcijańskimi. Wraz z zanikiem tradycyjnych form religijności, wzrasta aktywność odbiorcza – nie tylko ludzi wierzących – skierowana ku zjawiskom kultury religijnej¹⁶.

Badacz odnotował również zmiany w obrębie strategii pisarskich, a więc i w obszarze immanentnego świata utworów. Pisał m.in.: „Żywioł *sacrum* jest we współczesnej literaturze wszechstronnie obecny. Szczególnie dotyczy to liryki refleksyjnej, podejmującej fundamentalne sprawy ludzkiego istnienia”¹⁷. Podobnych rozpoznań dokonywali także inni krytycy¹⁸. Zauważono przy tym, że tradycyjne terminy, takie jak np. „literatura katolicka”, upowszechniane w dwudziestoleciu międzywojennym i tuż po wojnie, nie tylko podlegają tabuizacji¹⁹, ale też coraz bar-

¹³ Bardzo ważny był m.in. fakt, że katolicyzm – także w swym wymiarze instytucjonalnym, kościelnym – był postrzegany jako sprzymierzeniec w walce z reżimem totalitarnym. Wspominają o tym socjologowie, m.in. w obszernym opracowaniu: *Religijność społeczeństwa polskiego lat 80. Od pytań filozoficznych do problemów empirycznych*, red. M. Grabowska, T. Szawiel, wyd. 2, Warszawa 2005.

¹⁴ Dla kultury literackiej ogromne znaczenia miał fakt, że Kościół Katolicki stał się ważnym mecenasem i popularyzatorem literatury wydawanej poza zasięgiem rządowej cenzury. Idem, op. cit., ibidem.

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ K. Dybciak, *Trudne spotkanie. Literatura polska XX wieku wobec religii*, Kraków 2005, s. 34.

¹⁷ Idem, ibidem.

¹⁸ Myślę zwłaszcza o eseju Jana Błońskiego pt. *To co święte, to co literackie*, opublikowanym w „Tygodniku Powszechnym” w 1979 r. Tekst został przedrukowany w zbiorze pt. *Kilka myśli, co nie nowe*, Kraków 1985, s. 9-41.

¹⁹ J. Błoński wspominał m.in.: „Miłosz powiadał wręcz, że w dwudziestoleciu etykieta pisarza »katolickiego« oznaczała drugorzędność [...]. W kulturze powstają nieraz rozmaite tabu, związane z tematycznymi czy gatunkowymi zakresami. Etykieta drugorzędności, przyklejana przed pięćdziesięciu laty pisarzom »katolickim« była przede

dziej oddalają się od świata przedstawionego w najnowszej literaturze. Podkreślano, że utwory współczesne zarysowują dużo szerszy horyzont odniesień do rzeczywistości *sacrum* niż ten, który są w stanie objąć wąskie kwalifikatory wyznaniowe²⁰.

Zmiany zachodzące w obszarze literatury i jej odbioru były swoistym wyzwaniem dla badań literackich, domagały się wypracowania takich narzędzi opisu, które budowałyby mosty między nauką o literaturze i kulturą literacką. Sytuacja zachęcała do przełamywania rozmaitych uprzedzeń i ograniczeń (umiejscowionych zarówno w samej nauce i jej modelach badawczych, jak i na zewnątrz niej). Antycypując dużo późniejszy tzw. zwrot kulturowy w badaniach nad literaturą, przygotowała u nas spotkanie literaturoznawstwa i badań kulturowych. Wiele w każdym razie wskazuje na to, że badania sakrologiczne stanowiły u nas jedną z pierwszych prób budowania więzi pomiędzy literaturoznawstwem i kulturoznawstwem.

Źródłem popularności i trwałości kategorii *sacrum* w polskich badaniach literackich nie były jednak wyłącznie zjawiska zewnętrzne wobec badań literackich. Warto wskazać także te, które pochodziły niejako z ich wnętrza. Ważnym walorem był na pewno neutralny profil terminu – wyraźnie odrębny od profilu używanego w latach pięćdziesiątych określenia „literatura katolicka”, które miało charakter różnicujący, budowało opozycję wobec obszarów „niekatolickich”. Pojęcie *sacrum* nie służyło celom klasyfikacyjnym czy też typologicznym (takie funkcje powierzano niekiedy terminowi „literatura religijna”). Jego szeroki zakres uniemożliwiał działania zmierzające do identyfikacji wyznaniowego profilu utworu. Jego macierzystym kontekstem nie była jakakolwiek „ideologia” czy też doktryna religijna, lecz antropologia kultury, wymagało zatem raczej kompetencji kulturoznawczych niż zaangażowania światopoglądowego. Implikowało tym samym postawę bezstronną, skłoną do obiektywizacji obserwacji i zachowywania reguł właściwych

wszystkim funkcją moralistycznej autocenzury”, J. Błoński, *Kilka myśli...*, op. cit., ibidem, s. 12.

²⁰ Wnikliwie pisał o tym S. Sawicki w artykule pt. *Czy zmierzch "literatury katolickiej"?*, „Znak”, r. 12: 1960, nr 11(209), s. 1423-1440. Kategorii „literatura katolicka” zarzucano niekiedy, że wymaga stosowania wobec utworu terminologii wypracowanej w ramach ściśle określonej teologii, buduje horyzont oczekiwania „zgodności” pomiędzy religijną doktryną i semantyką tekstu, łatwo może zatem oznaczać brak szacunku wobec autonomii języka literackiego – nie poddającego się teologicznym parafrazom, nie zezwalającego na zamknięcie swych sensów w wąskich kategoriach wyznaniowych. Warto przywołać też opinię J. Błońskiego: „Religijną refleksję nad literaturą porażają często kwalifikacje wyznaniowe, które myślą bardziej niż rozjaśniają”, J. Błoński, *Kilka myśli...*, op. cit., s. 15.

procedurom analityczno-opisowym, wytworzonym w obrębie współczesnych wspólnot interpretacyjnych.

Badacze posługujący się wspomnianą kategorią wielokrotnie zwracali uwagę na zjawisko subiektywnego stylu lektury – opresyjnego wobec tekstu. Krzysztof Dybciak pisał m.in. „Czasami mamy do czynienia, i to w dużej skali, z fenomenem odbioru sakralizującego (subiektywnie) przekaz genetycznie i strukturalnie należący do sfery *profanum*”²¹. Stefan Sawicki, pod koniec lat 80. tak diagnozował sytuację: „[...] obecnie »sakralne« interpretacje napotykamy bardzo często; należą one nawet do czegoś, co można nazwać dobrym tonem obowiązującym krytyka czy badacza literatury. W tej sytuacji trzeba myśleć raczej o pogłębianiu tego nurtu badań, a także wskazywać na nieuniknione przy powszechnych zjawiskach w kulturze przerysowania czy nawet dewiacje”²². Ten sam badacz zwracał uwagę, że *sacrum* jest kategorią „wewnątrzliteracką”, manifestuje się w utworze dzięki sakralnemu nacechowaniu takich elementów dzieła literackiego jak język, czas, przestrzeń czy motywacje bohatera. Procesy interpretacyjne, które służyłyby odsłanianiu podobnych nacechowań, podlegają zatem podobnym procedurom weryfikacji, jak inne sądy o rzeczywistości²³.

O skali zainteresowania omawianą kategorią badawczą decydował – prócz omówionych powodów – także fakt, że badania sakrologiczne uzyskały u nas wsparcie instytucjonalne. *Sacrum*, wprowadzone u nas do prac literaturoznawczych przez Stefana Sawickiego, stało się częścią modelu badawczego, upowszechnianego przez pracowników Zakładu Badań nad Literaturą Religijną Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego. Organizowali oni liczne konferencje naukowe, prowadzili serie wydawnicze, skupili szeroki krąg współpracowników, skutecznie osadzając w polonistycznej świadomości rezultaty podejmowanych badań. Okazały się one ważne zwłaszcza dla historii literatury (zagadnienie użyteczności kategorii *sacrum* w badaniach historycznoliterackich doczekało się zresztą osobnej refleksji²⁴). Powstały monografie poświęcone autorom wyrażnie eksponującym w swej twórczości wątki religijne, m.in. takim jak Kazimiera Iłakowiczówna, Hanna Malewska, ks. Jan Twardowski, Stanisław Vincenz, ks. Janusz Stanisław Pasierb, Zofia Kossak-

²¹ Dybciak, op. cit., s. 34.

²² S. Sawicki, *Granice „sakralnych” interpretacji literatury*, w: idem, *Wartość. Sacrum. Norwid*, Lublin 1994, s. 105.

²³ Ibidem, s. 132.

²⁴ Por. Z. Zarębianka, *Sacrum jako kategoria historycznoliteracka*, [w:] eadem, *Czytanie sacrum*, Kraków-Rzym 2008, s. 21-23, por. także: *W meandrach metodologii*, w: eadem, *Tropy sacrum w literaturze XX wieku.*, Bydgoszcz 2001, s. 9-18.

Szczucka²⁵, a także autorom, którzy woleli ukrywać religijne znaczenia w głębokich warstwach tekstu – jak m.in. Zbigniew Herbert²⁶. W ramach serii *Religijne tradycje literatury polskiej* ukazały się opracowania o charakterze syntetycznym. Objęły one podstawowe rodzaje literackie²⁷ i epoki kultury²⁸, odsłaniając ogromne bogactwo duchowości ukrytej w literaturze poszczególnych epok i twórczości najwybitniejszych polskich pisarzy.

Przeniesienie kategorii *sacrum* z obszaru nauki o kulturze na teren analiz i syntez historycznoliterackich nie obyło się oczywiście bez nieuchronnych kolizji. Szeroki zakres pojęcia – zupełnie naturalny i pożądanym w antropologii kultury – nie musiał być czymś oczywistym w badaniach nad pojedynczymi utworami literackimi, ewokującymi niekiedy obraz świata wyraźnie związany ze ściśle określoną religią, a nawet – konkretnym wyznaniem. Powiedzmy od razu: choć polskie badania potwierdziły przydatność opisywanego terminu, uświadomiły jednocześnie granice jego zastosowań. Stefan Sawicki w swym znanym tekście, fundamentalnym dla metodologii analiz sakrologicznych, przekonywał:

Treść tego pojęcia jest [...] uboga i niezbyt jasna, silnie związana ze zjawiskami religii pierwotnych, sprowadzająca się ostatecznie do przeżycia bliżej nieokreślonej tajemnicy. Myślę, że tak rozumiane *sacrum* może być przydatne przy interpretacji zjawisk literatury współczesnej, w której wykrywamy wiele sytuacji podobnych do religii pierwotnych [...]. Nie zaspokaja ono jednak wszystkich potrzeb krytyki czy nauki o literaturze²⁹.

²⁵ Por. M. Ołdakowska-Kuflowa, *Chrześcijańskie widzenie świata w poezji Kazimierza Iłakowiczówny*, Lublin 1993, A. Sulikowski, *Pozwolić mówić prawdzie. O twórczości Hanny Malewskiej*, Lublin 1992; idem, *Świat poetycki księdza Jana Twardowskiego*, Lublin 1995; P. Nowaczyński, *Mądrość Vincenza*, Lublin 2003; W. Kudyba „Rana, która przyzywa Boga”. *O twórczości poetyckiej Janusza St. Pasierba*, Lublin 2006; M. Nowak, *Koncepcja dziejów w powieściach historycznych*, Lublin 2009.

²⁶ Por. T. Garbol, „Chrzest ziemi”. *Sacrum w poezji Zbigniewa Herberta*, Lublin 2003.

²⁷ Por. *Polska liryka religijna*, red. S. Sawicki, P. Nowaczyński, Lublin 1983; *Dramat i teatr religijny w Polsce*, red. I. Sławińska, W. Kaczmarek, Lublin, 1991; *Proza polska w kręgu religijnych inspiracji*, red. M. Jasińska-Wojtkowska, K. Dybciak, Lublin 1993.

²⁸ Por. *Nurt religijny w literaturze polskiego średniowiecza i renesansu*, red. S. Nieznanski, J. Pelc, Lublin 1994; *Religijność literatury polskiego baroku*, red. Cz. Hernas, M. Hanusiewicz, Lublin 1995; *Motywy religijne w twórczości pisarzy polskiego Oświecenia*, red. T. Kostkiewiczowa, Lublin 1995; *Religijny wymiar literatury polskiego romantyzmu*, red. M. Maciejewski, D. Zamacińska-Paluchowska, Lublin 1995; *Problematyka religijna w literaturze pozytywizmu i Młodej Polski. Świadectwa poszukiwań*, red. S. Fita, Lublin 1993; *Religijne aspekty literatury polskiej XX wieku*, red. J. Święch, M. Jasińska-Wojtkowska, Lublin 1997.

²⁹ S. Sawicki, *Sacrum w literaturze*, w: *Sacrum w literaturze*, op. cit., s. 13.

W swym późniejszym artykule – zapisującym wieloletnie doświadczenia związane z interpretacjami „sakrologicznymi” – dodawał, że *sacrum*:

[...] obejmuje tak wiele zjawisk, tak w dodatku zróżnicowanych, że łatwo może stać się terminem-workiem. Jeśli [...] ma być terminem użytecznym w tych badaniach, musi mieć – sędzę – o wiele węższy zakres. Musi po prostu dotyczyć tylko tej konkretyzacji pojęcia, która reprezentuje je w sposób „czysty”, czyli tych utworów, które zawierają *sacrum* bezprzymiotnikowe, neutralne, nie nacechowane wyznaniowo³⁰.

Obydwie cytowane wypowiedzi służą określeniu wyraźnego obszaru możliwych zastosowań *sacrum* jako kategorii badawczej. W obu autor przekonuje, że warunkiem powodzenia badawczego projektu jest adekwatność stosowanej kategorii wobec świata przedstawionego w utworze. Oznacza to, że zastosowanie pojęcia *sacrum* w praktykach interpretacyjnych może przynieść pożytek, gdy służy do analiz utworów, w których religijnych nacechowań świata przedstawionego nie da się wytłumaczyć za pomocą aparatu pojęciowego którejkolwiek z tzw. wielkich religii. Już podczas pierwszej konferencji poświęconej zagadnieniom *sacrum* w badaniach literackich zadano jednak pytanie o sensowność używania tej kategorii w odniesieniu do tekstów literackich wyraźnie osadzonych w kontekście tej, a nie innej religii, a nawet – konkretnego wyznania. Odpowiedzią była propozycja Sawickiego, aby w analizach takich utworów kategorię *sacrum* zastąpić „innymi bardziej adekwatnymi do badanych zjawisk terminami”³¹.

Porządkujące zabiegi założyciela lubelskiej szkoły badań sakrologicznych rychło jednak zweryfikowała rzeczywistość dyskusji naukowej – poddana, jak każda dyskusja, prawom mód terminologicznych. *Sacrum* stało się na pewien czas pojęciem modnym – używanym i chyba również nadużywanym. Stało się słowem-kluczem mającym otwierać wszelkie możliwe odniesienia tekstów literackich do sfery religijnej. Bywało aplikowane nie tylko tam, gdzie warstwa sensów religijnych pozostawała w tekście mocno uogólniona, ale także do tych, które w wyraźny sposób były uwikłane w symboliczny świat konkretnej religii. Niewiele zmieniły trzeźwe uwagi Piotra Nowaczyńskiego, który, nawią-

³⁰ Idem, *Metafizyczne-sakralne-religijne w badaniach literackich*, w: idem, *Wartość. Sacrum*. Norwid, Lublin 2007, s. 55.

³¹ Ibidem, s. 6.

zując do wątpliwości niektórych filozofów³², zauważył, że mimo elementów wspólnych, religie także mieszczą w sobie elementy różnicujące – a różnice dotyczą m.in. zagadnień tak fundamentalnych jak właśnie koncepcja „świętości”. *Sacrum* religii pierwotnych mieści przecież w sobie zupełnie inne znaczenia, niż koncepcja osobowego Boga w judaizmie, a różnice pomiędzy obiema wizjami świata, człowieka i Boga są tak wielkie, że wydają się niekiedy ważniejsze, niż to, co wspólne³³.

Także wysiłki mające na celu zróżnicowanie terminologii „sakrologicznej” nie przyniosły spodziewanego efektu. Podejmowano oczywiście próby wprowadzania nowych pojęć tam, gdzie wymagał tego kontekst. Myślę zwłaszcza o kategorii *sanctum*, którą – korzystając z prac filozoficznych i teologicznych – starała się upowszechnić Zofia Zarębianka³⁴. Choć termin ten był właściwym narzędziem opisu licznych w polskiej literaturze utworów inspirowanych judaizmem i chrześcijaństwem, nie natrafił na zainteresowanie badaczy. Popularność kategorii *sacrum* w istotny sposób blokowała możliwości innowacji terminologicznych i uniemożliwiała zmiany w obrębie sakrologicznego aparatu pojęciowego.

Sytuacja niemożności poszerzenia repertuaru pojęć skłaniała do poszukiwania nowych metod czytania. Dostarczyła ich m.in. historia idei. Funkcjonujące w jej obrębie modele czytania utworu umożliwiały próby osłaniania koncepcji filozoficznych wpisanych w dzieło literackie, otwierały również drogę eksploracjom o charakterze teologicznym. Lektura utworów, w których świat przedstawiony odsłaniał wyraźne związki z chrześcijańską wizją rzeczywistości, mogła odtąd omijać nieadekwatną wobec nich kategorię *sacrum*, musiała jednak udźwignąć znajomość chrześcijańskiej nauki o objawieniu i oprzeć się pokusom mierzenia języka literackiego miarą sztywnych terminów teologii. To prawda, przyniosły one m.in. znakomite rozpoznania dotyczące zagadnień teologicznych obecnych w twórczości Cypriana Norwida³⁵, ale

³² Por. np. E. Lévinas, *Trudna wolność. Eseje o judaizmie*, tłum. Agnieszka Kuryś, Gdynia 1991; P. Ricoeur, *Manifestation et Proclamation*, w: *Il sacro. Studi e ricerche, Atti del convegno indetto dal Centro Internazionale di Studi Umanistici e dall'Istituto di Studi Filosofici, Roma – 4-6 Gennaio 1974*, a cura di Enrico Castelli, Istituto di Studi Filosofici, Roma 1974, s. 57-76.

³³ Por. P. Nowaczyński, *O badaniach nad literaturą religijną KUL*, w: *Religia a literatura w publikacjach KUL 1918-1993*, adres wydawniczy s. 17-18.

³⁴ Por. Z. Zarębianka, *Poezja wymiaru sanctum. Kamieńska, Jankowski, Twardowski*, Lublin 1992, zwłaszcza uwagi na s. 7-8.

³⁵ A. Dunajski, *Chrześcijańska interpretacja dziejów w pismach Cypriana Norwida*, Lublin 1985.

budziły też niekiedy poważne wątpliwości³⁶ dotyczące stylu odbioru – podobne niepokoje wywoływała również tzw. metoda kerygmaticzna³⁷.

Dziś, gdy fala dawnej mody opadła, a badania literackie coraz częściej czerpią z dorobku kulturoznawstwa, można zapytać czy dokonujący się na naszych oczach przełom kulturoznawczy w literaturoznawstwie otwiera nowe pola badań sakrologicznych? Odpowiedź nie jest łatwa. Jeśli jednak rzeczywiście opowieść o Innym jest ważną częścią współczesnych opowieści literaturoznawczych, modeluje nasze sposoby budowania dyskusji badawczej, wyznacza rodzaj i zakres podejmowanych poszukiwań, to być może zarysowuje się interesujący obszar badań nad rozmaitymi formami kulturowej przemocy w obszarze nauki o literaturze. Nowa wrażliwość na rozmaite formy opresji każe jeszcze raz przyjrzeć się naszym sposobom porządkowania wiedzy o literaturze i wartościowania dzieł literackich. Być może czekają na rzetelny opis procesy stereotypizacji pojęcia tzw. „literatury religijnej”, jej deprecjacji i – ostatecznie – eliminacji z obszaru zainteresowania odbiorców kultury. Być może da się wyśledzić proces modelowania pojęcia „nowoczesności” czy „modernizmu” w taki sposób, by umieścić poza jego obszarem te teksty kultury, które ujawniają swój pozytywny stosunek do rzeczywistości religijnej. Ciekawy obszar dociekań otwiera również sama literatura. Czy wewnątrz świata przedstawionego we współczesnych tekstach literackich nie mamy czasem do czynienia z procesami etykietyzacji, stygmatyzacji i deprecjacji tego, co można kojarzyć z religią?

Innym wyzwaniem staje się kategoria „duchowości”, która coraz częściej pojawia się we współczesnej dyskusji literaturoznawczej. Dla badań literackich chyba najwcześniej zaadaptowano ją we Francji. Właśnie tam analizy *spiritualité* w literaturze uzyskały stosunkowo wcześniej wsparcie instytucjonalne. Myślę zwłaszcza o założonym przez Michela Baude centrum badawczym *Littérature et spiritualité*, działającym przy uniwersytecie w Metz. Owocem licznych konferencji naukowych i prac poszczególnych naukowców stały się nie tylko rozprawy o charakterze historycznoliterackim³⁸, ale także te, które poświęcono inspiracjom

³⁶ S. Sawicki, *Teolog o twórczości Czesława Miłosza*, w: *Wartość. Sacrum. Norwid* 2, Lublin 2007, s. 99-110.

³⁷ Idem, *Sacrum w badaniach literatury*, w: *Wartość. Sacrum. Norwid*, Lublin 1994, s. 102.

³⁸ Por. *Romantisme et religion. Théologie des théologiens et théologie des écrivains. Colloque interdisciplinaire organisé à la Faculté des lettres de Metz les 20, 21, 22 octobre 1978 sous le patronage de la Société des études romantiques* by Michel Baude; Marc Mathieu Münch; Paris 1980; *Aspects du classicisme et de la spiritualité mélanges en l'honneur de Jacques Hennequin* by Jacques Hennequin, red. Alain Cullière, Paris

biblijnym w literaturze³⁹, rozmaitym zagadnieniom związanym z „duchowością” – np. literackim zapisom doświadczenia nawrócenia⁴⁰, a wreszcie i „duchowości” poszczególnych pisarzy⁴¹. (Trwałość podjętych badań, systematyczność konferencji naukowych i ich rangę dokumentuje m.in. seria wydawnicza *Recherches en littérature et spiritualité*, publikowana obecnie w prestiżowym wydawnictwie P. Lang). Popularność a nawet dominujący charakter kategorii „duchowości” w badaniach relacji pomiędzy literaturą a religią zauważamy także w innych krajach Europy i Stanach Zjednoczonych⁴².

Coraz częściej pojawia się ona także w polskich badaniach literackich. Czy „duchowość” ma w nich status terminu naukowego? Wydaje się, że nie – na razie nie wyznaczono jej u nas ścisłego zakresu znaczeniowego, nie określono semantycznych granic, nie starano się jej definiować. Sposób jej rozumienia można wyczytać z analiz prowadzonych przez poszczególnych badaczy, brakuje jednak gestów wyrażnie eksponujących świadomość metodologiczną i zmysł porządkowania aparatu terminologicznego. Po raz pierwszy użył jej u nas w badaniach literackich Andrzej Sulikowski w monografii pt. *Świat poetycki księdza Jana Twardowskiego*⁴³ – wyraźnie nawiązując do takich znaczeń terminu „duchowość”, jakie wyznaczyła mu teologia chrześcijańska. W podobnym kręgu inspiracji można umieścić pojęcie „duchowości” używane przez Alinę Nowicką-Jeżową⁴⁴. Inaczej jednak jest w książce Doroty Heck pt. *Bez znaku, bez śladu, bez słowa. W kręgu problemów duchowo-*

1996; *Poésie et spiritualité en France depuis 1950. Spiritualité chrétienne, spiritualité athée. Colloque organisé à la Faculté des lettres et sciences humaines de Metz (13 et 14 novembre 1987)*, publiés par Michel Baude et Jeanne-Marie Baude, Paris 1988.

³⁹ Por. *La Bible en littérature. Actes du colloque international de Metz, septembre 1994*, édité par Pierre-Marie Beaude, Paris 1997.

⁴⁰ *La conversion. Expérience spirituelle, expression littéraire. Actes du colloque de Metz (5-7 juin 2003)*, édité par Nicolas Brucker, New York 2005.

⁴¹ *Spiritualité verlainienne. Actes du colloque international de Metz (novembre 1996)*, réunis et publiés par Jacques Dufetel, Paris, 1997.

⁴² Por. np. S. Bach, *Spiritualität und Transzendenz in der modernen englischsprachigen Literatur*, Paderborn 2001; C. Brinker, *Contemplata aliis tradere. Studien zum Verhältnis von Literatur und Spiritualität*, Bern 1995; *Literature and Spirituality*, edited by D. Bevan, Amsterdam-Atlanta 1992.

⁴³ A. Sulikowski, *Świat poetyki księdza Jana Twardowskiego*, op. cit. W rozdziale VIII pt. *Duchowość w pismach ks. Twardowskiego*, s. 235-277, autor omawia duchowość maryjną (s. 241-244) oraz inspiracje duchowością franciszkańską karmelitańską i salezjańską (s. 252-255).

⁴⁴ Pojawia się ono w pracy A. Nowickiej-Jeżowej. Zob. A. Nowicka-Jeżowa, *Pieśni czasu śmierci. Studium z historii duchowości XVI-XVIII w.*, Lublin 1992.

ści we współczesnej literaturze polskiej⁴⁵. Tu dominują raczej inspiracje filozoficzne, autorka świadomie nawiązuje do prac Agaty Bielik-Robson, korzysta z takiego rozumienia pojęcia „duchowości”, jakie pojawia się dziś w filozofii⁴⁶. Można było się spodziewać, że trud adaptacji pojęcia „duchowości” do badań literackich podejmą uczestnicy konferencji, której owocem jest publikacja *Fenomen duchowości*⁴⁷. Wydaje się jednak, że interdyscyplinarny charakter sympozjum, w którym wzięli udział nie literaturoznawcy i językoznawcy, lecz także filozofowie, teologowie, psychologowie i ekonomiści, uniemożliwił refleksję nad użyciem wspomnianej kategorii w procedurach analizy i interpretacji literatury.

Wobec narastającej obecności pojęcia „duchowości” w nauce i języku ogólnym, refleksja ta wydaje się coraz bardziej potrzebna. Zanim zostanie podjęta na szerszą skalę, chciałbym sformułować kilka domysłów na temat przyszłych badań. Sądzę, że powinny one najpierw choć trochę opanować semantyczny chaos i wyraźnie zakreślić obszar znaczeniowy pojęcia. Być może okazałoby się wtedy, że niemożliwe jest wprowadzenie do badań nad literaturą takiego sposobu rozumienia „duchowości”, które czyni tę kategorię synonimem dobrego samopoczucia (*well-being*) i nazywa rozmaite formy i rodzaje psychoterapii, doskonalenia umysłu, działań prozdrowotnych, leczniczych i podnoszących efektywność pracy, a także szerokie spektrum magiczno-okultystyczne, obejmujące m.in. amulety, horoskopy, wróżby, tarot⁴⁸. Być może udało by się również odkryć, że ważny obszar inspiracji mogą stanowić badania teologiczne, w ramach których od dawna wypracowano nie tylko szeroki, ale także subtelny i precyzyjny sposób pojmowania omawianego pojęcia. „Duchowość” jest w nich rozumiana jako zespół osobowych odniesień do Boga, modelowany kulturowo i antropologicznie⁴⁹. Podręczniki teologii duchowości przypominają niekiedy o klasyfikacji, jaką zaproponował A.G. Matanić⁵⁰. Wyróżnił on następujące kryteria podziału:

⁴⁵ D. Heck, *Bez znaku, bez śladu, bez słowa. W kręgu problemów duchowości we współczesnej literaturze polskiej*, Wrocław 2004.

⁴⁶ Przedmiotem licznych cytowań jest zwłaszcza rozprawa: A. Bielik-Robson, *Inna nowoczesność. Pytania o współczesną formułę duchowości*, Kraków 2003.

⁴⁷ *Fenomen duchowości*, red. A. Grzegorzczak et al., Poznań 2006.

⁴⁸ Jak pisze B. Dobroczyński, taki sposób rozumienia słowa „duchowość” zawdzięczamy przede wszystkim ruchowi Nowej Ery i procesowi komercjalizacji duchowości, który z nim jest związany. Por. B. Dobroczyński, *New Age*, Kraków 1997, s. 92.

⁴⁹ Por. np. M. Chmielewski, *Vade-mecum duchowości katolickiej. 101 pytań o życie duchowe*, Lublin 2004, s. 18.

⁵⁰ Ibidem, s. 24.

1. etniczno-geograficzne,
2. doktrynalne,
3. ascetyczno-praktyczne,
4. antropologiczno-psychologiczne,
5. historyczno-chronologiczne,
6. szkół duchowości.

Wydaje się, że każde z wyróżnionych kryteriów otwiera taki rodzaj badań, które mogą dotyczyć również tak specyficznego przedmiotu jak utwór literacki. Prace te – co wydaje się oczywiste – korzystałyby z szerokiego zespołu narzędzi badawczych, które stały się wspólnym dobrem literaturoznawstwa. Zmierzałyby one do wydobywania skrytego w utworze lub zespole utworów modelu „duchowości” lub jednego jej aspektu. Gdyby kryterium etniczno-geograficzne zastąpić religijno-kulturowym, można by dążyć do odkrywania w dziełach literackich elementów „duchowości” buddyjskiej, judaistycznej, chrześcijańskiej, a także – „duchowości” ateizmu (o której tyle się dziś pisze). Drugie kryterium pozwala badać utwory pozostające w orbicie oddziaływania ściśle określonej religii, np. chrześcijańskiej, i opisywać ich „duchowość” maryjną, pasyjną, czy też eucharystyczną. Trzecie mogłoby mieć zastosowanie w lekturze utworów dawniejszych epok i np. wydobywać ich „duchowość” pokutną czy też kontemplacyjną. Czwarte kryterium różnicuje „duchowość” ze względu na płeć, wiek, temperament, stan, zawód i pozwala wyróżnić i śledzić w tekstach literackich np. „duchowość” kobiety lub mężczyzny, „duchowość” dzieci, starców i poszczególnych grup społecznych (np. inteligencji, chłopów itp.). Piąte kryterium mogłoby służyć historii literatury, wskazując np. na „duchowość” średnio-wieczną, barokową albo współczesną, zapisaną w dziełach poszczególnych epok. I wreszcie szóste – nakazywałoby poszukiwanie w utworach literackich elementów wskazujących na inspiracje rozmaitymi szkołami lub nurtami „duchowości”. Matanić wspomina o „duchowości” franciszkańskiej, karmelitańskiej, ale mogłoby również chodzić o „duchowość” nowych ruchów religijnych (jak Wspólnoty Neokatechumenalne czy ruch Focolari) i niereligijnych – jak Nowa Era. Rodzi się oczywiście pytanie, jak prowadzić badania twórczości tych pisarzy, których twórczość charakteryzuje się tak indywidualnym modelunkiem „duchowości”, że nie da się go wytłumaczyć którymkolwiek z wymienionych kryteriów (spośród pisarzy polskich przypomina się zwłaszcza Zbigniew Herbert). Intuicja podpowiada, że także wówczas wymienione kryteria nie są zupełnie bezużyteczne – mogą służyć ukazaniu napięcia

między indywidualną „duchowością” poety a różnymi aspektami „duchowości” obecnej w otaczającym go kontekście kulturowym. Także bowiem „duchowość” indywidualna zawsze kształtuje się w pewnym środowisku, nie pozostaje w izolacji od kultury, z której wyrasta. Otwiera się ciekawy – ogromny i bardzo zróżnicowany – obszar badań. Oby został dobrze zagospodarowany.

Streszczenie

Artykuł dotyczy metodologii badań nad relacją literatura-religia. Jego celem jest krytyczna refleksja nad zastosowaniem kategorii *sacrum* w badaniach literackich. W Polsce od lat siedemdziesiątych ubiegłego wieku, aż do dziś, *sacrum* stało się podstawową kategorią refleksji nad religijnymi aspektami literatury (wypierając m.in. pojęcie „literatury katolickiej” i „literatury religijnej”). W artykule używa się metody historiograficznej. Autor przedstawia kolejne etapy obecności kategorii *sacrum* w naukach humanistycznych, a zwłaszcza w polskich badaniach literatury.

Oto główne wyniki analizy: badania sakrologiczne stanowiły u nas jedną z pierwszych prób budowania więzi pomiędzy literaturoznawstwem i kulturoznawstwem. Pojęcie *sacrum* nie służyło celom klasyfikacyjnym czy też typologicznym (takie funkcje powierzano niekiedy terminowi „literatura religijna”). Jego szeroki zakres uniemożliwiał działania zmierzające do identyfikacji wyznaniowego profilu utworu. Jego macierzystym kontekstem nie była jakakolwiek ideologia lub doktryna religijna, lecz antropologia kultury, wymagało zatem raczej kompetencji kulturoznawczych, niż zaangażowania światopoglądowego. Szeroki zakres pojęcia – zupełnie naturalny i pożądany w antropologii kultury – nie musiał być czymś oczywistym w badaniach nad pojedynczymi utworami literackimi, ewokującymi niekiedy obraz świata wyrażenie związane ze ściśle określoną religią, a nawet – konkretnym wyznaniem. Odpowiedzią była propozycja Sawickiego, by w analizach takich utworów kategorię *sacrum* zastąpić innymi terminami. Porządkujące zabiegi założyciela lubelskiej szkoły badań sakrologicznych rychło jednak zweryfikowała rzeczywistość dyskusji naukowej – poddana, jak każda dyskusja, prawom mód terminologicznych. *Sacrum* stało się na pewien czas pojęciem modnym – używanym i również nadużywanym. Bywało aplikowane nie tylko tam, gdzie warstwa sensów religijnych pozostawała w tekście mocno uogólniona, ale także do interpretacji tych tekstów, które w wyraźny sposób były uwikłane w symboliczny świat konkretnej religii. Także wysiłki mające na celu zróżnicowanie terminologii „sakrologicznej” nie przyniosły spodziewanego efektu.

Podjęte w artykule analizy sposobu funkcjonowania pojęcia *sacrum* w badaniach literackich ograniczono głównie do obszaru polskiej nauki o literaturze. Tekst zachęca do dalszych badań. Ma też znaczenie praktyczne. Wyjaśnia metody, może służyć studentom i innym czytelnikom (takim jak nauczyciele czy uczniowie) w nabywaniu umiejętności interpretowania tekstów literackich. Autor nie tylko krytycznie omawia zastosowanie *sacrum* w badaniach literatury, ale także proponuje nowe narzędzia badawcze w postaci kategorii „duchowości”.

Summary

The article was devoted to the methodology of research on the relationship between literature-religion. Its aim is a critical reflection on the use of the category of the sacred in the research. In Poland, in 70. of the last century, sacred has become the vital category for reflections on the religious aspects of literature (eliminating such terms as ‘catholic literature’ and ‘religious literature’). The historiographical method is used in the article. The author presents the steps of the presence of the category sacred in the humanities, especially in the Polish literature studies.

The main results of the analysis: sacrological research had prepared us to meet study of literature and cultural studies. Many factors point to the fact that sacral research was one of the first attempts to build a bond between literary and cultural studies. The term *sacrum* did not have classification or typological aim (such function was sometimes assigned to ‘religious literature’ term). Its wide range allowed activities that led to identification of the religious profile of the literary work. Its primary context was not any ideology or religious doctrine, but cultural anthropology, so it demanded culture studies competence more than being involved in world outlook. The wide range of the notion – completely natural and desirable in the anthropology of culture – did not have to be something obvious in the research of separate literary works, at times evoking the image of the world strictly connected with particular religion, or even particular worship. The answer to this was Stefan Sawicki’s offer to replace the *sacrum* category when analysing such works with other terms. Organizational measures undertaken by the founder of Lublin school of sacral research were soon verified by the reality of academic discussion – subject, as each discussion, to the rules of terminology fashion. *Sacrum* became fashionable term for some time – used and overused, perhaps. It became the key-word to open all possible references to religious sphere in literary works. It was applied not only where the layer of religious meaning remained generalized in the text,

but also in those which were distinctly involved in the symbolic world of a specific religion. There were of course attempts to introduce new notion where the context demanded it.

Taken in the article analyzes the concept of the sacred in literary studies have been limited mainly to the area of Polish literary criticism. The text encourages further research. It has practical significance. It explains the methods, can serve students and other readers (such as teachers or students) to acquire the skills to interpret literary texts. The author is not only critically discusses the use of the sacred in the research literature, but also proposes a new research tools in the form of the category of "spirituality" .

Słowa-klucze:

metodologia badań literackich, historia badań literackich, *sacrum*, religia, duchowość

Key-words:

methodology of literary criticism, history of literary criticism, *sacred*, religion, spirituality

Bibliografia

- Aspects du classicisme et de la spiritualité mélanges en l'honneur de Jacques Hennequin* by Jacques Hennequin, publiés par Alain Cullière, Paris 1996.
- Bach S., *Spiritualität und Transzendenz in der modernen englischsprachigen Literatur*, Paderborn 2001.
- La Bible en littérature : actes du colloque international de Metz, septembre 1994*, publiés sous la direction de Pierre-Marie Beaude, Paris 1997.
- Bielik-Robson A., *Inna nowoczesność. Pytania o współczesną formułę duchowości*, Kraków 2003.
- Błoński J., *Kilka myśli, co nie nowe*, Kraków 1985.
- Brinker C., *Contemplata aliis tradere : Studien zum Verhältnis von Literatur und Spritualität*, Bern 1995.
- Caillois R., *Człowiek i sacrum*, tłum. A. Tatarkiewicz, E. Burska, wyd. 2, Warszawa 2009.
- Chmielewski M., *Vade-mecum duchowości katolickiej. 101 pytań o życie duchowe*, Lublin 2004.
- La conversion. Expérience spirituelle, expression littéraire. Actes du colloque de Metz (5-7 juin 2003)*, édité par Nicolas Brucker, New York 2005.
- Dobroczyński B., *New Age*, Kraków 1997.
- Dramat i teatr religijny w Polsce*, red. I. Sławińska, W. Kaczmarek, Lublin, 1991.
- Dybciak K., *Trudne spotkanie. Literatura polska XX wieku wobec religii*, Kraków 2005.
- Eliade M., *Sacrum i profanum*, tłum. R. Reszke, Warszawa 1999.
- Fenomen duchowości*, red. A. Grzegorzczak et al., Poznań 2006.
- Garbol T., „Chrzest ziemi”. *Sacrum w poezji Zbigniewa Herberta*, Lublin 2003.

- Heck D., *Bez znaku, bez śladu, bez słowa. W kręgu problemów duchowości we współczesnej literaturze polskiej*, Wrocław 2004.
- James W., *Doświadczenie religijne*, tłum. J. Hempel, wyd. 3, Kraków 2001.
- R. Koselleck, *Dzieje pojęć. Studia z semantyki i pragmatyki języka społeczno-politycznego*, tłum. W. Kunicki, J. Marecki, Warszawa 2009.
- Koza-Granosz M., *Analiza pojęcia sacrum w sytuacji współczesnej sekularyzacji, „Kultura i Historia”* 2009, nr 16, [wyd. internetowe, <http://www.kulturaihistoria.umcs.lublin.pl/archives/1488>, dostęp 20.08. 1012].
- Kudyba W., *„Rana, która przyzywa Boga”. O twórczości poetyckiej Janusza St. Pasierba*, Lublin 2006.
- Leeuw G., van der~, *Fenomenologia religii*, tłum. J. Prokopiuk, Warszawa 1956.
- Lévy-Bruhl L., *Le Surnaturel et la nature dans la mentalité primitiv*, Paris 1931.
- Lévinas E., *Trudna wolność. Eseje o judaizmie*, tłum. Agnieszka Kuryś, Gdynia 1991.
- Literature and Spirituality*, edited by D. Bevan, Amsterdam-Atlanta 1992.
- Motywy religijne w twórczości pisarzy polskiego Oświeceni*, red. T. Kostkiewiczowa, Lublin 1995.
- Nowaczyński P., *Mądrość Vincenza*, Lublin 2003.
- Nowaczyński P., *O badaniach nad literaturą religijną KUL*, w: *Religia a literatura w publikacjach KUL 1918-1993*, adres wydawniczy s. 5-22.
- Nowak M., *Koncepcja dziejów w powieściach historycznych*, Lublin 2009.
- Nowicka-Jeżowa A., *Pieśni czasu śmierci. Studium z historii duchowości XVI-XVIII w.*, Lublin 1992.
- Nurt religijny w literaturze polskiego średniowiecza i renesansu*, red. S. Nieznanowski, J. Pelc, Lublin 1994.
- Ołdakowska-Kuflowa M., *Chrześcijańskie widzenie świata w poezji Kazimierza Iłakowiczówny*, Lublin 1993.
- Ożóg Z., *Modlitwa w poezji współczesnej*, Rzeszów 2007.
- Poésie et spiritualité en France depuis 1950 : spiritualité chrétienne, spiritualité athée : colloque organisé à la Faculté des lettres et sciences humaines de Metz (13 et 14 novembre 1987)*, publiés par Michel Baude et Jeanne-Marie Baude, Paris 1988.
- Polska liryka religijna*, red. S. Sawicki, P. Nowaczyński, Lublin 1983.
- Problematyka religijna w literaturze pozytywizmu i Młodej Polski. Świadectwa poszukiwań*, red. S. Fita, Lublin 1993.
- proza polska w kręgu religijnych inspiracji*, red. M. Jasińska-Wojtkowska, K. Dybciak, Lublin 1993.
- Rappaport R. A., *Rytuał i religia w rozwoju ludzkości*, tłum. A. Musiał, T. Sikora, A. Szyjewski, Kraków 2007.
- Religijne aspekty literatury polskiej XX wieku*, red. J. Święch, M. Jasińska-Wojtkowska, Lublin 1997.
- Religijność literatury polskiego baroku*, red. Cz. Hernas, M. Hanusiewicz, Lublin 1995.
- Religijność społeczeństwa polskiego lat 80. Od pytań filozoficznych do problemów empirycznych*, red. M. Grabowska, T. Szawiel, wyd. 2, Warszawa 2005.
- Religijny wymiar literatury polskiego romantyzmu*, red. M. Maciejewski, D. Zamacińska-Paluchowska, Lublin 1995.
- Ricoeur P., *Manifestation et Proclamation*, w: *Il sacro. Studi e ricerche, Atti del convegno indetto dal Centro Internazionale di Studi Umanistici e dall'Istituto di Studi Filosofici, Roma – 4-6 Gennaio 1974*, a cura di Enrico Castelli, Roma 1974, s. 57-76.
- Romantisme et religion : théologie des théologiens et théologie des écrivains : colloque interdisciplinaire organisé à la Faculté des lettres de Metz les 20, 21, 22 octobre 1978*

sous le patronage de la Société des études romantiques, publiés par Michel Baude, Marc Mathieu Münch, Paris 1980.

Sawicki S., *Sacrum w literaturze*, w: *Sacrum w literaturze*, red. J. Gotfryd et. al., Lublin 1983.

Sawicki S., *Wartość. Sacrum*. Norwid, Lublin 1994.

Sawicki S., *Wartość. Sacrum*. Norwid 2, Lublin 2007.

Servier J., *L'homme et Invisible*, wyd. V, Paris 1995.

Spiritualité verlainienne : actes du colloque international de Metz (novembre 1996), réunis et publiés par Jacques Dufetel, Paris 1997.

Sulikowski A., *Pozwolić mówić prawdzie. O twórczości Hanny Malewskiej*, Lublin 1992.

Sulikowski A., *Świat poetycki księdza Jana Twardowskiego*, Lublin 1995.

Zarębianka Z., *Poezja wymiaru sanctum. Kamieńska, Jankowski, Twardowski*, Lublin 1992.

Zarębianka Z., *Tropy sacrum w literaturze XX wieku.*, Bydgoszcz 2001.

Informacja o Autorze

Wojciech Kudyba – poeta, krytyk, historyk literatury. Ukończył z wyróżnieniem filologię polską w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim. Jego praca magisterska otrzymała nagrodę rektora KUL. W latach 1997-2007 stypendysta w uniwersytetach Mons-Hainaut, Uniwersytecie Ruhry (Ruhr-Universität), Westfalskim Uniwersytecie Wilhelma w Münster (Westfälische Wilhelms-Universität) i Uniwersytecie Krystina Albrechta w Kilonii (Christian-Albrechts-Universität zu Kiel). Obecnie jest profesorem nadzwyczajnym w Katedrze Literatury Współczesnej Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie. Autor nagrodzonej rozprawy pt. *Rana, która przyzywa Boga. O twórczości poetyckiej Janusza Stanisława Pasierba* (Lublin 2006) oraz książki *Wiersze wobec Innego* (Sopot 2012). E-mail: kudyba[at]op.pl

CLARINDA E. CALMA (Cracow, Poland)
e-mail: cecalma[at]gmail.com

Edmund Campion's Rationes Decem: A Survey of Campion's Books in Polish Libraries

On May 6th 1816, Adam Kazimierz Czartoryski signed the deed of most spectacular purchases of the time. For the handsome amount of 12,000 red Polish zlotys to be paid in cash, the equivalent sum of 50,000,000 zlotys today, Czartoryski had finally closed the negotiations for the sale of Tadeusz Czacki's Poryck collection. Many had vied for this collection and in fact it would take Czacki's widow, Barbara Czacka five years to decide on its sale. It was a reluctant decision she had to make, eventually moved to do so "for the good and welfare of her children and in order to pay for incurred debts"¹. The collection was indeed impressive. It included 35,000 volumes of cimelia, incunabulae, old prints and about 1500 manuscripts some of which formerly belonged to the last elected Polish king, Stanislaw August Poniatowski. Tadeusz Czacki (1765-1813), a statesman and educational reformer was likewise an avid bibliophile and amassed this collection for about twenty years.² He was the founder of numerous schools in Krzemieniec and had transformed the areas of Podola and Wołyn. into important centres of culture and learning. He likewise founded two educational foundations, which were to gather the scattered collections of the Jesuit libraries in Vilnius and Russia.

Amongst the books included in this collection is Piotr Skarga's Polish translation of Edmund Campion's "Rationes Decem" printed in Vilnius in 1584. Over two hundred years after the first secret printing in 1581 of this subversive text, we still find a reader of the "Rationes", as best attested by Czacki's own handwritten notes, which however scanty, tell us details of the book and its eighteenth century reader. As Czacki writes, this book includes a preface by Piotr Skarga, who had translated

¹ Czartoryski MS 12163, ff. 1v-2r.

² Danowska, E. *Tadeusz Czacki 1765-1813 Na pograniczu epok i ziem*, Kraków 2006, p. 256.

the book from Latin into Polish. We also learn that Campion writes a letter to the Councils and Senate of the English Realm (otherwise known as the Privy Council) requesting for a dispute, we also learn that a challenge was made to the Oxford and Cambridge academics. Finally, we learn that Campion is sent on exile, which he refuses to follow and that eventually he is executed as a traitor. In fact this particular edition, currently found in the Czartoryski Library in Kraków, is one of the two remaining copies of the Skarga translation we know of today.

Various editions of the “*Rationes Decem*” that can be found in Poland’s libraries best attest to the keen interest that Campion’s “*Rationes*” enjoyed in Poland throughout the centuries. So far I have established that editions of the “*Rationes Decem*” can be found in the Polish Academy of Sciences in Gdansk, in the Nicolaus Copernicus University in Torun, in the University of Wrocław Library and the Ossolineum Library also in Wrocław, in the Krasinski Palace Library and the University of Warsaw Library in Warsaw. In Krakow alone I have found editions of the “*Rationes Decem*” in the Jagiellonian Library, Czartoryski Library, Czapcki Library and in the libraries of the Franciscans, Bernardines and Dominicans. In all probability, the very first edition of 1581 found in the Braniewo Collection currently in the University of Uppsala, belonged to the first library that once belonged to the Braniewo Jesuit College in Poland until the Swedish invasion in which the library was sacked in 1626.

The number of editions, dating from the sixteenth to the eighteenth century, is indeed striking especially when one considers the travails and difficulties that went into the conception, writing, printing and distribution of such a subversive text. From 1559 onwards, Queen Elizabeth I, by virtue of the Statutes of Supremacy and Uniformity in 1559, established her religious settlement. Moreover, following Pius V’s issuing of the *Regnans in Ecclesiae* in 1570 by virtue of which the Tudor monarch was excommunicated, English Catholics were put in an even more difficult situation with the reinforcement of 13 Eliz. c. 1 and 13 Eliz. c. 2 which made it unlawful, among other things, to declare the Queen a heretic or schismatic or to recognize any papal bulls.³ The English Catholic Community therefore, not only found themselves without any religious leaders, but were likewise placed in a very difficult situation particularly in the delicate question of royal versus religious allegiance. Edmund Campion (1540-1581), former reader of St John’s College, himself a convert from Protestantism and who since his youth

³ Evans, W. et al. *A Collection of Statutes*. London 1836, nos. XVIV and XLV.

was famed for his extraordinary rhetorical skills and during his years in Oxford had managed to become the University's favourite orator.⁴ would find himself therefore at the very centre of religious controversy in England. When asked to come to lead the first English Mission by the religious leader of the English Catholics abroad, Cardinal William Allen, in 1579, Campion had only been a year-old ordained priest, working at the time in Prague, building the Jesuit community amidst the hostile population of Bohemia.⁵

No sooner after Campion's landing at Dover on June 1580, the Oxonian lover of intellectual dispute who was long-exposed to the suspicions of theocratic politicians, would soon realize the danger that the English Catholic Community was subject to in supporting and 'harbouring,' ie. in hiding Catholic priests. Various families, widely reputed as Catholic, were already raising the suspicions of the Privy Council and by 1580 Crown's inquisitors travelled from house to house in search of harboured priests. And it is in all probability, Thomas Pound a convert from Protestantism who was arrested while trying to escape from England, whilst enjoying a few hours of freedom sought to meet Parsons and Campion convincing them to put into writing in the form of a declaration, the true intention of the English Mission. It was aimed at vindicating the Jesuits' and the Catholic Community's name and honour by laying out clearly the purpose of Mission, their "charge" being "to preach the Gospel, to minister the Sacraments, to instruct the simple, to reform sinners, to confute errors – in brief, to cry alarm spiritual against foul vice and proud ignorance, where many of my dear countrymen are abused."⁶ In this same declaration, Campion makes clear his intent to serve nothing but a spiritual cause as he "had never in mind and am strictly forbidden by our Father that sent me, to deal in any respect with matter of state or policy of this realm, as things which not appertain to my vocation, and from which I gladly restrain and sequester my thoughts." In this one-thousand word declaration which would later be known as the "Brag" or "Challenge," Campion also addresses the Privy Council asking for a public dispute in theology, assuring his Protestant contenders, that "the better furnished they come, the better welcome they shall be."⁷ We know from another letter that Campion wrote to the Jesuit Father General,

⁴ Kilroy, G. *Edmund Campion: Memory and Transcription*, England 2009, p. 46.

⁵ Reynolds, E. *Parsons and Campion: The Jesuit Mission of 1580-1581*, London 1980, pp. 57-59.

⁶ Ibidem, p. 79.

⁷ Ibid., p. 79.

Everard Mercurian, that he made sure that this letter reached the Queen and that he himself carried a copy so that in case of arrest he would be easily identified as the author of the letter. In this same letter Campion likewise writes that whilst the challenge was widely commented by pastors in different Churches, unfortunately, no one openly accepted the challenge. By October of the same year, the Catholic priests in hiding would meet once again this time in Uxbridge, to decide on the course the Mission should take. With all books printed in Rome declared illegal, and the recent secret press discovered and destroyed, both Parsons and Campion realized the importance of finding a new place for a secret press, which would enable the printing of books so much in demand by the Catholic community. The choice eventually fell on Stonor House, twenty miles from London. By November, eight of the priests had been already arrested and the searches for the other priests in hiding had been recently intensified. By this time, that Campion was working on his defence of the Catholic Faith in Latin as it was meant to be addressed to the university circles, as Campion still enjoyed prestige amongst the academic communities of Cambridge and Oxford. Campion would travel south to Stonor to personally supervise the printing of "*Rationes Decem, quibus fretus, certamen adversariis obtulit in cause fidei, Edmundus Campianus, et Societate Nominis Iesu Prebyster: Allegatei Ad clarissimos viros, nostrates Academicos*" [Ten Reasons in which Edmund Campion of the Society of Jesus, priest, insisted in his Challenge, to the Universities of Oxford and Cambridge]. He was, after all, the son of a stationer and was raised in London at the very heart of the book trade. In this less than 20,000 word apologetic text, Campion sets out in ten points a critique of Protestant theology. Campion, by an exact exegesis of the texts not only of the Bible, Early Fathers of the Church, the early Church Councils but also of the most prominent Protestant theologians such as Zwingli, Calvin, Luther and Beza, argues against Protestant Theology in defence of the Roman Faith. By March 1581 the draft was ready to be proofread by Thomas Fitzherbert, a former pupil of Campion's at St. Johns College in Oxford who still had access to the university libraries. By June 27th, it was ready to be distributed. The next step was to insure the wide distribution of the text to representatives of the Academy, and so the event that was chosen was the Commencement Act in the Church of St. Mary in Oxford, when suppliants of degrees defend their thesis. It was hence an event, which insured the presence of most of the academics of the university. William Hartley, himself also a former fellow of Campion at St. John's College in Oxford, undertook the task of distributing the text, perhaps as he was most familiar with the proceedings of this event. The

Jesuit Robert Parsons, head of the English Mission at that time best describes the reception of the text.

By most ingenious means – at one time mixing with such as he knew, at another with strangers, he was enabled to distribute more than four hundred copies, giving them partly to those who knew of the work or to those who were led by curiosity to see what it was, partly leaving copies in the Church of St. Mary. Great was the consternation of the university when the copies were found. There was at first a most unusual silence, and so furtively intent were many in perusing the book that never perhaps was discourse listened to with greater apathy than on this occasion. The professors and fellows who knew not as at what had occurred, wondered at the unusual silence. When the meeting came to a close and the when affair was noised abroad, men's minds were swayed according as devotion or hatred moved them.⁸

The moment of triumph was however brief, for Campion was soon captured and by July 30st the first warrant for torture had already been issued whilst the press in Stonor House seized by August 2nd. On November 20th Campion was put on trial, dismembered in public and executed on December 1st 1581.⁹ The “Rationes” did soon provoke replies, one late in 1581 when Campion had already been in prison, and entitled “Ad decem rationes Edmundi Campiani” by the prominent Cambridge Calvinist theologian, William Whitaker. Another was entitled “Jesuitisimi pars prima” by the Puritan Lawrence Humphrey. Both these challenges were answered by Scottish Jesuit, John Drury who in 1583 replied to Whitaker’s “Ad decem rationes” by writing his “Confutationes.” This in turn was replied back to by Whitaker in 1583 and by Humphrey’s second part of “Jesuitisimi” in 1584. The statement that E Reynolds writes in his book “Campion and Parsons: The Jesuit Mission of 1580-81,” in which he writes, “Since ‘Rationes Decem’ was written in Latin as were the replies and counter replies, its impact was limited,”¹⁰ can now be corrected as I have so far established that many editions of the “Rationes” have been reprinted in Latin up through the early nineteenth century in many parts of Europe – Mainz, Paris, Rouen, Rome, Vienna, Cologne, Ingolstadt, Antwerp, Prague, Vilnius and Kraków. Moreover, so far I have also found later translations into modern languages such as German, French, Italian and Polish aside from the 1632 and 1637 English translations. Aside from that I also found an early

⁸ Ibid., pp. 102-103.

⁹ Kilroy, G., *Memory and Transcription*, London 2009, p. 5.

¹⁰ Reynolds, E. *Parsons and Campion The Jesuit Mission of 1580-1581*, London 1980, p. 105.

seventeenth century response by Polish Anti-trinitarian (Arian) theologian Thomas Pisecius printed in 1610 and 1619. What is even more striking is that many of the later Latin and German, French and Polish translations can be found in various libraries in Poland as well. This surely attests to the fact that, contrary to what Reynolds has written, there was indeed a very keen interest in the “Rationes” especially in these part of Central Europe even during Campion’s time.

The earliest traces of the interest in Edmund Campion can be found in a book entitled “Okrucienstwo Kacyrskie”¹¹ currently found in the Ossolineum Library in Wrocław. This book, as the title page informs us, is a Polish translation of an eyewitness account of the persecution of Catholics in England. It narrates events that took place in 1581, and includes a brief and very disturbing description of Campion’s public trial, torture and slaughter. The provenance of this book is indicated by a seventeenth century autograph signature of a certain Marcus Remiligijs found in the recto of the last page. If Maria Bohonos’ catalogue which dates the book as being printed 1582 is credible¹², then we can speculate that the text was acquired, translated and printed only a few months after Campion’s death on December 1st, 1581. This book therefore demonstrates how efficient the system of circulation of printed works or even of manuscripts was, as it had not only to defy the obstacle of distance between of Poland and England but also that of strict control and suppression.

Other references to Campion, particularly his “Brag” or “Challenge” can found in a letter dated April 21th 1581, which the Polish King Stephan Bathory writes to the Papal Nuncio in Poland, Andrea Calighari, in which the King refers to having heard and read with great admiration the defense of the Catholic Faith written by the English Jesuit.¹³ According to Urszula Szumska, Calighari writes Bathory requesting him to intervene for James Bosgrave, a mathematics professor of the Academy of Vilnius who was also imprisoned with Edmund Campion.¹⁴ After three

¹¹ *Okrucieństwo kacyrskie przeciw katolikom w Anglijej*, s.l. 1582. The call number XVI.O.13 in blue coloured pencil in Samuel Linde’s writing and is bound in nineteenth century leather binding. This book is currently found in the Ossolineum Library in Wrocław, another copy can be found in the University of Louvain Library in Belgium.

¹² Bohonos, M. *Katalog starych druków Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich Polonica XVI*. Wrocław 1965.

¹³ *Monumenta Polonia Vaticana Caliaris I.A. Epistolae et acta 1578-1581* Boratyński, L., (ed.), Kraków 1915, p. 619.

¹⁴ A very detailed report of James Bosgrave’s activities in Poland is provided by John Rogers, English ambassador to Denmark also sent to Poland in 1580 to conclude a trade

years of imprisonment, freedom is eventually granted to Bosgrave after four years¹⁵ and in gratitude the Papal Nuncio grants Bathory the “*Rationes Decem*” as a token of gratitude. Bathory in various correspondences to the prominent noblemen of the time – who were Calvinists – recommends that the “*Rationes*” be read. Bathory likewise has the book sent to Mikołaj Krzysztof Radziwiłł, who had just converted to Catholicism, who in turn asks on behalf of the king Piotr Skarga, then Rector of the Academy of Vilnius to translate the book into Polish.¹⁶

Skarga’s translation of the “*Rationes Decem*,” as he mentions in the title page includes two letters and a short account of Campion’s martyrdom “for a better understanding of the text.”¹⁷ The edition begins with a preface written by Skarga in which he addresses the reader saying that in this book, the reader shall be acquainted with the weaknesses of the adversaries of the Church who though far greater in number “could not gather themselves to accept the intellectual challenge to a dispute made by a single man.” This is followed by the translation of the “*Challenge*.” This, in turn, is followed by Campion’s letter to the Jesuit Father General in Rome, Everard Mercurian. Next comes what seems to be the standard texts printed in the various editions of the “*Rationes*” that I have inspected which are, the letter to the academic world and the actual Ten

treaty between the King of Poland and the town of Elbląg. Rogers also served as a spy for Francis Walsingham. C.f. *Calendar of State Papers, Foreign Series of the Reign of Elizabeth Jan – June 1583*. London 1913, pp. 559-561. For a detailed account of James Bosgrave see, Skwarczyński, P. *Elsinore 1580: John Rogers and James Bosgrave*, *Recusant History* nr 16: 1982, pp. 1-16. It is worth noting that Bosgrave left Vilnius for England in 1580 the same year that Campion left Prague for England. Both men served in the English Mission and were both arrested, however, Bosgrave was eventually released in January 1585.

¹⁵ Bathory writes the Queen from his palace in Niepołomice on January 29th, 1583 requesting for the release of Bosgrave, “a professor of the University of Vilnius, a man of great piety and learning” for as the King “Assures her of his willingness to allow freedom to those of her subjects who go into his kingdom, and hopes that by her benignity and clemency, the like freedom may be granted to the Catholics in her dominions.” Cf. *Calendar of State Papers* London 1913, pp. 661-662. Paul Skwarczyński argues that it was in fact the intervention of the Protestant members of the Eastland Company and the councillors of Elbląg which eventually convinced the Queen to release Bosgrave. Cf. Skwarczyński, P. *Elsinore 1580: John Rogers and James Bosgrave*, “*Recusant History*,” McClelland, A. (ed.) London, issue no. 16: 1982, pp. 10-11.

¹⁶ Szumska, U., *Anglia a Polska w epoce humanizmu i reformacji*, Lwów 1938, pp. 91-92.

¹⁷ Kampion, E., *Dziesięć Wywodów*, Skarga, P. (przekł.), Wilno 1584, Aii. This particular copy is found in Kraków in the Czartoryski Library, shelfmark numer 16.cim.001174.

Reasons, or “Rationes Decem.” A detailed account of Campion’s arrest, torture, trial and martyrdom is likewise included in the end. Finally, Skarga closes this edition with a brief afterword, in which he invokes the reader to pray for the Catholics of England and of Poland lest they suffer a similar fate. I must add that of all of the “Rationes” editions that I have inspected so far, this particular edition, as of the moment, has been the most complete in that it includes Campion’s letters which has only circulated in manuscript form. Skarga by publishing the three letters and the text of martyrdom of Campion along with the text of the “Rationes” provides the contemporary reader with the necessary texts for the full appreciation of the context of the text, so much so, that Tadeusz Czacki reading this printed work over two hundred years later is able to fully reconstruct the historical background of the “Rationes”.

Another edition, equally interesting and unique is another Polish translation by Gaspar Wilkowski published likewise in Vilnius in 1584. Gaspar Wilkowski was the court physician of Mikolaj Krzysztof Radziwill. Though nothing is yet known of his early life and education, we do know that he studied medicine in Germany and Italy. He was raised as an Anti-trinitarian or Arian, which is a member of a Calvinist Ecclesia Minor also known as The Polish Brethren. In 1583. Wilkowski converted to Catholicism and thence moved from Lublin to Vilnius to become the court physician and later proprietor of the Catholic printing press in Vilnius. Wilkowski opens his edition by dedicating it to the Polish Queen, Anna Jagiellończyk, commending her virtues and contrasting her to Elizabeth I, whom he calls a “murderer”¹⁸ by accusing her of yielding to the false counsels of her advisers thus implicating her of the murder of one of the country’s most learned men. This dedicatory preface is immediately followed by the “Rationes.” The Ten Reasons is in turn followed by a short explanation of the context of the text. It provides a brief summary of the letters that Campion writes to the Council and to the professors of Oxford and Cambridge. Then follows a short reply to an “antidotum,” that is as an anonymous text, which refers to an earlier text printed by Wilkowski in which he explains the reasons for his conversion from Arianism. Compared to Skarga’s translation, Wilkowski’s translation is a more free translation which does not follow the original text as faithfully as Skarga. It can be speculated though that Wilkowski personally identified with Campion who likewise had converted from Calvinism and hence his translation can be seen as more of an apogee for his

¹⁸ Wilkowski, G. *Dziesięć Mocnych Dowodów*, Wilno 1584, *i - *iii, This copy is also found in Kraków in the Czartoryski library. Its shelfmark number is 16.cim.000920.

own personal conversion. Striking similarities appear in both Skarga's and Wilkowski's texts. They both stress Campion's excellent scholarship and fine rhetoric. Both authors obviously had at their disposal Campion's letters and an account of the martyrdom. They also both mention Whitaker's and Drury's texts and so were aware of the polemical debate surrounding the text. Finally they both express the gross injustice of depriving an academic the right to an open intellectual dispute and of suppressing his scholarship by crude cruelty and force. The structure and overall similarities of both texts suggest that both translators had at their disposal Campion's letters and the "Rationes Decem," which as I have already stressed is indeed striking especially that in the first edition Stonor House edition, only the letter to the Academics and the "Rationes" proper is published, all the other letters, such as the "Challenge" or the letter to the Jesuit Father General, until the Polish translation, circulated in England in manuscript form.

Other texts, that demonstrate the interest in the "Rationes" is the 1605 edition published in Krakow¹⁹ and another counter reply published twice in 1610²⁰ and 1619²¹ by an eminent Arian theologian, Thomas Pisecius. Pisecius was born somewhere in the Silesian region and became one of the leading representatives of the Academia Racoviae, found in Raków, southeast of Poland. This small town, from the late sixteenth century up to the seventeenth century, became the leading intellectual centre of Arian thought with its own Academia and printing press owned by Jacobus Sternacki. In the early seventeenth century various publications were printed to reply to various apologetic texts. Pisecki's 1610 and 1619 editions, can still be found in many libraries in Poland. Both editions begin with a dedicatory epistle to Jan Sieniński, the founder of Raków, himself an Arian and one of the most generous patrons of the Academy. It is followed by a detailed reply to each one of Campion's ten

¹⁹ I have so far located three copies of the Kraków 1605 edition. One can be found in Kraków in the Jagiellonian library and its provenance indicates that it belonged to the Camaldose Collection in Bielany, shelfmark number BJ 40865. Another copy can be found in the University library of the University of Vilnius, shelfmark number III 3092-3092 and which previously belonged to the Jesuit College in Orsza. A third copy can be found in the Bodleian Library in Oxford, shelfmark number Vet. H2 g. 1 (1) and has the autograph provenance of belonging to William Grant.

²⁰ Pisecius, Thomas. *Responso ad Decem Rationes Edmundi Campiani Jesuitae*. Racoviae 1610. This particular copy can be found in the Österreichische Nationalbibliothek in Vienna, shelfmark number 19.Cc.150.

²¹ Pisecius, Thomas. *Reponso ad Decem Rationes Edmundi Campiani Jesuitae* Racoviae 1619. This copy can be found in the Jagiellonian Library in Kraków, shelfmark number BJ 1018.

reasons. Finally, it ends with a short reply to Wilkowski's reply to the anonymous antidotum.

In spite of all these editions, one may still argue that the readership of Campion's "Rationes" was limited to those interested in theological polemics and dispute perhaps what popularized, or at least spread the awareness of the figure of Campion and existence of the "Rationes" and its Polish translation is Piotr Skarga's "Lives of Saints." This enormous encyclopedia of biographies of saints and martyrs of the Catholic Church first published in 1579 was to be republished numerous times throughout the centuries and played a crucial role in the intellectual and cultural education of Polish nobility and landed gentry. Moreover, from the second 1585 edition onwards, a chapter on the English Catholic martyrs was appended. In the brief account of Edmund Campion's life and martyrdom, Skarga narrates details of Campion that "man gifted with great scholarship and a fine voice." Here, we also learn of his public trial and martyrdom. Mention is also made of the genesis and context of the book, "Rationes Decem." To which Skarga adds, "Czytac to kazdy moze. Bo na jezyk polski tlumaczone." [It is there for anyone to read as it has been translated into Polish].²²

Historical events, it has been often said, take paradoxical turns. Deprived of the right to a public dispute, Campion put into ink the theological debate as he would have imagined it, thus in fact immortalizing his own intellectual vision of the debate. And ironically, the despotic suppression of the text not only failed to suppress the text, but lead to an even wider and uncontrollable European interest, which defied the borders of space and time. One cannot help but bring to mind Campion's own words, which he wrote in his Virgilian epic while referring to the Christians of the Early Christian Church. Words that best describe Campion's fate and that of his text: "There are other heralds too ... whose deeds of renown, Time will not destroy nor age consume"²³

Abstract (Summary)

Edmund Campion (1540-1581) was a Jesuit priest and fellow of St. John's College in Oxford, who was, first and foremost, most famed in his time for his extraordinary rhetorical skills. Today, a glimpse of the exceptional oratorical skills of the man can be provided by books and very rare copies of which can be found in Poland's libraries. This attests

²² Skarga, P. *Żywoty Świętych*, Kraków 1592, p. 1162.

²³ Kilroy, G. *Edmund Campion: Memory and Transcription*. England 2009, p. 193

to the exceptional Polish interest in Campion's works throughout the centuries. This article presents the partial results of original research findings in an area often neglected by English and Polish literary historians. It aims to provide a descriptive survey of Campion's rare books which can be found in selected libraries in Poland. By employing methodology drawn from the disciplines of History of the Book and Philology, it is hoped that the reader can be thus more acquainted with the existence of the rare books found in Polish libraries and thus equip him with a better and deeper appreciation of the unique cultural and historical value of the rare books in Polish library holdings. The article begins by briefly describing the history of the provenance of some of the Campion rare books which we have today thanks to the bibliophile and collection initiatives of some of Poland's eminent statesmen such as Tadeusz Czacki and Adam Kazimierz Czartoryski. This is then followed by a brief history of Campion and his times. Particular emphasis shall be made on the history of the printing of "Rationes Decem," as it was printed secretly. Finally, a brief description of the relevant rare books, that is translations and later editions of the "Rationes" shall be briefly described. The wide interest, as best illustrated by Skarga's mentioning of the text or the Pisecius' reply, in the "Rationes" shall also be discussed as it testifies to the wide interest that the person of Campion and his text enjoyed in the times of the Polish Commonwealth.

Keywords:

Edmund Campion (1540-1581), recusant history, Elizabethan England, subversive publishing, Jesuit literature, Polish Commonwealth, sixteenth century rare books

Bibliography:

Boratyński, L. (ed.). *Monumenta Polonia Vaticana: Caligarius I. A. Epistola et acta 1578-1581*. Kraków: Wydawnictwa Komisji Historycznej Akademii Umiejętności, 1915.

Bohonos, M. *Katalog starych druków Biblioteki Zakładu Narodowego im. Ossolińskich Polonica XVI*. Wrocław: Ossolineum, 1965.

Calendar of State Papers, Foreign Series of the Reign of Elizabeth. London: Public Record Office, 1913. Campion, Edmund. *Rationes Decem*. Wilno: Drukarnia Mikołaja Krzysztufa Radziwiłła, c. 1583-1585. —. *Rationes Decem*. Helney-on-Thames, 1581.

—. *Rationes Decem*. Cracoviae: Ex Officina Andreae Petrocovij, 1605.

- Danowska, Ewa. *Tadeusz Czacki 1765 - 1813*. Kraków: Polska Akademia Umiejętności, 2006.
- Evans, W. et al. *A Collection of Statutes*. London: Thomas Blenhern, 1836.
- Kampion, Edmund. Piotr Skarga (trans.). *Dziesięć Wywodów*. Wilno: Drukarnia Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła, 1584.
- Kampion, Edmund. Kaspar Wilkowski (trans.). *Dziesięć Mocnych Wywodów*. Wilno: Drukarnia Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła, 1584.
- Skwarczyński, Paul. *Elsinore 1580 : John Rogers and James Bosgrave*. "Recusant History," McClelland, A. (ed.) issue no. 16 :1982, pp. 1-16.
- Kilroy, Gerard. *Edmund Campion: Memory and Transcription*. England: Ashgate Publishing Ltd., 2006.
- Pisecius, Tomasz. *Responsio ad Decem Rationes Edmundi Campiani*. Racoviae: Ex typographeo Sternanciano, 1610.
- . *Responsio ad Decem Rationes Edmundi Campiani Jesuitae*. Racoviae : Ex typographeo Sternaciano, 1619.
- Reynolds, E. E. *Campion and Parsons: The Jesuit Mission of 1580 - 1581*. London: Sheed and Ward, 1980.
- Skarga, Piotr. *Żywoty Świętych*. Cracoviae: Ex officina Andreae Petrocovij, 1585.
- Skawczyński, P. *Elsinore 1580: John Rogers and James Bosgrave*, "Recusant History," McClelland, A. (ed.) no. 16: 1982, pp. 1-16.
- Szumska, Urszula. *Anglia a Polska w Epoce Humanizmu i Reformacji*. Lwów: Księgarnia Krawczyńskiego, 1938.

Manuscripts and unpublished Dissertations:

- The Czartoryskis' Library (Cracow): "MS 12163", 1813, ff. 1-2.
- Smulewska, Maria. "Polskie tłumaczenia 'Decem Rationes' Edmunda Campiona: Piotra Skargi 'Dziesięć Wywodów' oraz Kaspra Wilkowskiego 'Dziesięć Mocnych Wywodów' : Edycja tekstów." Kraków: Uniwersytet Jagielloński, 2005.

Information about the Author:

Clarinda E. Calma is an assistant professor of the Faculty of Applied Social Science at the Tischner European University in Kraków, Poland. Her research interests focus on Elizabethan prose and poetry. She has published articles on metaphysical poetry and recusant history, particularly on the poetry and prose of John Donne and Robert Southwell. Her current research areas include Subversive Publishing in Sixteenth Century Poland and England. Contact: cecalma[at]gmail.com

SVĚTLANA VOLODIMIRĚVNA SUHARĚVA
[SVETLANA VLADIMIROVNA SUHAREVA] (Luck, Lutsk Ukraine)
e-mail: pyza_sv[at]wp.pl

***Prosimetrum* w polskojęzycznej polemice na Ukrainie po Unii Brzeskiej**

1. Problem definicji barokowego gatunku literackiego

Proza polemiczna, pisana w XVII wieku na Ukrainie po Unii Brzeskiej miała kilka odmian językowych – polską, ukraińską (ruską), łacińską – co świadczy o jej charakterze heterogenicznym. W tym zakresie literatura polskojęzyczna jest mało zbadana i wymaga analizy poszczególnych zagadnień. Jedną z kwestii najważniejszych w tym zakresie pozostaje problem stosowania zjawiska *prosimetrum* w literaturze polemicznej po Unii Brzeskiej.

Fenomen *prosimetrum* został zdefiniowany przez wielu badaczy – od przedstawicieli literaturoznawczej szkoły klasycznej po mediewistów naszych czasów. Określano go jako połączenie poezji i prozy lub ich wzajemne przenikanie się. Na jego fenomen wskazywali ukraińscy naukowcy: Aleksander Potebnia, Dmytro Naływajko, Bohdana Krysa, Leonid Uszkałow oraz inni. M.in. Rostysław Radyszewski w odniesieniu do kształtowania epoki baroku podkreślał: „Kijowska szkoła poezji polskojęzycznej XVII stulecia, stanowiąc część składową literatury nie tylko ukraińskiej, ale i polskiej, włącza się w krąg oddziaływania ogólnoeuropejskiej kultury tego okresu. Twórczość ta, ze swym kultem rozumu i nauki, kontynuuje niejako myśl renesansu, ale ubrana jest już w nowe, barokowe szaty. Dominująca w owym czasie estetyka baroku stwarza wyjątkowe możliwości dla wzajemnego przenikania się wątków, motywów i środków wyrazu w literaturze”¹.

Mimo ogólnej tendencji badawczej w zakresie studiów nad literaturą polemiczną tego czasu, brakuje analiz *prosimetrum* jako jednego z najważniejszych zjawisk literackich okresu baroku, co uwypukliła

¹ R. Radyszewski, *Polskojęzyczna poezja ukraińska od końca XVI do początku XVIII wieku*, Część I, Kraków 1996, s. 23.

Kateryna Borysenko w swojej pracy monograficznej pt. *Prosimetrum w literaturze ukraińskiej okresu barokowego*. Zauważyła m.in.: „W sytuacji wyparcia jednego trendu literackiego przez inny lub ich wyróżnienia (czy w naszym przypadku powstania poezji i prozy jako odrębnych zjawisk) jest naturalne, że występują teksty zawierające cechy obu tych trendów”².

Chodzi zatem o zbadanie przejściowego okresu przekształcania się poezji i prozy w ramach odrębnych rodzajów literackich na podłożu wielojęzycznej kultury literackiej, w tym także polskiej literatury polemicznej XVII wieku. Nie mniej jednak liryka w obszarze literatury polemicznej znajdowała się w cieniu ówczesnej prozy, która zachowała swoją dominującą pozycję. Poezja służyła polemikom unickim tylko okazjonalnie.

Zgodnie z tymi ustaleniami możemy mówić o kilku sposobach stosowania *prosimetrum* w polskojęzycznej prozie ukraińskiej po Unii Brzeskiej: w postaci panegiryków wstępnych, epigramatów pisanych przez samych polemistów i cytowanych z dzieł innych autorów, poezji wewnętrznej, reprezentowanej w tekstach prozaicznych najczęściej przy pomocy barokowych struktur konceptycznych i lamentacji. Na pierwszym etapie polemiki unickiej te odmiany fenomenu *prosimetrum* najbardziej są zauważane w twórczości Kliryka z Ostroga, Melecjusza Smotrzyckiego i Andrzeja Mużyłowskiego. W okresie późnego baroku najbogatszymi ze względu na *prosimetrum* są prace Łazarza Baranowicza, Kasiana Sakowicza i Piotra Mohyły (Mohyły). Ponadto, poetyckie elementy, szczególnie w postaci panegirycznej, znajdujemy w prozie niemal wszystkich polemistów XVII wieku, co było zgodne z ówczesną tradycją retoryczną.

2. Panegiryk jako część dzieła polemicznego

Od czasów antycznych, kiedy tworzone rytmizowane dzieła ku czci monarchów, za pośrednictwem autorów starochrześcijańskich (II-III ww.) i humanistów włoskich (XIV-XV ww.), panegiryk rozwijał się jako jeden z ważnych środków oratorskich i wkroczył w epokę barokową na szczycie swego rozwoju.

Przywiązanie utworu literackiego do wstępu panegirycznego w Rzeczypospolitej było uzasadnione: autor był zależny od swoich dobroczyńców, mecenasów, władzy monarchy oraz miał publicznie wykazać

² К. Борисенко, *Prosimetrum в українській літературі барокової доби*, Донецьк 2008, с. 13.

odpowiedni stopień wykształcenia i etykietę społeczną (dworską). Z tego powodu Czesław Hernas zauważył, że barokowi panegirysci silnie wpływali na kształtowanie się rytuałów w dziedzinie etykiety, co znalazło swoje odbicie w polskich tradycjach i obrzędach³. Panegiryk był swoistym rytuałem retorycznym, bez którego nie mogło zaistnieć żadne z dzieł literackich, w tym nie tylko traktat czy apologia, ale także list czy mowa pogrzebowa. Powszechne motywy panegiryczne stawały się odbiciem światopoglądu polemisty, jego motywacji politycznych, stanowiska, tytułu bądź powiązań społecznych. Wzniosłość stylu miała świadczyć o czcigodności rodu szlacheckiego, symboliczności i starożytności herbu rodziny, który najczęściej służył jako uzupełnienie panegiryku, nieprzećiętności cech mężów stanu, ich znaczeniu na poziomie nie tylko ogólnokrajowym, ale i europejskim.

Ustosunkowując się do ogólnej tendencji opiewania bohaterów na tle religijnym, nawiązywano do topiki sławy Bożej (chwały Boga), zdobywania Królestwa Niebieskiego, przynależności do społeczności świętych, okazywania czci Jedytnemu Bogu i Bogurodzicy. Chodziło o cnoty (grec. *arete*, łac. *virtus*) rycerstwa broniącego potęgi chrześcijańskiej, opiekującego się Kościołem i Ludem Bożym.

‘Dedykacją’ posługiwano się jako poetyckim podłożem utworu, czasem o charakterze wyłącznie historycznym czy teologicznym, co dodawało mu cech artystycznych i przekształcało gatunek literacki. Tak oto ze zwyczajnej korespondencji wyłonił się epistolariusz literacki, ze wzorców kaznodziejskich ukształtowało się ‘kazanie polemiczne’, z rozpraw teologicznych tworzone ‘apologię literacką’.

Jako uzupełnienie panegiryku również służyły wybrane w postaci motta (mott) – cytatu (cytatów) z Biblii, które miały ukazać uniwersalny wymiar dzieła i zachęcić czytelników do zapoznania się z jego treścią. Zazwyczaj utwór polemiczny kończył się modlitwą końcową, w naukach teologicznych zwaną doksologią, na wzór pism biblijnych.

Już na początku polemiki unickiej, w dziełach Marcina Broniewskiego, Hipacjusza Pocięja, Kliryka Ostrońskiego, Joachima Morochowskiego i innych mamy sprawę z wytwornymi panegirykami. Odpowiadały one powszechnej w tych czasach zasadzie emblematycznej: motto, obraz graficzny, objaśnienie słowne. Na przykład dzieło pt. *Discurs o początku rozerwania cerkwie graeckiej od kościoła rzymskiego i kto był tego przyczyną* Joachima Morochowskiego jest poświęcone Tomaszowi Zamojskiemu (wojewodzie kijowskiemu, staroście), a sentencją do dzieła jest zacytowany łaciną fragment z Arystotelesa, który nowo-

³ C. Hernas. *Barok*, Warszawa 1976, s. 241.

żytny autor dowolnie przetłumaczył na język polski: „Czego gdy człowiek dostąpi, natychmiast rozum jego, w discursach swoich ukołwysz się, tym się contentuje”⁴.

Zauważmy, że Morochowski był ściśle związany ze swoim środowiskiem edukacyjnym, jego strukturami wydawniczymi, tak więc jego wzniosły styl miał charakter wyłącznie lokalny. Dedykacja, podobnie jak sam utwór, w dużym stopniu przypominała poświęcone problematyce unickiej dzieło Piotra Skargi pt. *O jedności Kościoła Bożego*⁵.

W innym dziele Joachima Morochowskiego pt. *Paregoria albo utulenie uszczypliwego lamentu mniemanej cerkwie świętej wschodniej zmyślonego Theophila Orthologa* jako dobroczyńca biskupa Morochowskiego występuje kanclerz Wielkiego Księstwa Litewskiego i starosta mohylewski Leon Sapieha, któremu polemista poświęca panegiryk napisany w języku łacińskim. Ponadto w przedmowie do dzieła Sapiehy pisarz czyni dowolną interpretację fragmentu Biblii, opiewając mądrość Salomona.

Podobnie z panegiryków dowiadujemy się, że Kasjan Sakowicz otrzymywał łaski z rąk członków rodziny Lubomirskich, Melecjusz Smotrzycki był wdzięczny rodowi Wiśniowieckich, a Kliryk z Ostroga i Bronisław Broniewski odpowiednio chwalili ród książąt Ostrogskich.

Autor poprzez tradycyjnie konceptualną symbolikę panegiryków opisywał elementy herbów szlacheckich.

Świeci Miesiąc na niebie wespoły z Gwiazdami,
Tak cni Korybutowie dzielnymi sprawami
Słyną na wszystek okrąg szerokiego świata;
Ich sławy nie zagładzą i najdłuższe lata.
Sławy, której nabyli zacni ich Przodkowie,
A w niej teraz dziedziczą mężni Potomkowie
Ich wzorem służąc miłej Ojczyźnie statecznie,
Dla niej ważąc majątność i zdrowie bezpiecznie.
Za drogi klejnot wiarę ojczystą chowają,
A na znak pewny tego – Krzyże w herbie mają⁶.

Na wschodnich terenach Rzeczypospolitej do moralnych klejnotów dostojników konieczne dodawano patriotyzm i wierność monarchii oraz

⁴ J. Morochowski, *Discurs o początku rozerwania cerkwie graeckiej od kościoła rzymskiego*, Zamość 1622, s. 1.

⁵ P. Skarga, *O jedności Kościoła Bożego* [w:] Idem, *Kazania przygodne z inemi drobniejszymi pracami, o różnych rzeczach wszelakim stanom należących*, Kraków 1610, s. 294.

⁶ *Roksołański parnas*, R. Radyszewski (red.), Kraków 1998, s. 64.

akcentowano starożytność rodu i jego przynależność do wiary chrześcijańskiej.

Na początku słynnej, barokowej pracy polemicznej pt. *Lithos abo kamień z procy prawdy cerkwie świętej prawosławnej ruskiej na skruszenie ... paszkwilu od Kassjana Sakowicza* autorstwa Piotra Mohyły zamieszczono herb Maksymiliana Brzozowskiego, podstolego województwa kijowskiego, oraz jego emblematyczny opis w postaci panegirycznej.

Brzozowskich strzała Krzyżem przełożona,
Bo z pobożnością ich mężność złączona.
Brzozowscy swoim Krzyżem Boga chwalą,
A nieprzyjaciół ostrą Strzałą walą.
Strzałę Brzozowskich Ojczyzna podoba,
A Cerkiew mówi, mnie z Krzyża ozdoba⁷.

Na przykładzie treści przytoczonego panegiryku widzimy, że podobnym tekstom poetyckim często towarzyszyły personifikowane obrazy Matki-Kościola oraz Matki-Ojczyzny, łączące ze sobą wątki świecki i religijny.

W *Paterikonie* Sylwestra Kossowa znajdujemy precyzyjny opis herbu Piotra Mohyły, co jest wartościowym materiałem nie tylko dla literatów, lecz również dla badaczy heraldyki i emblematyki szlachty ukraińskiej.

Krzyż, Kapelusz, Pastorał na górę się wzbiły,
Nad Nowiną Jelity mocną wzięli siły.
Szable się nie ostały, Spisy ni Ostoje –
Pełzają z wojny, widzę Marsie, zbroje twoje.
Już ich metropolita PIOTR sobie zhołdował
Z trojga, gdy nieprzyjaciół triumf wykształtował.
Patrzcie, że tak jest: owo koronę, oliwę
Kruk zwycięstwa mu niesie znaki osobliwe⁸.

Panegiryczne symbole równolegle były czerpane z antyku i tradycji chrześcijańskiej, dlatego obok siebie widzimy krzyż i broń Marsa, antyczną oliwę i pastorał biskupi. jako symbol mocy i zwycięstwa występuje kruk, którego wizerunek często można było spotkać w ówczesnej heraldyce.

⁷ P. Mohiła, *Lithos abo kamień z procy prawdy cerkwie świętej prawosławnej ruskiej na skruszenie ... paszkwilu od Kassjana Sakowicza*, Kijów 1644, s. 1.

⁸ Idem, op. cit., s. 136.

Barok generalnie wyróżniał się tendencją do łączenia rzeczy na pierwszy rzut oka sobie przeciwnych. Koncept był, zgodnie z teorią Macieja Kazimierza Sarbiewskiego, „zgodną niezgodnością”, „jednością w wielości”, co podkreśla współczesna polska badaczka Dorota Gostyńska w *Retoryce iluzji*, określając rozwijającą się przez wieki istotę konceptu w następujący sposób: „Elementy dyskursu łączą się, zgadzają ze sobą, lecz i rozpadają, rozłączają, przeczą sobie, gdy konfrontuje się ich relacje z tymi, które uważamy za możliwe w naturze”⁹.

Otóż, możemy wywnioskować, że wstępy panegiryczne, pisane językiem poetyckim, były swoistym wyzwaniem literackim dla polemistów okresu unickiego na Ukrainie, ponieważ autorzy ci łączyli w sobie naturę działaczy społecznych o twardym usposobieniu wobec oponentów, prozatorskim zacięciu oraz bardziej ‘naukowym’ niż ‘artystycznym’ sposobie myślenia. Ich dzieła stawały się jednak dziełami literackimi (zbliżonymi do poezji), ponieważ wypełniono je konceptami, metaforami, aluzjami, tropami artystycznymi charakterystycznymi dla poezji etc.

3. *Prosimetrum* w jego objawach zewnętrznym i wewnętrznym

Jak wspomniano, panegiryk jest najbardziej wyraźnym, chociaż nie jedynym, przejawem zjawiska *prosimetrum* w unickiej prozie polskojęzycznej. Oprócz tego należy podkreślić szczególną rolę epigramatów i tzw. ‘poezji podtekstowej’.

Epigramaty jako gatunek tradycyjny zostały odziedziczone po wiekach poprzednich. W epoce baroku zauważyć można ich naśladowczy charakter, szczególnie w wersjach cytowanych z dzieł wcześniejszych autorów, którzy pisali przeważnie w języku łacińskim. Wynika stąd, że wartość owych polskich tłumaczeń z łaciny była bardzo wysoka, bo spolszczone epigramaty łacińskie przywracały społeczeństwu zapomniane, a czasami trudno dostępne dzieła dziedzictwa kultury europejskiej.

W znanej, polemicznej pracy Melecjusza Smotrzyckiego znajdujemy cały zbiór epigramatów pisanych przeciw papieżowi.

Rzymowi Mars jest ojcem a dzika wilczyca
Wychowała swym mlekiem swojego dziedzica.
Ktokolwiek świętobliwie żywot chce prowadzić
Musi się z wielebnego Rzymu wyprowadzić.
Wszystko wolno / wszystko tam przysłusza każdemu

⁹ D. Gostyńska, *Retoryka iluzji. Koncept w poezji barokowej*, Warszawa 1991, s. 47.

Jedno tylko być dobrym niewolno żadnemu¹⁰.

W epigramatach zauważamy cechy podobne do wstępów panegirycznych, jeśli chodzi o systematyzację obrazów konceptualnych. Oprócz wierszy Mantuana Baptisty, w zbiorze Melecjusza Smotrzyckiego znajdujemy teksty Erazma z Rotterdambu i Petraraki. Antyk ściśle jest tu powiązany z symboliką chrześcijańską, tworząc jedynie utwory naśladowcze (grec. *mimesis*), charakterystyczne dla tekstów polemicznych. Naśladownictwo na tym tle stawało się wyraźną cechą pozytywną jako chwyt retoryczny, choć miało charakter wyjątkowo archaiczny.

Rostysław Radyszewski charakteryzuje to zjawisko na przykładzie twórczości innego pisarza okresu unickiego – Kasjana Sakowicza: „Zasady *imitatio* albo *mimesis*, zalecające naśladowanie i odtwarzanie obcych wzorów były bliskie również takiej typowo barokowej indywidualności, jak Kasjan Sakowicz, który z powodu częstych zmian wyznania (prawosławne, greckokatolickie, katolicyzm) nazywany był przez współczesnych »utalentowanym ukraińskim Kameleonem«. Klasyczne wzorce najwybitniejszych autorów – od Homera do Demostenesa – pomagają mu opisać wierszem ukraińskim pogrzeb zacnego rycerza, hetmana Piotra Sahajdacznego”¹¹. To podejście do tekstów cytowanych z oryginału lub przetłumaczonych było charakterystyczne dla całej epoki baroku, w tym też dla pism polemicznych tworzonych w języku polskim.

Oryginalny epigramat zwrócony do oponenta – Kasjana Sakowicza, wypełniony ostrą satyrą, odnajdujemy w dziele pt. *Lithos...* Piotra Mohyły z charakterystycznym podtytułem: *Czytelnika do Kassjana Elogium*.

Oberwałeś od Rusi Kamień Kassjanie,
Za ciemną Perspectiwę, nie dziwujże na nią.
Bo w Sakramentach swoje Ruś kładzie Zbawienie,
A ty im zabobonów przyczytasz mamienie,
Królowi też Polskiemu jako swemu Panu,
Ruś są wierni poddani, z Duchownego stanu.
A twa potwarz przed prawdą o nich zgasła zgoła
Wszystek żeś jest obłudnik, świat na ciebie woła.
Dajże pokój już Rusi, pókić stanie Ducha,
Kassjanie: bo zbędziesz i drugiego ucha¹².

¹⁰ Mantuan Baptista, *Lib. I*, cyt. za: M. Smotrzycki, *Threnos, to jest Lament jedynej Ś. Powszechnej Apostolskiej Wschodniej Cerkwie z objaśnieniem dogmatu wiary*, Wilno 1610, s. 71.

¹¹ R. Radyszewski, *Polskojęzyczna poezja ...*, op. cit., s. 37.

¹² P. Mohyła, *Lithos abo kamień ...*, op. cit., s. 2.

Tekst wywołuje zainteresowanie również z powodów biograficznych – w nim zauważa się, że Kasjan Sakowicz był okaleczony, w czym Piotr Mohyła widzi palec Boży wobec heretyków. Spotykamy też w epigramacie wyraz „Ruś”, który w dziełach Piotra Mohyły często był używany na równi z wyrazami „Roxolania” i „Ukraina”. Poetycka przedmowa do oponenta zawiera wyjaśnienie tytułu pracy polemicznej Piotra Mohyły, ponieważ słowo „lithos” jest tłumaczone jako „kamień”. Kontekst epigramatu w wielu dziełach polemicznych można było zatem odczytać, otwierając na początku ich strony tytułowe. Tytuły-koncepty, tytuły-metafory – w okresie baroku stawały się też swoistą, zwięzłą poezją, z której odczytywano przesłanie.

Podobnie rzecz się ma z konceptem tytułowym w prozatorskim dziele apologicznym autorstwa Łazarza Baranowicza pt. *Nowa Miara starej Wiary*. Talent poetycki tego prozaika-polemisty jest rzeczą wartą uwagi, ponieważ oprócz prozy, znane są jego liczne wiersze panegiryczne i epigramaty. Uczeń Piotra Mohyły, kontynuator jego spuścizny religijnej i polemicznej, Łazarz Baranowicz uważany był za nauczyciela wielu ówczesnych literatów i artystów, m.in. Laurencjusza (Wawrzyńca) Kszczonowicza, Dmytra Tuptały, Iwana (Jana) Maksymowicza, Innokentija (Innocentego) Szczyrskiego, Aleksandra i Leoncjusza Tarasewiczów oraz innych. Dookoła Baranowicza skupiała się cała elita Kijowa i Czernichowa, założył on również drukarnię w Nowgorodzie Siewierskim. Praca pt. *Nowa Miara starej Wiary* Łazarza Baranowicza może być wzorem tego, jak w pełni fenomen *prosimetrum* przejawiał się w unickiej prozie polemicznej w jej różnych postaciach.

Dzieło polemiczne zaczyna się epigramatem pt. *Do Autora Starej Wiary* tłumaczącym symbole tytułowe:

Kiedy Wiatr na twą wiarę ze Wschodu się rzucił
Zaraz pierwszą literę W w górę wyrócił.
Z wywróconego W, M litera się stała
I tak z twej Wiary, u mnie Miara się działała.
Stara się odnowiła / bo z Rzymu starego
Do nowego przeniosła / Nowa Miara z tego.
Mierzyć ją będę / jaka Stara Wiara twoja
Jana świętego u mnie Miara, a nie moja;
Kochany był Jan Panu / a jam sługa jego
Kocham też mile Jana ucznia kochanego.

Poetycki tytuł w przedmowie jest uzupełniony konceptycznym śródtytułem: *Cerkwi kto głowa, do Marii mowa*. Również epigramat

wstępny został opatrzony we fraszki autorskie („Dał Ci Bóg dary, użyjże miary”, „Pewniej mierzyć / Niż wierzyć”) i odpowiednie motta zaczerpnięte z Biblii i autorów starożytnych. Słowa z *Drugiego Listu Św. Pawła do Koryntian* polemista zmienia w formę poetycką, otóż, tekst biblijny został tu sparafrazowany: „My nie będziem się chlubić bez Miary / ale według prawidła Wiary...”. Podobno celowo autor użył fragmentu *Listu Św. Pawła do Rzymian*: „Każdemu Bóg udzielił Miarę Wiary”¹³.

Po licznych biblijnych cytatach wstępnych, które są aluzją do tytułu pracy, Łazarz Baranowicz zaprezentował wiersz o charakterze naśladowczym, najpierw cytując go w języku łacińskim, później tłumacząc na język polski:

Wizerunek w kształcie łaski
Masz Biskupie z Bożej łaski.
Pierwszą sferą wab wykrętnie
Sśrednią rządź / bij trzecią chętnie.
Wab grzesznych / rządź sprawiedliwych
Sztuhaj hultajów złośliwych.
Przyciągaj / kol / wspieraj owe
Biegle / leniwe / nie zdrowe¹⁴.

Zamiast herbu mecenasa – na początku dzieła zamieszczono obraz Matki Bożej Bolesnej pod Krzyżem, z Synem na rękach, który do kielicha wyciska sok winogron. Krzyż cały jest owinięty winogronami. Ten emblemat o charakterze wyłącznie religijnym świadczył o duchowym patronacie Baranowicza i potwierdzał jego oddanie Bogurodzicy.

Należy tu wspomnieć, że jedynie w prozie polemicznej Łazarza Baranowicza tak dużo miejsca udzielono Matce Bożej, natomiast nie zauważamy tego u innych autorów, u których obraz matki utożsamiany był z Kościołem (Cerkwią). Podobne stanowisko wywołuje refleksję, m.in. należy przypomnieć wielki wpływ protestantów w tym okresie oraz ich zaangażowanie w polemikę. Tak czy inaczej, trudno jest wyjaśnić, dlaczego obraz Bogurodzicy pozostał na marginesie pism teologicznych. Łazarz Baranowicz jest tu wyjątkiem na tle powszechnej tendencji:

¹³ W ówczesnym przekładzie Jakuba Wujka *Biblia to jest księgi Starego i Nowego Testamentu* czytamy: „Albowiem z łaski, która mi jest dana, powiadam wszystkim, którzy między wami są, żeby nie więcej rozumieli, niżli potrzeba rozumieć; ale iżby rozumieli wedle mierności, jako każdemu Bóg udzielił miarę wiary” (Rz, 12,3). Cytat za: http://pl.wikisource.org/wiki/Strona:PL_Wujek-Biblia_to_jest_ksi%C4%99gi_Starego_i_Nowego_Testamentu_1923.djvu/1043 [dostęp (wyświetlono) 31.12.2012].

¹⁴ Ł. Baranowicz, *Nowa Miara Starej Wiary*, Nowogródek Siewierski 1676, s. II.

Ztąd tylo bezpieczny
Że niewolnik wieczny
Pańskiej służebnice
Bogarodzice¹⁵.

Przed częścią teologiczną, która jest typową apologią, osadzoną na tezach i antytezach, cała część wstępna stanowi *prosimetrum* – między pojedynczymi zdaniem prozy znajdują się wiersze Baranowicza wielbiące Najświętszą Maryję Pannę („Głupim jak miesiąc w twych nogach leżę / po mądrość do cię jako mądrej bieję...”¹⁶), upominające oponenta („Czynił do nas takie pytania / które były godne odpowiadania”¹⁷). To wszystko więc potwierdza, że Łazarz Baranowicz był zwolennikiem stosowania *prosimetrum* w ukraińskiej (ruskiej), polskojęzycznej prozie okresu baroku.

Wielu badaczy uważa też pierwszy rozdział *Threnosu* Melecjusza Smotrzyckiego za dzieło poetyckie, ponieważ w starożytnych *Lamentacjach* biblijnych i odpowiednio stylizowanych na *Lamentacje* tekstach literackich ujawnia się wewnętrzna rytmika, która jest bliska poezji ludowej. Taką próbę poetyzowania metaforycznego obrazu Matki-Kościół przed Melecjuszem Smotrzyckim poczynił Kliryk z Ostroga. U Melecjusza Smotrzyckiego ten rodzaj poezji ukrytej osiągnął swoją pełnię, bo ukazał tę poezję poprzez pewien rytm tekstu oraz antytetyczność conceptów, jak w *Piśmie Świętym*.

4. Konkluzje

Zjawisko *prosimetrum* w polskojęzycznej twórczości ukraińskich polemistów XVII wieku rozwijało się nierównomiernie i miało dwa główne przejawy – zewnętrzny i wewnętrzny. Przejaw zewnętrzny ukazano poprzez panegiriki opatrzone w schematy emblematyczne i epigramaty (rzadziej oryginalne, częściej zaczerpnięte z innych autorów). Te postacie *prosimetrum* w prozie polemicznej po Unii Brzeskiej były uzupełnione o poezję ukrytą: rymowanki na podstawie biblijnych parafraz i aluzji, stylizacje tekstów na tekst *Pisma Świętego*, rytmizację tekstu na wzór lamentacji ludowych.

Wszystkie te przejawy świadczą o wzajemnym przenikaniu się poezji i prozy w okresie baroku, czasie przekształcania się gatunków lite-

¹⁵ Idem, op. cit., s. IX.

¹⁶ Idem, op. cit., s. XI.

¹⁷ Idem, op. cit., s. XVIII.

rackich, kiedy jednak nadal istniała tendencja łączenia ich w całość. To w dużym stopniu ułatwiało pozyskanie licznych, pozytywnie nastawionych czytelników, co w okresie polemiki unickiej było dla autorów najważniejsze.

Prosimetrum po Unii Brzeskiej nie było zjawiskiem odosobnionym, a na różny sposób uzupełniało ono prozę, nadając jej znamię wzniosłości i wartości artystycznej. Nie da się zaprzeczyć jego roli w wyłanianiu się tekstu literackiego z dialogu społeczno-teologicznego i ze sprawozdania historyczno-dokumentalnego. Jednak należy pamiętać również o tym, że był to jedynie środek – chociaż o tak wzniosłych walorach – w służbie dyskusji polemicznej prowadzonej w dziełach prozatorskich: kazaniach, listach, traktatach, dokumentacjach i apologiach.

Fenomen *prosimetrum* należy badać u każdego z autorów polemicznych z osobna, zarysowałam ogólnie jego rozwój w okresie baroku na przykładzie twórczości Łazarza Baranowicza, Melecjusza Smotrzyckiego oraz innych pisarzy. Podjęte zagadnienie wymaga dalszych badań.

Streszczenie

Termin *prosimetrum* w dosłownym znaczeniu dotyczy antyku, dzieł średniowiecznych, renesansowych i barokowych, określa łączenie poezji i prozy. Dwa rodzaje literackie – wiersze i proza – nie są systemami zamkniętymi, często ich granice są rozmyte i wzajemnie się przenikają. To zagadnienie dotychczas nie jest do końca zbadane, zwłaszcza w polskojęzycznej literaturze ukraińskiej po Unii Brzeskiej. Artykuł badawczy zatem ma na celu analizę zjawiska *prosimetrum* w polskojęzycznej literaturze ukraińskiej i jego systematyzację.

Fenomen *prosimetrum* w polemicznych tekstach na Ukrainie po Unii Brzeskiej był stosowany zgodnie z barokową tradycją literacką. W szczególności można określić jego ważną rolę w budowaniu wstępów panegirycznych. Najczęściej pojawiał się w opisie herbu rodziny szlacheckiej, zwrotach do mecenasów i przełożonych, w pochwałach cech poszczególnych osób, ich zasług dla społeczeństwa. Wstępy panegiryczne były właściwe dla dzieł wszystkich pisarzy polemicznych po Unii Brzeskiej.

Prosimetrum jako chwyt retoryczny w ramach konceptu świadomie stosował w swoich dojrzałych dziełach Łazarz Baranowicz. Realia artystyczne i metody literackie górują w jego dziele nad realiami historycznymi. Nie brak *prosimetrum* również w słynnym, polemicznym utworze pt. *Threnos* Melecjusza Smotrzyckiego, który pojawił się na pierwszym

etapie polemiki unickiej. Polemika ta (skierowana wobec papieża) została napisana w formie epigramatu zbliżonego do literackiego lamentu.

Przy pomocy *prosimetrum* w polemicznych pracach prozatorskich kwestie unickie osiągnęły pełnię artyzmu, wyżyny retoryki i stały się pierwotnym stylem literackim, wyłoniłym z prozy polemicznej, zwłaszcza z dokumentalistyki, listów i traktatów teologicznych etc. Artykuł może służyć jako pomoc literaturoznawcom, historykom i teologom w dalszych badaniach literatury polemicznej na Ukrainie.

The title in English:

***Prosimetrum* in the Polish language controversy in Ukraine after the Union of Brest**

Abstract (Summary)

The term *prosimetrum* in the literal sense as applied to antiquity, works of the Middle Age, the Renaissance and the Baroque, is defined as a combination of poetry and prose. Two literary genres - poetry and prose - are not closed systems, their boundaries are often fuzzy and mutually interwoven. This issue has not yet been fully explored, particularly in the Polish language Ukrainian literature after the Union of Brest. Therefore, this research paper aims to analyze the phenomenon of *prosimetrum* in Polish-Ukrainian literature and at systematizing it.

The *prosimetrum* phenomenon in Ukrainian polemical texts after the Union of Brest was used as a baroque literary tradition. In particular, one can identify its important role in building panegyric introductions. It was frequently linked with the description of the coat of arms of the noble family, of patrons and superiors, the features of individuals, and their contribution to society. Panegyric introductions are appropriate to the works of polemical writers after the Union of Brest.

Prosimetrum was the primary rhetorical concept of the Baroque most deliberately used in the works by Lazar Baranovich which were written in the Baroque period. Artistic reality and literary techniques outweighed any historical realities. There is also no lack of *prosimetrum* in the famous polemical song "Threnos" written by Meletius Smotrycky after the Union of Brest. This polemic (against the pope) was written in the form of epigram close to a kind of the literary lamentation.

With the help of *prosimetrum* in polemical prose writings the Uniate question gained its highest artistic expression, reaching rhetorical heights and becoming the primary literary style that emerged from po-

lemical prose, including documentary, theological treatises and letters, etc. This research article can be used by literary critics, historians, and theologians for further research of the polemical literature in Ukraine.

Key words:

rhetoric, the phenomenon *prosimetrum*, European culture, the Baroque period, the authority of the author.

Słowa kluczowe:

retoryka, fenomen *prosimetrum*, kultura europejska, okres baroku, autorytet autorski.

Bibliografia (Bibliography)

- Baczewski S. *Ideologiczne funkcje herbu w XVII wieku. Przykład kazań pogrzebowych* [w:] *Literatura i pamięć kultury. Studia ofiarowane Profesorowi Stefanowi Nieznanowskiemu w pięćdziesięciolecie pracy naukowej*, Wydaw. Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej Lublin 2004, s.161-190.
- Baranowicz Ł., *Nowa Miara Starej Wiary*, Typographia Archiepiskopska, Nowogródek Siewierski 1676, ss. 354, [XXVIII].
- Borysenko K., *Prosimetrum v ukrains'kij literaturi barokovoji doby*, Nord-pres, Donec'k 2008, ss. 124.
- Gostyńska D., *Retoryka iluzji. Koncept w poezji barokowej*, IBL PAN, Warszawa 1991, ss. 259.
- Kostkiewiczowa T., *Ignacego Krasickiego „Wiersze z prozą”*, „Wiek Oświecenia”, 2002, t. 18, s. 99-132.
- Mohiła P., *Lithos abo kamień z procy prawdy cerkwie świętej prawosławnej ruskiej na skruszenie ... paszkwilu od Kassjana Sakowicza*, Ławra Pieczarska Kijowska, Kijów 1644, ss. 424.
- Morochowski J., *Discurs o początku rozerwania cerkwie graeckiej od kościoła rzymskiego*, Drukarnia Akademii, Zamość 1622, ss. 33.
- Niedźwiedź J., *Stemma, stemmat*, [w:] *Słownik sarmatyzmu. Idee – pojęcia – symbole*, pod red. A. Borowskiego, Kraków 2001, s. 187-188.
- Nieznanowski S., *Poezja polityczna*, [w:] *Słownik literatury staropolskiej*, pod red. T. Michałowskiej, Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Wydawnictwo, Wrocław-Warszawa-Kraków 2002.
- Nowak-Dłużewski J., *Okolicznościowa poezja polityczna w Polsce: czasy zygmuntofskie*, Instytut Wydawniczy „Pax”, Warszawa 1966.
- Nowak-Dłużewski J., *Okolicznościowa poezja polityczna w Polsce: Dwaj młodzi Wazowie*, Instytut Wydawniczy „Pax”, Warszawa 1972.
- Nowak-Dłużewski J., *Okolicznościowa poezja polityczna w Polsce: dwaj królowie rodacy*, z rękop. wyd., oprac. i posł. opatrzył Stefan Nieznanowski, „Pax”, Warszawa 1980.
- Nowak-Dłużewski J., *Okolicznościowa poezja polityczna w Polsce: pierwsi królowie elekcyjni*, Instytut Wydawniczy „Pax”, Warszawa 1969.
- Nowak-Dłużewski J., *Okolicznościowa poezja polityczna w Polsce: średniowiecze*, „Pax”, Warszawa 1963.

- Nowak-Dłużewski J., *Okolicznościowa poezja polityczna w Polsce: Zygmunt III*, Instytut Wydawniczy „Pax”, Warszawa 1971.
- Pelc J., *Obraz – słowo – znak. Studium o emblematyce w literaturze staropolskiej*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1973.
- Pelc J., *Słowo i obraz. Na pograniczu literatury i sztuk plastycznych*, Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych „Universitas”, Kraków 2002.
- Radyszewski R., *Polskojęzyczna poezja ukraińska od końca XVI do początku XVIII wieku*, Część I, *Monografia*, Wydawnictwo Oddziału Polskiej Akademii Nauk, Kraków 1996, ss. 283.
- Skarga P., *O jedności Kościoła Bożego* [w:] Idem, *Kazania przygodne z inemi drobniejszymi pracami, o różnych rzeczach wszelakim stanom należących*, Drukarnia Andrzeja Piotrkowczyka, Kraków 1610, ss. 779.
- Słownik literatury staropolskiej*, pod red. T. Michałowskiej, przy udziale Barbary Otwinowskiej, Elżbiety Samowskiej-Temeriusz, Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Wydawnictwo, Wrocław-Warszawa-Kraków 2002.
- Słownik terminów literackich*, pod red. J. Sławińskiego, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 2002.
- Smotrzycki M., *Threnos, to jest Lament jedynej Ś. Powszechnej Apostolskiej Wschodniej Cerkwie z objaśnieniem dogmat wiary*, Wilno 1610, ss. 218.
- Suhariewa S., *Biblijnyj vymir ukrajins'koji polskomovnoji prozy poberestejs'koji doby*, Redakcyjno-vydavnyčyj viddil „Veža” Volyns'kogo nacional'nogo universytetu imeni Lesi Ukrajinky, Luc'k 2008, ss. 248.
- Wagilewicz W., *Pisarze polscy Rusini*, Południowo-Wschodni Instytut Naukowy, Przemyśl 1996, ss. 318.

Bibliografia (cyrylicą) / Bibliography (in Cyrillic)

- Борисенко К., *Prosimetrum в українській літературі барокової доби*, Норд-прес, Донецьк 2008, ss. 124.
- Сухарева С., *Біблійний вимір української польськомовної прози поберестейської доби*, Редакційно-видавничий відділ „Вежа” Волинського національного університету імені Лесі Українки, Луцьк 2008, ss. 248.

Information about the Author:

Svitlana Volodimirivna Suhareva [(Світлана Володимирівна Сухарева), Svetlana Vladimirovna Suhareva (Светлана Владимировна Сухарева)] is a doctor of philological sciences, a coordinator of the Polish Institute at the Lesya Ukrainka Eastern European National University in Luck (Lutsk) in Ukraine, she is an assistant professor of foreign languages at the Faculty of International Relations at the Lesya Ukrainka Eastern European National University. She is teaching the next disciplines: the theory and practice of translation, Polish as a foreign language, speciality in Polish as a foreign language; her scholarly direction: literary scholarship. Contact: pyza_sv[at]wp.pl

GALINA ÌVANÌVNA ÂSTRUBECKA
[GALINA IVANOVNA ÂSTRUBECKAÂ]
[HALYNA IVANOVNA YASTRUBETSKA] (Ukraine)
e-mail: galinaji[at]i_ua

Expressionistic Eidology: Paradigm of the Archetype

The history of any literature is primarily a history of styles (in the broad and narrow sense of this concept). As has been rightly observed, “research of literary styles and trends is primarily that of typological study, as stylistic categories enable one to systematize the historical and literary material; it also places the criterion of the development of art on the high level of theoretical assimilation”¹.

Expressionism is one of those styles that is particularly worthy of notice, first of all because it “outgrows” proper literature and becomes the basis of the world-view which is aimed at intensive activity in humanity’s return to the fundamental spiritual principle. The expressionist knows that the truth is not what external reality shows; for him “the moment is of little value: he strives for the eternal..., he is rising to the inspirations, which brings closer to God what is achieved only in the incomparable ecstasy of spirit”².

The ecstatic nature of the work needs some adequate ways of expression. Each poetics is based on its own eidology, defined by L. Ushkalov, the Ukrainian Baroque researcher, as “a system of universals that create the original producing model; the result of its emanation appears as a certain set of forms “of establishment of Being in a Word”³.

Among the expressionistic universals, the archetype occupies a prominent place. The paradigm of the archetype in the structure of Ex-

¹ Будний В., Ільницький М., *Порівняльне літературознавство: підручник*, Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», Київ 2008, с 213 [V. Budny, M. Ilnytsky. *Comparative Literary*, Kyiv 2008, p. 213].

² Вальцель О., *Импрессионизм и экспрессионизм в современной Германии (1890-1920)*, Academia, Петербург 1922, с 88-89 [O. Valtzel, *Impressionism and Expressionism in Modern Germany*, Petersburg 1922, p. 88-89].

³ Ушкалов Л., *Світ українського бароко. Філологічні етюди*, Око, Харків 1994, с 3 [L. Ushkalov, *World of the Ukrainian Baroque*, Kharkiv 1994, p. 3].

pressionism is defined by the semantics of crisis, pain, intensity, ecstasy, initiations, insight, mysticism and “world instinct” (Worringer).

Activation of the archetype is a sign of a conversion to another dimension and of the ability and willingness to undergo high-quality changes.

This means not only the artistic objectification of the creative object, but also the creative subjectification of the artistic object. Archetype in the expressionistic context leads a human being to that measure where something blessed is being found, revealing its mystical source.

Definitions of archetype are numerous: it is called a prototype, or *eidos* by Plato, *praideya* by Philo of Alexandria, higher principle by St. Thomas Aquinas, primary phenomenon in Goethe's view, or utter spirit in Hegel's. A modern definition calls it “a model upon which a work reflecting universal meanings is formed”⁴. Those meanings lie in the depth of the collective unconscious.

Archetype manifests itself through dreams, sights, and other ecstatic conditions that lead to important changes of consciousness. “That place of the soul, where dreams, fairy tales, poetry and art are the mystical abode of instinctive wildlife. In modern dreams and poetry (Expressionism is always poetry, despite the genre and gender peculiarities – G. Y.), as in ancient folk tales and works of the mystics, this whole centre is seen as a creature living its own life”, - writes Clarissa Pinkola Estes, a psychoanalyst (practitioner and theorist) of the Jungian school, a researcher of myths of different cultures, and the keeper of narrations in the Latin American tradition (*cantadora*)⁵.

One can assert that, in practice, I. Franko identifies the same concepts, which he confirms in his article “Poetry and its condition in our times: an aesthetic study”. He writes: “I guess that every person has an independent and innate world in his heart. And this world is ideal. Certainly, this inner world cannot consist of material objects only. It consists of logical conceptions too. And there are differences between these logical conceptions. And when they arise consciously, which is reasonable, they do not require consciousness but they remain dreaming in deep feelings”⁶.

⁴ Ковалів Ю., *Літературознавча енциклопедія: у 2 т., т. 1*, ВЦ «Академія», Київ 2007, с. 96 [U. Kovaliv, *Literary Encyclopedia*, Kyiv 2007, p. 96].

⁵ Эстес Кл. П., *Бегущая с волками: женский архетип в мифах и сказаниях*, ИД «София», Москва 2003, с. 460 [C. P. Estes, *Running with Wolves*, Moscow 2003, p. 460].

⁶ Франко І., *Зібрання творів: у 50 т., т. 26, Літературно-критичні праці*, Наукова думка, Київ 1980, с. 398-399 [I. Franko, *Collected works*, V. 26, Kyiv 1980, p. 398-399].

It is generally known that when speaking about the formal features of Expressionism, we can name hyperbole, allegory, grotesque, synecdoche, antithesis, inversion, parataxis syntax and antinomy; their function is to introduce the reader to the world which is strained by pain and suffering; to emphasize a person in crisis, in a state of consciousness which has been changed by ecstasy (of a different nature).

This set of artistic methods is peculiar to expressionistic poetry, but following this inventory of stylistic features is obviously not enough to grasp the character and nature of expressionistic texts.

Expressionism aims to bring a person back to what “he/she is from the very outset” (The Gospel of Philip), namely to the person’s origins, to his/her primordial nature and to return his/her invalid soul, mutilated by the civilization, back to the person. That’s why in Expressionism anti-military motives sound so loudly, and in the context of space antagonists are defined so clearly (urban versus bucolic). Thus the object of expressionistic search is the deep sense, hidden beneath the outer surface and visible only to “the third eye”. Consequently, the task of Expressionism is to release and detach the instincts from sticking to the filth of civilization, the straightening of the soul misshapen under the burden of the technocratic world. One can only accomplish this task on the level of the work of art without tendentious and declarative introductions when the archetype as the image and structuring principle is used.

It is only in expressionistic poetry that the archetype is enclosed within such characteristic emotional and sensual atmosphere and reveals in full measure its nature, because only in archetypes are biology and psychology, mind and instinct, wisdom and childish naivety merged. Only here is the immune system of the organism rooted, so the aim of Expressionism is to strengthen or revive this immunity with the help of stress, feeling of horror or joy. Archetype as a structural and expressionistic unit enables one to remain in time and to feel time directly and, in reverse, simultaneously; following one direction, and adjusting the other one. Figuratively speaking, archetype is the light of darkness.

Archetype is the concentrated knowledge about the basis of the natural, whole life. So it logically follows that archetype is authentic, that it is the heart of Expressionism, even in its most socialized form – activism. Archetype appears through the gap between the real and unreal worlds, and this is its transcendental function.

The expressionistic text is the adobe of the archetypes such as Life, Death, Mother, Nature. There are also separate branches belonging to these central types which create the whole archetypal system and change depending on time. Life-Death is the most important couple, the arche-

typal unit of Expressionism, around which motives, plots, and concepts of characters are centred. The processes of initiation and individualization are connected with this unit; it is responsible for the intensity and power of color contrast and emotions; ensures the energetic force of the text and dynamic emanations.

Another sequence, related to that archetypal unit, which is conspicuous in the literary context of Expressionism is eschatology, tanatography, and ontologisation of death. Any expressionistic Ukrainian text testifies to this observation, so we can mention the whole list of titles: "Pohoron" by I. Franko, "Oderzhyma" by Lesya Ukrainka, novels of V. Stefanyk, "Beyond the Limits of Pain" by O. Turyansky, "Smert' Franka" by V. Bobynskyj, "Gulai Pole" by I. Bahrianyi, "Chervonyi Roman" by A. Holowko, "Slipci" by M. Bazhan, "Arsenal" by A. Dovzhenko, works of V. Pidmohyl'ny, "Palimpsests" by V. Stus, "Lystia Zemli" by V. Drozd, collection "Bermudskii trykutnyk" by I. Rymaruk. The death of a human being is the most important fact in the world of that person; it concerns only him/her. Human beings can gain or repeat various kinds of experience, but the experience of death is the right of each individual. Something that is suffered and realized can be reliably named in the full meaning of this word.

Death and all its attributive characteristics and intensions are the conceptual factor in the aesthetic and moral search of V. Stefanyk: "The complaints arise from my soul. By their white lips they tell about coffins in which my old songs, past dreams and disappeared words are resting. I buried them without hope, I was crying over them at night, I planted weed on their graves. I water them with red blood and guard them... New complaints arise together with the last wind from those cemetery graves. And I kill them and go again to the grave with a sad funeral..."

Autumn wind is blowing to a song with my grave, to a language and a complaint"⁷.

"...I don't write to the public, I write to approach the death", – the novelist confessed to the critic Doroshenko. Not only V. Stefanyk, but the characters of his novels are often think of death feeling of its inevitability and need. Sometimes the burden of emotions is "so hard and the world is so hostile, that a wish to escape from all this in death is inevitable"⁸. One can't help but notice that for Stefanyk life in its authentic

⁷ Стефаник В., *Вибране*, Карпати, Ужгород 1979, с. 333 [V. Stefanyk, *Selected Stories*, 1979, p. 333].

⁸ Моклиця М., *Модернізм як структура: Філософія. Психологія. Поетика*, Редакційно-видавничий відділ Волинського держуніверситету імені Лесі

nature is very close to death: it is constantly accompanied by loss of relatives and the closeness is demonstrated either in an understanding of kinship, or in a spiritual sense (mother, sister, darling wife). Stefanyk's thoughts about death are the evidence of the tragic background of his world-view, his ability to identify "only the black abyss" (M. Yevshan) of suffering among the variety of the colors of the world. Stefanyk's "Verbum cordis" ("the word of the heart") which is a "true" word, "speaking about a thing, is not something for itself and doesn't want to be"⁹. This word "speaks" about death as something that will set one free from the burden of the creation and thus become one with the creation. "Death's time" is understood as "creative time", "creative time" as "death's time".

In V. Stefanyk's work death is a way to release its essence from the excessive influence of human sorrow. "The Blue Book" was - as the author said, - "such a tiny tragedy of all peasants in the world". The problem of creativity and death had a strong hold over everyone who was related to the writer. The sufferings of the people he loved were the source that supported it. "Near" were all men whose way of life aroused in the writer's soul unbearable pangs. "Nourishing death" was Stefanyk's life work (Montaigne).

In the works of that Galician novelist death has the same rights as any other character. One can say that he aimed at writing about death. R. Pihmanets has a slightly different view of the main subject of this writer's oeuvre, saying that "the archetype of destiny lies in the heart of the internal form of Stefanyk's works", which is confirmed by "externally visible indicators"¹⁰. This opinion, however, should be modified as it is evident that death to some extent impacts upon Stefanyk's works. Death is represented as the key prototype and is the integral part of the writer's consciousness.

Stefanyk's first published novel "Vyvodyly z sela" illustrates this immanent feature of his creative nature in his writing style: "Over the

Українки, Луцьк, 1998, с. 97 [M. Moklytsia, *Modernism as a Structure*, Lutsk 1998, p. 97].

⁹ Гадамер Г.-Г., *Истина і метод: основа філософської герменевтики*, т. 1, Юніверс, Київ 2000, с 389 [H.-G. Gadamer, *Truth and Method: The Basis of Philosophical Hermeneutics*, Kyiv 2000, p. 389].

¹⁰ Піхманець Р., *Засади художнього мислення В. Стефаника*, [в:] *Літературознавство: матеріали II конгресу Міжнародної асоціації українців* (Львів, 22-28 серпня 1993), б/в, Львів 1993, с.147 [R. Pihmanets, *Principles of Creative Thinking of V. Stefanyk*, [in:] *Literary Criticism: Materials of the II Congress of the International Association of Ukrainists*, Lviv 1993, p. 147].

sunset a red cloud turned to stone. Around it a star covered its fair tufts, and put a a cloud on the bloody head of some Saint”¹¹. In this case death is like fate, inexorable and cruel, invisibly existing in a mother’s sorrow, in the strong and stable (dead) light of the sundown, presented as if it were the red stone in autumn’s heavenly “vault”. In the novel “Sama-samisinka” death appears in the image of a devil with a long tail, in the image of small imps “that ‘were hanging over’ the (peasant) woman as locusts over the sun or as flock of ravens over the wood”¹². Finally, the phantasmagoric picture is transformed into the quite real, anti-aesthetic image of blood and flies that “had bloody little wings”¹³.

Tanatogramme of consciousness of “old Les” in the novel “Skin” shows death as a white plakhta. “It is bright from plakhta like from sun. Plakhta wrapped round him like a little baby, his feet forward and then go arms and shoulders. It wrapped it round tightly. He feels easy, easy. Then it climbs into his head and brains, penetrates into every perarticulation and lays down gently...”¹⁴.

In Stefanyk’s consciousness, folkloric and mythological concepts play a prominent role in forming the tanatographical experience of humanity. These concepts present improved symbols – graves, trunva, crying, ravens, blood. Death in Stefanyk’s conception is, mainly, a release from suffering. For Stefanyk individuality is introduced in the concept “I am-for-death”. Death is a watershed, in front of which there is an abyss of hard thoughts, behind which there is their absence in its “mortal” variant.

The problem of death also had a great impact on the structure of the works of another author, V. Pidmohylny, a prose writer who began his literary activity when V. Stefanyk was on the “road of sorrows”. Pidmohylny’s oeuvre and later on his own destiny includes a peculiar continuation of Stefanyk’s tanatography. Both authors were also influence by the Freudian theory of psychoanalysis and, as A. Muzyczka observes in his article “The Creative Method of Valerian Pidmohylny”, it was “under the influence of the familiarity with the Freudian theory of single complex” that the novel “Ostap Shaptala” was written”¹⁵. Critics also paid

¹¹ Стефаник В., *Вибране*, Карпати, Ужгород 1979, с. 333 [V. Stefanyk, *Selected Stories*, 1979, p. 333].

¹² Ibidem, p. 56.

¹³ Ibidem, p. 57.

¹⁴ Ibidem, p. 102-103.

¹⁵ Музичка А., *Творча метода Валеріана Підмогильного*, «Червоний шлях», літературний часопис, головн. ред. О. Шумський, р.: 1930, № 10, с. 111 [A. Muzy-

attention to the fact that the “Oedipus complex” is presented in the image of Ostap Shaptala.

The problem of the consciousness of “I am-for-death” expressed in the works of both V. Stefanyk and V. Pidmohylny is obviously psychophysically complex. It also provides the occasion for introducing a priori essential contents, which moves us, however, into the phenomenological field of study. V. Stefanyk and his characters are the ideal objects for phenomenological research, but the case of V. Pidmohylny’s work is slightly different in this respect. As one of the critics notices, the writer commits “some artistic vivisection over his grim characters” (M. Dolenho) and as the result of this “dissection” not only the “nudity” of instinct, eternal as nature itself, but also transcendence as the result of a search for “some sense, some distant, mysterious, idealistic idea is open to the reader’s eye. That’s why V. Pidmohylny’s characters feel from time to time deep disorder with the environment, their own psyche, sometimes they want to sink deeply in romantic spaces (as Sergiy Danchenko does), at times they are involved in “the problem of bread”. But both are alien and die hopelessly”¹⁶.

Death as an aesthetic and philosophical category is a structural core of V. Pidmohylny’s cycle of works. Death in its naturalistic form, in all the ugliness of its physiological manifestations appears on the pages of the novel “Vania”. Death is an explanation of Ole’s actions (novel “Haidamaka”). In the novel “Istoria pani Yivhy” death comes to take away from this unfair world Mrs. Yivhu, exhausted by the pangs of conscience. In the story “Ivan Bosyi” death highlights spiritual asceticism; joy in the soul, opposite to “that mud” which the “lifeless” body changed into. The list of works where death is a protagonist can be continued. The sketch “Death” and the novel “Ostap Shaptala” complete V. Pidmohylny’s tanatocentrist group. They “transfer” tanatograms of the character’s consciousness to the transcendental dimension, treating death as a possibility to be released from the burdensome chains of corporality. “Pidmohylny was a worthy disciple [...] of Schopenhauer and Hart-

chka, *Creative Method of Valerian Pidmohylny*, “Chervonyj shljakh”, Literary Journal, Editor-in-Chief O. Shumskii, 1930, № 10, p. 111].

¹⁶ Дорошкевич О., *Літературний рух на Україні в 1924 році*, «Життя і революція», Літературний часопис, головн. ред. О. Дорошкевич, р.: 1925, Кн. 3, с. 61-68 [A. Doroshkevych, *Literary Movement in Ukraine in 1924*, “Zhyttia i Revoliutsiia”, Literary Journal, Editor-in-Chief A. Doroshkevych, 1925, Volume 3, pp. 61-68].

mann...”¹⁷. His Ostap Shaptala “felt” [...] the presence of death that was in the air. This “vibration” as delusive waves of invisible water left him lifeless, and he felt free as never before. He felt connected with the air and death “hugged” him [...]”¹⁸.

Aesthetics of death in the artistic concepts of both authors illustrates their resemblance to the aesthetics of death in expressionistic stylistic schemes. In the tanatography of V. Stefanyk and V. Pidmohylny creative consciousness refers to the choice of themes, the “design” of artistic models of the world, forming humanity’s views according to expressionistic concepts about death as a way “to destroy a human being” (A. Biletskyi), about the day of death as “a supreme day” (M. Montaigne), that sets free the spirit from the delusive chains of the material world – “the worst of the worlds” (Schopenhauer).

Expressionistic universals, especially a mystical category, archetype and aesthetics are figurative indicators, artistic codes on the way of achieving a true, sound basis of in the life of a human being. That’s why there are reasons to look upon Expressionism as constantly “active” aesthetics until the changes that are mentioned in the novel “The Elementary Particles” by M. Houellebecq happen in the world; in other words - when human nature and biosphere undergo essential and profound changes.

Abstract (Summary)

The article “Expressionistic Eidology: Paradigm of the Archetype” is part of the research project - “Expressionism in Ukrainian Literature”. The aim of the study is to highlight the archetype as an expressionistic and stylistic universal. Expressionism has been treated here primarily as poetics, with the focus on the aesthetic nature of the word and on the author’s spiritual intentions. The objective of the article has been to broaden and complement the scope of representations about theoretical fundamentals of expressionism in literature. It enhances the chance of a deeper understanding of the nature and character of this artistic phenomenon. First of all, it has been brought about by the shift of literary vectors in the axiological expressionistic paradigm from the universal,

¹⁷ Колесник П., *Валеріан Підмогильний: критичний нарис*, Література і мистецтво, Харків 1931, с. 21 [P. Kolesnyk, *Valerian Pidmohylny: Critical Essay*, Kharkiv 1931, p. 21].

¹⁸ Підмогильний В., *Історія пані Ївги: Оповідання, повість*, Веселка, Київ, 1991 с. 167 [V. Pidmohylny, *Istoria pani Iivgi: Stories, Novel*, Kyiv 1991, p. 167].

ontological basis and of the role of the phenomenon to social and historical grounds; consequently, it results in the narrowing the semantic and chronological scope of expressionism. The methodological background of the research draws upon the studies by Ukrainian and European scholars such as V.Budny, O.Valtsel, H.G.Gadamer, C.P.Estes, M.Ilnytsky, U.Kovaliv, M.Moklytsia, R.Pihmanets, L.Ushkalov, I.Franko. The structural-typological method is used for writing this article.

The key findings of the research comprise emphasis on expressionism as poetics with focus on the aesthetic nature of the word and the author's spiritual intensions. The article highlights the idea of literary expressionism as a certain primal essence established in the profundity of human spirit, independent of conscious activity, and of social and historical conditions, but it is objectified via a human being (an artist) due to intensive inner work that is reflected in the fundamental changes of the structure of consciousness. The article underlines the paramount importance of the archetype for expressionism as a unique opportunity to reach the ultimate expression of feelings, emotions and experience concentrated in one entity as evidence that a person is receptive to mystical powers which create the universe and it proves that the celestial idea as a regulatory standard is hidden in expressionism. The Life-Death antinomy is represented as one of the dominant units in the archetypal system of expressionism; since it creates the most emotional intensity and increases the dynamics of the text. To support these ideas the phenomenological data from the works of Ukrainian prose writers such as Vasyl Stefanyk (1871-1936) and Valerian Pidmohylny (1901-1937) have been used.

The results of the research focus on emphasizing one of the expressionistic universals such as the archetype, and on finding the motivational statement of this idea through analysis of V.Stefanyk and V. Pidmohylny's conceptual foundations. The results of the research may be employed in the study of literary theory and history of literature as well as might be of use for further development of literary studies (for scholars and students).

The novelty of the article includes recognition and evaluation of the archetype as one of the fundamental categories in literary expressionism.

Key words:

Expressionism, stylistic universal, eidology, archetype, tanatography, V.Stefanyk, V.Pidmohylny.

Bibliography (in Cyrylic alphabet)

- Будний В., Ільницький М., *Порівняльне літературознавство: підручник*, Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», Київ 2008, сс. 430.
- Вальцель О., *Импрессионизм и экспрессионизм в современной Германии (1890-1920)*, Academia, Петербург 1922, сс. 94.
- Гадамер Г.-Г., *Истина і метод: основа філософської герменевтики, т. 1*, Юніверс, Київ 2000, сс. 464.
- Дорошкевич О., *Літературний рух на Україні в 1924 році*, «Життя і революція», Літературний часопис, головн. ред. О. Дорошкевич, р.: 1925, Кн. 3, с. 61-68.
- Эстес Кл. П., *Бегущая с волками: женский архетип в мифах и сказаниях*, ИД «София», Москва 2003, сс. 496.
- Ковалів Ю., *Літературознавча енциклопедія: у 2 т., т. 1*, ВЦ «Академія», Київ 2007, сс. 608.
- Колесник П., *Валеріан Підмогильний: критичний нарис*, Література і мистецтво, Харків 1931, сс. 32.
- Моклиця М., *Модернізм як структура: Філософія. Психологія. Поетика*, Редакційно-видавничий відділ Волинського держуніверситету імені Лесі Українки, Луцьк, 1998, сс. 295.
- Музичка А., *Творча метода Валеріана Підмогильного*, «Червоний шлях», літературний часопис, головн. ред. О. Шумський, р.: 1930, № 10, с. 107-121.
- Підмогильний В., *Історія пані Ївги: Оповідання, повість*, Веселка, Київ, 1991 сс. 173.
- Піхманець Р., *Засади художнього мислення В. Стефаника*, [в:] *Літературознавство: матеріали II конгресу Міжнародної асоціації українців (Львів, 22-28 серпня 1993)*, б/в, Львів 1993, с. 146-151.
- Стефанік В., *Вибране*, Карпати, Ужгород 1979, сс. 392.
- Ушкалов Л., *Світ українського бароко. Філологічні етюди*, Око, Харків 1994, сс. 112.
- Франко І., *Зібрання творів: у 50 т., т. 26, Літературно-критичні праці*, Наукова думка, Київ 1980, сс. 462.
- Хоменко Г., Ю. Яновський, *Танатографія свідомості*, [в:] *Літературознавство: матеріали III конгресу Міжнародної асоціації українців (Харків, 26-29 серпня 1996)*, О. Мишанич (ред..) Обереги, Київ 1996, с. 75-84.

Bibliography (transliterated from Cyrylic into Latin alphabet)

- Budnij V., Il'nic'kij M., *Porivnâln'e literaturoznavstvo: pìdručnik*, Vidavničij dìm "Kiêvo-Mogilâns'ka akademîa", Kiïv 2008, ss. 430.
- Doroškevič O., *Lìteraturnij ruh na Ukraïni v 1924 rocì*, "Žittâ ì revolûciâ", Lìteraturnij časopis, golovn. red. O. Doroškevič, r.: 1925, Kn. 3, s. 61-68.
- Êstes Kl. P., *Begušaâ s volkami: ženskij arhetip v mifah i skazaniâh*, ID "Sofiâ", Moskva 2003, ss. 496.
- Franko I., *Zibrannâ tvoriv: u 50 t., t. 26, literaturno-kritičnì pracì*, Naukova dumka, Kiïv 1980, ss. 462.
- Gadamer G.-G., *Îstina ì metod: osnova filosof's'koï germenevtiki*, t.1, Ûnìvers, Kiïv 2000, s. 464.

Homenko G., Ū. Ânovs'kij, *Tanatografiâ svîdomosti*, [v:] *Lîteraturoznavstvo: materialy III kongresu Mižnarodnoï asociacii Ukraïnistiv* (Harkiv, 26-29 serpnâ 1996), O. Mišanič (red.), Oberegi, Kiïv 1996, s. 75-84.

Kolesnik P., *Valerian Pidmogil'nyj: Kritičnyj naris*, Lîteratura i mistectvo, Harkiv 1932, ss.32.

Kovaliv Ū., *Lîteraturoznavčâ enciklopediâ: u 2 t., t. 1*, VC "Akademiâ", Kiïv 2007, ss. 608.

Moklicâ M., *Modernizm âk struktura: Filosofiâ. Psihologiâ. Poetika*, Redakcijno-vidavničij viddil Volins'kogo deržunîversitetu imeni Lesi Ukraïнки, Luc'k 1998, ss. 295.

Muzička A., *Tvorča metoda Valeriana Pidmogil'nogo*, "Červonij šlâh", lîteraturnij časopis, golovn. red. O. Šums'kij, r.: 1930, № 10, s. 107-121.

Pidmogil'nyj V., *Îstoriâ pani Îvgi: Opovidannâ, povîst'*, Veselka, Kiïv 1991, ss. 173.

Pihmanec' R., *Zasadi hudožn'ogo mislennâ V. Stefanika*, [v:] *Lîteraturoznavstvo: materialy II kongresu Mižnarodnoï asociacii Ukraïnistiv* (L'viv, 22-28 serpnâ 1993), b/v, L'viv 1993, s. 146-151.

Stefanik V., *Vibrane*, Karpati, Užgorod 1979, ss. 392.

Uškalov L., *Svit Ukraïns'kogo baroko. Filologični etûdi*, Oko, Harkiv 1994, ss. 112.

Val'cel' O., *Impressionizm i ekspressionizm v sovremennoj Germanii (1890-1920)*, Academia, Peterburg 1922, ss. 94.

Bibliography translated into English

Budny V., Ilnytsky M., *Comparative Literary: Textbook*, Publishing House "Kyiv-Mohyla Academy", Kyiv 2008, p. 430.

Doroshkevych A., *Literary Movement in Ukraine in 1924*, Literary Journal "Zhyttia i Revoliutsiia", Editor-in-chief A. Doroshkevych, 1925, Volume 3, pp. 61-68.

Estes C. P., *Running with Wolves: Female Archetype in Myths and Legends*, Publishing House "Sophia", Moscow 2003, p. 496.

Franko I., *Collected works in 50 Volumes*, V. 26, Literary-Critical Works, Scholarly Thought, Kyiv 1980, p. 462.

Gadamer H.-G., *Truth and Method: The Basis of Philosophical Hermeneutics*, Volume 1, Universe, Kyiv 2000, p. 464.

Khomenko G., Janovski J., *Tanatography of Consciousness*, [in:] *Literary Criticism: The Materials of the Third Congress of the International Association of Ukrainists* (Kharkiv, 26-29, 1996), ed. by A. Myshananych, Kyiv 1996, pp. 75-84.

Kovaliv U., *Literary Encyclopedia in 2 Volumes*, V. 1, Publishing House "Academy", Kyiv 2007, p. 608.

Kolesnyk P., *Valerian Pidmohylny: Critical Essay, Literature and Arts*, Kharkiv 1931, p. 32.

Moklytsia M., *Modernism as a Structure: Philosophy. Psychology. Poetics*. Editorial and Publishing Department of Lesya Ukrainka Volyn State University, Lutsk 1998, p. 295.

Muzychka A., *Creative Method of Valerian Pidmohylny*, Literary Journal "Chervony Shliakh", O. Shumskii, Editor-in-Chief, 1930, № 10, pp. 107-121.

Pidmohylny V., *Istoria Pani Yivhy: Stories, Novel*, Veselka, Kyiv 1991, p. 173.

Pihmanets R., *Principles of Creative Thinking of V. Stefanyk*, [v:] *Literary Criticism: Materials of the II Congress of the International Association of Ukrainists* (Lviv, August 22-28, 1993, w/p, Lviv 1993, pp. 146-151.

Stefanyk V., *Selected Stories, Carpathians*, Uzhgorod 1979, p.392.

Ushkalov L., *World of the Ukrainian Baroque. Philological Studies*, Oiko, Kharkiv 1994, p. 112.

Valtsel O., *Impressionism and Expressionism in Modern Germany (1890-1920)*, Academia, Petersburg 1922, p. 94.

Information about the Author:

Galina Ìvanìvna Âstrubecka [(Галина Іванівна Яструбецька), **Galina Ivanovna Âstrubeckaâ** (Галина Ивановна Яструбецкая), **Halyna Ivanovna Yastrubetska**] (**Ukraine**) is a candidate of philological sciences (higher education); she is an assistant professor of the Ukrainian philology in the Department of Literary Criticism at the Lesya Ukrainka Eastern European National University in Luck (Luts'k) in Ukraine. Contact: galinaji[at]i_ua

II. Books Reviews

(II. Recenzje książek)

BEATA MARIA GAJ (Opole, Poland)

E-mail: beatagaj8[at]wp.pl

[Rev.:] *Passio altensteigensis XIV effigies Jesu in domicilio senum anuumque et debiliū et dementium. Kleine Altensteiger Passion 14 Bilder Jesu aus einem Altenpflegeheim. Cum preafatione Caeciliae Koch (Mit einem Vorwort von Cecilie Koch), Opole 2012, 37 p.*

At the end of 2012, a volume of extremely interesting and thought-provoking Latin-German poems (bilingual edition), written by Anna Elissa Radke, was released in the Holy Cross Publishing House (Wydawnictwo Świętego Krzyża) in Opole by the Foundation for Culture and Science in Silesia (Fundacja Nauki i Kultury na Śląsku). Anna, called ‘Sappho from Marburg’, composes primarily in Latin as well as in German and Polish, which she has been learning for many years and of which she is a great enthusiast. This poetess is known and admired particularly for Latin pieces and partly because of her occupation – she is a classical philologist, philosopher and Lutheran theologian. She uses Latin not only as a research and scholarly tool for philological, philosophical or theological references, but also as a still living material, which can convey the most subtle feelings and states of mind of modern world inhabitants. It’s impossible to ‘trap’ this poetry in some stiff evaluative frames because these are both Latin drama arts dedicated to famous historical figures (In Poland the authoress was beguiled by the characters of Saint John and Saint Jadwiga, the Silesian duchess) as well as short poems made for favourite animals, referring to Neoterics and Hellenistic poets’ tradition, especially to Catullus. Anna Elisa Radke draws from different traditions, tinges them with her own unique sense of world and expressed in lively Latin language. It’s worth mentioning that Miss Radke is very active member of International Association of People Speaking Latin: ‘L.U.P.A.’ (*Latinitati Vivae Provehendae Associatio*).

Recently published by her Opolian friends, the volume titled; *Passio altensteigensis XIV effigies Jesu in domicilio senum anuumque et debiliū et dementium. Kleine Altensteiger Passion 14 Bilder Jesu aus einem Altenpflegeheim* touches on social problems: of the elderly, ex-

cluded from the society because of illness, disability or origin, in the context of the Passion – Christ’s Agony. These fourteen poems are like the fourteen Stations of the Cross and fourteen “portraits of Jesus” according to the expression used in the title. As Cecilie Koch has written in the introduction (*Praefatio*), it is ‘dying Christ, miserable, mocked, abandoned by friends’, seen through the prism of fates of the people expecting near death in the nursing home, through the prism of the sick, like in the case of a woman forgotten by her ten own children for whom she had formerly dedicated her life or through the fate of a kind nurse from the nursing home, a Turk, neglected and used by the rest of the staff.

Unusual artistry of these exceptional poems is tied up with metrics as well. The profile of an old farmer forced to abandon his beloved ground and household, so similar to Virgilio Melibeus, the poetess is describing by means of hexametres. When, in turn, she comes to the “closed, isolated” from the mobile part of the society, she uses iambic trimetre or Asclepiades metre, bigger or smaller, ending suddenly in the middle of a verse. In every poem there’s a huge respect emerging from the pages for the elderly, mentally disabled and vulnerable and hence being more a subject for those who care for them than independent people with human dignity. These poems are acutely moving for the reader, no matter what is their religion.

There are fourteen figures depicting Stations of Cross as an exquisite addendum to the volume of poetry, made by Malgorzata Pientka, who based her artistic design on the sculptures of the most famous Silesian Way of the Cross: Stations of the Cross from St Ann’s Mountain (Góra św. Anny). This detail is not meaningless – it underlines the perennial fascination of Anna Elisa Radke with Silesia, particularly with its still so little known neo-Latin literature. *Passio Altensteigensis* is hence a multidimensional reading, over-national, over-confessional and original, enabling to understand the structures and forms of expression of one of the most important European languages – the Latin language.

Bibliography:

Anna Elissa Radke, *Passio altensteigensis XIV effigies Jesu in domicilio senum anuumque et debiliu et dementium. Kleine Altensteiger Passion 14 Bilder Jesu aus einem Altenpflegeheim. Cum preafatione Caeciliae Koch (Mit einem Vorwort von Cecilie Koch)*, published by Wydawnictwo Św. Krzyża, released by Fundacja Nauki i Kultury na Śląsku, Opole 2012, ss. 37.

BEATA MARIA GAJ (Opole, Poland)
E-mail: beatagaj8[at]wp.pl

[Rev.:] Anna Elissa Radke, *Passio altensteigensis XIV effigies Jesu in domicilio senum anuumque et debiliū et dementium. Kleine Altensteiger Passion 14 Bilder Jesu aus einem ltenpflegeheim. Cum preafatione Caeciliae Koch (Mit einem Vorwort von Cecilie Koch)*, Opole 2012, 37 s.

Pod koniec roku 2012 ukazał się/został wydany w wydawnictwie Św. Krzyża w Opolu przez Fundację Nauki i Kultury na Śląsku tomik niezwykle interesujących wierszy łacińsko-niemieckich (wydanie dwujęzyczne) autorstwa Anny Elissy Radke. Zwana w swoim kraju „Safoną z Marburga” tworzy ona poezję przede wszystkim w języku łacińskim, ale także w niemieckim i polskim, którego uczy się od wielu lat i jest jego wielką entuzjastką. Poetka ta, znana i podziwiana jest zwłaszcza w związku z utworami w języku łacińskim, który, będąc z wykształcenia filolożką klasyczną, filozofką i luterzańską teolożką – wykorzystuje nie tylko jako materiał badań i odniesień naukowych: filologicznych, filozoficznych czy teologicznych, ale jako wciąż żywe tworzywo, mogące wyrazić najsubtelniejsze uczucia i stany umysłu mieszkańców współczesnego świata. Tej poezji nie da się zamknąć w jakichś sztywnych ramach klasyfikacyjnych, ponieważ są to zarówno łacińskie sztuki teatralne, poświęcone słynnym postaciom historycznym (w Polsce urzekła autorkę m.in. osobowość św. Jacka Odrowąża i św. Jadwigi Śląskiej), jak i nawiązujące do tradycji poetów hellenistycznych i rzymskich neoteryków, a zwłaszcza Katullusa, krótkie utwory poświęcone m.in. ulubionym zwierzętom. Anna Elisa Radke sięga po różne tradycje, zabarwia je własnym, niepowtarzalnym odczuwaniem świata, wyrażanym żywym językiem łacińskim. Należy tutaj dodać, że A.E. Radke jest bardzo aktywną członkinią Międzynarodowego Stowarzyszenia Osób **Mówiących** po łacinie: „L. U. P. A. (*Latinitati Vivae Provehendae Associatio*).

Ostatnio wydany przez jej opolskich przyjaciół tomik *Passio Altensteigensis* dotyka problematyki społecznej: ludzi starych, wykluczonych ze względu na chorobę, niepełnosprawność oraz pochodzenie, w kontekście Pasji – męki Chrystusa. Czternaście wierszy to jakby czternaście stacji Drogi Krzyżowej, czternaście „portretów Jezusa”, według

sformułowania zawartego w tytule. Jak pisze we wstępie (*Praefatio*) Cecilie Koch, jest to „Chrystus umierający, nieszczęśliwy, wyśmiany, opuszczony przez swoich”, widziany przez pryzmat losów ludzi oczekujących na bliską śmierć w Domu Starców, chorych, w przypadku kobiety zapomnianej przez dziesięcioro własnych dzieci, którym niegdyś poświęciła całe swoje życie, poprzez los serdecznej opiekunki z Domu Starców, z pochodzenia Turczynki, lekceważonej i wykorzystywanej przez pozostały personel.

Niezwykły artyzm tych szczególnych wierszy powiązany jest także z metryką. Sylwetkę starego rolnika zmuszonego opuścić ukochaną ziemię i gospodarstwo, tak podobnego do Wergiliuszowego Melibeusza, wyraża poetka za pomocą heksametrów. Gdy natomiast mowa o ludziach „zamkniętych, odciętych” od mobilnej części społeczeństwa, używa choliambu, który jest zwany „metrum zamykającym” lub wiersza Asklepiadejskiego większego lub mniejszego, który w środku wersu niejako się urywa. Z każdego zaś wiersza wyłania się ogromny szacunek dla osób starszych, niepełnosprawnych umysłowo, bezbronnych i dlatego będących dla tych, którzy powinni się nimi zajmować, bardziej przedmiotem, niż indywidualnymi osobami obdarzonymi ludzką godnością. Wiersze te są ogromnie poruszające dla czytelnika, niezależnie od wyznawanej religii.

Kunsztownym dodatkiem do tomiku poezji jest czternaście rycin obrazujących sceny z Drogi Krzyżowej, wykonanych przez Małgorzatę Pientkę, która swój zamysł artystyczny oparła na rzeźbach najslawniejszej śląskiej drogi krzyżowej: stacjach Drogi Krzyżowej z Góry Św. Anny. Także ten szczegół nie jest bez znaczenia – podkreśla bowiem wieloletnią fascynację Anny Elissy Radke Śląskiem, a zwłaszcza jego, wciąż tak mało znaną literaturą nowołacińską. *Passio Altensteigensis* jest więc lekturą wielowymiarową, ponadnarodową, ponadwyznaniową i niebanalną, umożliwiającą także zrozumienie struktur i form wyrazu jednego z najważniejszych dla Europy języków – języka łacińskiego.

Bibliografia:

Anna Elissa Radke, *Passio altensteigensis XIV effigies Jesu in domicilio senum anuumque et debilium et dementium. Kleine Altensteiger Passion 14 Bilder Jesu aus einem Altenpflegeheim. Cum preafatione Caeciliae Koch (Mit einem Vorwort von Cecilie Koch)*, Wydawnictwo Św. Krzyża, nakł. Fundacja Nauki i Kultury na Śląsku, Opole 2012, ss. 37.

WOJCIECH KUDYBA (Warsaw, Poland)
e-mail: kudyba[at]op.pl

[Rev.:] *Nieukerken Arent, van~, Perspektywiczność sacrum ; szkice o Norwidowskim romantyzmie, Fundacja „Centrum Międzynarodowych Badań Polonistycznych”, Instytut badań Literackich Polskiej Akademii Nauk, Warszawa : Instytut Badań Literackich PAN Wydawnictwo, 2007, s. 395, indeks, summary, seria: Badania Polonistyczne za Granicą. t. 17*

Arent van Nieukerken od wielu lat uczestniczy w pracach polskiego środowiska norwidologicznego, jest autorem wielu cennych artykułów, i ogłoszonej obszernej rozprawy *Perspektywiczność sacrum. Szkice o norwidowskim romantyzmie*. (Warszawa 2007). W wstępie do niej natrafiamy na wyjaśnienie: „pojawiło się więc wyzwanie, żeby twórczość Norwida interpretować mniej anachronicznie. Należało w związku z tym po pierwsze ujmować *immanentnie* świat przedstawiony Norwidowskich utworów, rodzaj podmiotowości cechującej obracających się w nim protagonistów, wreszcie status autora, następnie zaś ów organizujący się wokół pewnej odmiany *sacrum* świat rozpatrywać w kontekście światoodczucia (polskiego) romantyzmu. Taki właśnie był rodowód niniejszej książki [...]” (s.10).

Sacrum perspektywiczne. Wydaje się, że kilka uwag wypada poświęcić samemu tytułowi rozprawy. Pojawiają się w nim dwie kategorie – kluczowe dla podjętych w pracy decyzji metodologicznych. Od sposobu ich rozumienia uzależniony jest model podjętych analiz. Najpierw zatem „perspektywiczność”. Autor wyjaśnia, że pojęcie to zadowinione jest w epistemologii, a jego źródłem są pisma Friedricha Nietzschego (por. uwagi na s. 31-32) – nie tłumaczy jednak obszerniej filozoficznych kontekstów terminu wydobywanych w pracach poświęconych autorowi *Wiedzy radosnej*. Pojawia się w nich przede wszystkim problem nietzscheańskiego relatywizmu, a także opinia, że ów relatywizm ma charakter niedogmatyczny, tj. nie odrzuca pojęcia prawdy, akcentując fakt, że nie jesteśmy w stanie poznać jej w sposób absolutny,

a każda ludzka próba jej zrozumienia jest nieuchronnie „perspektywiczna”, tzn. pozostaje uwikłana w konteksty. Nie posiadając ostatecznej perspektywy poznawczej, skazani jesteśmy na porównywanie rozmaitych perspektyw ze sobą, tylko w taki sposób jesteśmy bowiem w stanie uwolnić się od poznania stereotypowego, od pokusy absolutyzacji jednego z punktów widzenia, osiągając coraz głębszy wgląd w rzeczywistość. Wiele wskazuje na to, że właśnie tak rozumie perspektywiczność autor omawianej rozprawy. Odnoszę nawet wrażenie, że omijając zagadnienie relatywności poznania, akcentuje przede wszystkim napięcie pomiędzy poznaniem świadomym siebie i siebie nieświadomym, zamkniętym i otwartym-pytającym, stereotypowym i „perspektywicznym”. Tytułowa formuła *Perspektywiczność sacrum* ma, w moim przekonaniu, charakter eliptyczny. Tok rozważań przyjętych w rozprawie (konsekwentnie eksponujący wątki teoriopoznawcze) pozwala przypuszczać, że chodzi autorowi właśnie o perspektywiczność **postrzegania** *sacrum*. Chodzi w dysertacji – tak myślę – o ukazanie, na ile wpisane w utwory Norwida modele poznawania transcendencji różnią się od postrzegania nieperspektywicznego i jaką wizję człowieka i jego egzystencji implikują. Ostatnie spośród wskazanych pytań można by sformułować odwołując się do kategorii heideggerowskich: kim jest byt, którego istotą jest rozumienie perspektywiczne? Nie tylko myśl Heideggera, ale i sposób jej prowadzenia stanowią ważne, choć nie zawsze wyraźnie przywoływane tło podejmowanych w książce rozważań.

A sposób rozumienia kategorii *sacrum*? Jej korzenie tkwią w pracach o nachyleniu kulturoznawczym, uchwytyjących transkulturowe cechy doświadczeń religijnych – ich komponentów „podmiotowych” i „przedmiotowych”. Nowoczesną definicję *sacrum* zawdzięczmy Rogerowi Caillois i jego książce pt. *Człowiek i sacrum*. Szczególny impet nadał temu terminowi Mircea Eliade. To właśnie dzięki niemu stał się on dobrem wspólnym całej humanistyki, w tym – literaturoznawstwa (w Polsce kategorię tę spopularyzowała tzw. „lubelska szkoła” badań sakrologicznych, której założycielem był Stefan Sawicki). Czy w omawianej rozprawie ma ona jednak takie samo znaczenie, jak w pracach filozofów religii i polskich badaniach literackich? Wydaje się, że nie. Autor nie określa sposobu jej rozumienia, przyjętego w podjętych przez siebie analizach. Ponieważ jednak semantyka pojęcia nieuchronnie obecna jest w nich w sposób implicytny, można pokusić się o próbę wyśledzenia intencji badacza. Brak w rozprawie odniesień do prac religioznawczych, pojawiają się natomiast wyraźne odniesienia do teorii poznania. Pozwala to mniemać, że *sacrum* jest w pracy dra Nieukerkena uwikłane przede wszystkim w kontekst filozofii, jawi się jako korelat procesów poznaw-

czych, a nie jako komponent religijnego doświadczenia (racjonalizowanego niekiedy w skomplikowanych systemach teologicznych). Jego synonimami są w pracy właśnie kategorie filozoficzne – jak Transcendencja czy Absolut. Nie oznacza to oczywiście, że nie pojawia się w dysertacji kategoria egzystencji. Jest wręcz przeciwnie, wydaje się ona kluczowa. Pojmowana jest jednak – jeśli dobrze odczytuję intencje autora – po heideggerowsku, jako realizacja procesu rozumienia. We wprowadzeniu czytamy: „Rozwiązując sakralną zagadkę swojego bytu poprzez objawienie sakralnej istoty świata, człowiek ujmuje siebie jako istotę pytającą – pyta zaś o istotę bytu pytającego o egzystencję «kapłana bezwiednego i niedojrzałego»” (s. 13).

Zasadniczym metodologicznym zapleczem badań dra Nieukerkena jest historia idei. Jeśli dobrze rozumiem zamysł autora, chodzi mu o pokazanie sporu Norwida z jego własną współczesnością – o koncepcję człowieka i jego losu. Ściślej rzecz ujmując – o to, w jaki sposób można bronić transcendentnych podstaw osobowości wobec roszczeń tych spośród nowoczesnych prądów kulturowych, które programowo wykluczają z pola widzenia perspektywę sakralną. W rozległej, trudnej już dziś do ogarnięcia literaturze przedmiotu Norwidową linię obrony przedstawiano dotąd m.in. na tle dziewiętnastowiecznych i współczesnych nurtów teologicznych, wskazywano także na związki koncepcji poety z dawnym i nowoczesnym personalizmem. Omijając najbliższe „środowisko interpretacyjne” badań nad Norwidem, autor rozprawy sytuuje twórczość poety w pobliżu wybranych elementów myśli nietzscheańskiej (i jej ponowoczesnych interpretacji) – a także pośród tych spośród odgłosów współczesnej teologii, które bywają inspirowane aparatem pojęciowym Martina Heideggera (myślę m.in. o poglądach Paula Tillicha, choć jego nazwisko nie pojawia się w rozprawie). Wydaje się, w każdym razie, że podjętej w rozprawie decyzji o rezygnacji z dość klarownego układu odniesienia, jakim jest dorobek norwidologii, towarzyszy także decyzja o „zaszyfrowaniu” kontekstu filozoficznego. Czytelnik odnosi wrażenie, że **idea**, której obecność próbuje się wytropić w pismach poety, jest co prawda inspirowana pismami filozofów, jawi się jednak przed nami w kształcie tak dalece przetworzonym, że skłonni jesteśmy uznać, iż jej twórcą jest przede wszystkim autor rozprawy.

Mamy zatem w książce do czynienia z rozmaitymi mechanizmami autonomizacji dyskursu badawczego z myślą żarliwą, monologową, dyktowaną pasją i właśnie dlatego przechodzącą pośpiesznie obok kontekstów ułatwiających jej zrozumienie, ledwo napomykającą o swoich źródłach, rozpędzoną, niepowstrzymaną, przekraczającą granice rozdziałów, aneksową, nieustannie podróżującą, nie tylko dyskursywną, ale i

ekskursywną (słusznie rozmaite fragmenty autor nazywa ekskursami). Jej autor nieustannie w zaskakujący sposób przemieszcza się od analiz konkretnych tekstów i fraz do ogólniejszych refleksji – odnosząc pierwsze do drugich, aby się wzajemnie oświeślały. Ciągłe także przenosi uwagę z jednego zjawiska na drugie, z fragmentu tekstu na fragment kontekstu, z pewnych ogólnych rozważań nad poznaniem i egzystencją na szczegółowe uwagi dotyczące jednego drobnego fragmentu literackiego dzieła. Nie tylko zatem utrudnia czy nawet – w pewnych momentach – uniemożliwia dialog, ale i stawia czytelnika w niełatwej sytuacji poznawczego fiaska. Zostawiając go daleko za sobą, zmusza do wędrówki mozolnej, bo oświeclanej jedynie ciemnym blaskiem przekonania, że każda próba re-konstrukcji jego poglądów musi być próbą autentyczną – to znaczy: nie-udaną i nie-udolną.

Perspektywy uchylenia się od obowiązku zreferowania myśli autora wydają się niezwykle atrakcyjne... Niech będzie mi wolno jednak choć w niewielkim stopniu do niej nawiązać. Z rozmaitych fraz powracających w autorskim dyskursie, z czegoś, co chciałoby się nazwać „problemowymi leitmotivami” wyłania się – tak mi się wydaje – dynamiczna wizja ludzkiego bycia-w-świecie, wizja człowieka przemienianego i przemieniającego (się). Początkiem przemiany jest praca (samo)świadomości. Czas deprywacji jest czasem przygotowującym pytania o sens stereotypowego świata. Stając się kimś pytającym, stajemy się „osobą”, zatem kimś otwartym na nowy projekt bycia, otwartym na objawienie, które jest wówczas w stanie – pośród najbardziej codziennych spraw i rzeczy – rzeczywiście się zrealizować. Objawienie to przemienia zarówno podmiot, jak i postrzegany przezeń świat. Podmiot odkrywa swe zapośredniczenie w Bogu – „rozpoznając i aktualizując swoje istotowe podobieństwo do Chrystusa” (s. 13). Świat, który teraz widzi, jego czas i jego przestrzeń – modelowane są przez ów źródłowy fakt immanentyzacji transcendencji (s. 14). Zdaję sobie sprawę z nieuchronnej niepełności – schematyczności i uproszczonego charakteru powyższych uwag, chodzi mi jedynie o to, by podkreślić, że interpretacyjnym horyzontem dokonywanej przez badacza lektury Norwida jest właśnie taka koncepcja ludzkiego bytowania – to na jej obecność w pismach poety wskazuje interpretator. Ona również, zdaniem autora rozprawy, decyduje o osobności pisarza na mapie polskiego i europejskiego romantyzmu.

W kolejnych rozdziałach dysertacji, odwołując się do wybranych utworów autora *Vade-mecum*, Arent van Nieukerken odślania rozmaite aspekty nakreślonej wyżej wizji ludzkiego bycia-w-świecie. W rozdziale pierwszym nowela „Stygmat” okazuje się utworem ukazującym perspek-

tywiczość jako ideę rezultatywną wszelkiego poznania, a wiersz *Toast-fantazja* – „unaocznia samą perspektywiczność każdej konkretnej niepowtarzalnej sytuacji, wyznaczając jej granice, a jednocześnie otwierając jej przestrzeń na to, co jest ze swojej istoty ponad wszelką perspektywę [...]” (s. 39). *Człowiek* zaś ujawnia przesłanie, iż „dzięki wcieleniu transcendentnego pierwowzoru każda partykularna egzystencja ma szansę [...], by się uświęcić (s. 45). Niewielki rozdział drugi poświęcony jest *Quidamowi*, autor szczególną uwagę zwraca na mechanizmy społecznej alienacji i „u-anonimowienia”, a zarazem na skłonność Norwida, by właśnie one mogły stać się symbolem ludzkiej przemiany i swoistego „u-chrystusowienia” bohatera. Obszerny rozdział trzeci to pasjonująca analiza *Assunty*. Szkoda, że badacz nie odwołał się do prac innych niż rozprawa Arcimowicza. Myślę zwłaszcza o artykule Krzysztofa Trybusia pt. *Assunta jako poemat metafizyczny*. O metafizyczność chodzi bowiem też autorowi rozprawy. Poemat jest przezeń czytany jako metafizyczna podróż poznawcza: „Narracja i organizacja świata przedstawionego utworu są podporządkowane spojrzeniu autora, który chce udowodnić (unaocznic), że świat ludzkich konwencji [...] i «prawd realnych» [...] jest tylko jedną, i w dodatku nie najbardziej istotną stroną rzeczywistości. Rzeczywistość jest bowiem brzemienna cudownością” (s. 95). Odkrywając ją[,] protagonista osiąga płaszczyznę „jedności i równoczesności różnorodnych perspektyw w perspektywie perspektyw, która dla mnie (dla protagonisty) nie przestaje być perspektywą” (s. 124-125).

Rozdziały czwarty i piąty mają charakter porównawczy. W pierwszym z nich historiozoficzne poglądy Norwida konfrontowane są z myślą Augusta Cieszkowskiego. Drugi to swoista mozaika kontekstów i odniesień. Norwid pojawia się tu jako partner dialogu z Teofilem Lenartowiczem, Adamem Mickiewiczem, Zygmunt Krasieńskim, Bohdanem Zaleskim i pismami Seweryna Goszczyńskiego. Płaszczyznami/tematami rozmowy okazują się zagadnienia mitu miasta i wsi, toposu wygnańca, obrazu nowoczesnej cywilizacji i postępu oraz dziejowej misji Słowian. Choć i w tym rozdziale nie brak ciekawych konceptów badawczych, rozmaitość odniesień z pewnością mocno utrudniła analityczną rzetelność.

Właśnie osobliwość odniesień stanowi jednak ważny walor rozprawy. Była dotąd mowa o filozoficznym uwikłaniu podstawowych narzędzi badawczych, spożytkowanych w dysertacji, bywa jednak w niej i tak, że autor zestawia rekonstruowaną, wydobywaną z literackiego tekstu myśl Norwida z poglądami konkretnego filozofa. Myślę zwłaszcza o ważnym, pobudzającym do myślenia aneksie do rozdziału drugiego. W rozważaniach nad *Assuntą* pojawia się m.in. interesująca kategoria „kon-

kretu-symbolu” – w aneksie, autor przekonuje, że „przypomina [ona] pod pewnymi względami utworzone przez Jaspersa pojęcie «szyfr»” (s. 217). Nieco wcześniej zaś porywająco analizuje zagadnienie symbolizmu Norwida i Baudelaire’a, ukazując, w jaki sposób Norwidowy konkret-symbol przeciwstawia się wizji świata, artysty i sztuki – wpisanej w kategorię Baudelairońskiego symbolu (myślę o uwagach na s. 163-175). W innym miejscu zostawia obok siebie obrazy Chrystusa – te kreślone w twórczości autora *Assunty* i te, które kreuje w swoich utworach Alfred de Vigny (s. 213-214). Myślę, że istnieje pewna wspólna nić łącząca te i inne komparatystyczne analizy poczynione w rozprawie. Za każdym razem ich efektem jest usytuowanie Norwida blisko naszej współczesności. Wydaje się – była o tym mowa – że nie mamy tu do czynienia z przypadkowością, lecz konsekwentną realizacją drobiazgowo opracowanego projektu. Na okładce książki pojawia się zdanie, że interpretacje Arenta van Nieukerkena prowadzą nas „od wielkich pytań europejskiego romantyzmu do fundamentalnych pytań współczesności”. Myślę że wektor analiz podjętych w dysertacji skierowany jest w stronę przeciwną – od współczesności ku romantyzmowi. Sądzę, że swoją świeżość interpretacyjną rozprawa zawdzięcza właśnie temu, że fundamentalne pytania współczesności (o podmiot, przedmiot, naturę poznania itp.) zadano tu twórczości dawniejszej, pokazując, iż w istocie wciąż należy ona nie tylko do romantycznej, ale i do naszej teraźniejszości.

Key-words:

literary history, romanticism, Norwid Cyprian (1821-1883), Słowacki Juliusz (1809-1849), Krasiński Zygmunt (1812-1859), Holy, sacred, epistemology, perspective

Bibliografia:

Nieukerken Arent, van~, *Perspektywiczność sacrum ; szkice o Norwidowskim romantyzmie*, Fundacja „Centrum Międzynarodowych Badań Polonistycznych”, Instytut badań Literackich Polskiej Akademii Nauk, Warszawa : Instytut Badań Literackich PAN Wydawnictwo, 2007, s. 395, indeks, summary, seria: Badania Polonistyczne za Granicą. t. 17.

KRZYSZTOF DYBCIAK (Warsaw, Poland)
e-mail: k.dybciak@upcpoczta.pl

[Rev:] Wojciech Kudyba, *Wiersze wobec Innego*, Towarzystwo Przyjaciół Sopotu Sopot 2012, Biblioteka Krytyki / Biblioteka „Toposu”, t. 72, 173 s.

Inna inność nowych poetów. Zapewne najtrudniej w tej świetnej książce będzie przebrnąć niektórym czytelnikom przez tytuł, może ich zniechęcić tak demonstracyjnie wyeksponowany „Inny” kojarzący się z modnym, ale i zbanalizowanym kręgiem problematyki bliskiej politycznej poprawności. Znamy ten ciąg skojarzeń: inność – odmiennność – mniejszość (represjonowana oczywiście) – zagadnienie nietolerancji itd. Jednak na następnych stronach miłe zaskoczenie, autor nie idzie tą zadeptaną drogą, lecz wybiera trudniejszą i mniej uczęszczaną dróżkę. Inny rozumiany jest w perspektywie personalistycznej, jako podmiot, inność to wspaniały świat osobowy, tajemniczy, nie do zastąpienia, w jakimś wymiarze transcendentny. W tak rozumianej inności nie ma wykluczania ani elitaryzmu – inny to osoba, którą może być każdy a która mnie współ-konstytuuje, bez innych moje życie jest niepełne. Najambitniejsze próby spotkania Innego to rzeczywistość religijna, jak pisze autor: „najbardziej radykalna wersja transgresji – przekroczenie granic świata dostępnego zmysłom” (s.144).

Wojciech Kudyba, chcąc uniknąć nieporozumień recepcyjnych, już we wstępie odcina się od obcych mu spolityzowanych metod czytania i pisania o poezji: „Doświadczenie czytelnicze podpowiada, że wybitne teksty literackie odsłaniają zwykle bardziej skomplikowaną rzeczywistość ludzkiego bycia-w-świecie niż ta, którą da się wytłumaczyć procesami dominacji tej lub innej płci, grupy etnicznej czy ekonomicznej” (s. 6). Stąd deklarowany na początku książki postulat dialogu ze sztuką słowa jest tak odmienny od wspomnianych sposobów zdeterminowanych ideologicznie: „Poznanie literatury jest tu (...) maksymalną otwartością na jego [dzieła] osobność, swoistym powierzeniem się jego głosowi, uległością wobec jego własnych roszczeń. Etyka czytania uwrażliwia na „inność” dzieła, zachęca do niezbędnej otwartości czytającego na powie-

rzony mu tekst. Więcej: każe w nim widzieć przekaz etycznie nacechowany” (s. 7-8).

Nic więc dziwnego, że najbardziej interesują Wojciecha Kudybę utwory literackie, poszukujące takiej inności – osobowej, ale zakorzenionej w transcendencji, dlatego najgłębszy wymiar interpretacji liryki ma prowadzić do naznaczonych *sacrum* rejonów. Ten filozoficzno-teologiczny zamiar przenika się w *Wierszach wobec innego* z celami filologicznymi – zrozumieniem i wyjaśnieniem zagadek tekstu poetyckiego. Mamy tu do czynienia z oryginalnie skomponowaną książką, zbiorem szkiców analizujących oraz interpretujących utwory współczesnych poetów, jakby monografią złożoną z indywidualnych lektur. Tom Wojciecha Kudyby stanowi zwieńczenie nurtu badawczego, który trzeba nazwać polską sztuką interpretacji. Zaczęło się to w latach 60., szybko kulminując w przełomowym tomie *Liryka polska. Interpretacje* pod redakcją Jana Prokopa i Janusza Sławińskiego. Potem wspomniany nurt wiedzy o literaturze wzbogacał się o kolejne pozycje, ale chyba nikt nie opublikował książki składającej się tylko z zapisów lektur poszczególnych utworów, nawet autorzy wspomnianej antologii. Recenzowany tom nie jest tylko popisem sprawności warsztatowej krytyka i literaturoznawcy, ale również spójną wypowiedzią światopoglądową, zorganizowaną wokół kilku idei, zintegrowaną aksjologicznie.

Kunszt interpretacyjny i bezbłędna erudycja autora służą nie tylko rozszyfrowywaniu znaczeń liryki, lecz prowadzą odbiorcę od artystycznych gier językowych do spraw ogólniejszych, spoza świata estetycznego, nieraz dyskutowanych w przestrzeni debat publicznych. Dlatego przy okazji wiersza Wojciecha Wencła omawia autor sprawy masowej kultury, zwłaszcza pornobiznesu jako uprzedmiotowienia, a nawet „utowarowienia” kobiety; wiersz Janusza S. Pasierba pozwala podjąć kwestie agresywnego antyklerykalizmu traktującego z nienawiścią i wykluczającego duchownych katolickich; utwór Wojciecha Gawłowskiego aktualizuje zagadnienie stosunku współczesnych ludzi do niepełnosprawności; wiersz Ewy Lipskiej prowadzi do refleksji nad urynkowaniem obecnej sztuki i stosunku do śmierci.

Dlatego nie wydaje mi się słuszna lokalizacja metodologiczna Małgorzaty Czerwińskiej, cytowana na okładce tomu, sytuująca pisanie o literaturze Wojciecha Kudyby najbliżej „krytyki archetypicznej i francuskiej krytyki tematycznej”. Naprawdę najbliższy jest on hermeneutyce oraz personalizmowi i filozofii dialogu, szczególne połączenie tych stanowisk filozoficznych nadaje rys oryginalności światopoglądowi prezentowanemu w omawianej książce – rzadkie jest w Polsce nawet wśród filozofów łączenie Bubera, Mouniera, Gadamera z Levinasem. O

takiej inspiracji świadczą nie tylko bezpośrednie odwołania i cytaty, lecz również rozumienie literatury i roli poety, który powinien być kimś, „kto każe powierzyć się transcendencji, skłania do żywej relacji z Niewidzialnym; kto rozbraja nas z lęków przed „zawłaszczeniem” przez Transcendencję, ukazując relację z nią jako „trochę inną odmianę wolności”? Nie wiemy tego na pewno, ale poeta, który jest bohaterem omawianego utworu, taką właśnie funkcję wypełnia” (s. 145).

Adaptacja metod hermeneutycznych i wpisanie się w krąg osobowej filozofii dialogu, skłania do nazwania Wojciecha Kudyby-krytyka współczesnym przedstawicielem nurtu krytyki personalistycznej, bodaj najcenniejszego w polskiej literaturze minionego stulecia; zainicjowanego działalnością Irzykowskiego, Bolesława Micińskiego, Miłosza, Tymona Terleckiego, a w ostatnich dekadach tworzonego przez Kijowskiego, Błońskiego, Łukasiewicza, Burka. Omawiany tom Wojciecha Kudyby przynosi sporo wartości poznawczych i to jest wymiar naukowy, jednocześnie jest wypowiedzią krytycznoliteracką, czyli działaniem w kulturze, próbą wpływania na jej przemiany. A oddziaływać chce Kudyba nie tylko kształtem i jakością nowego tomu krytycznoliterackiego, ale i wprowadzając na arenę literacką grupę bliskich sobie poetów. Ich wysoką ocenę sygnalizuje już zestawieniem lektur ich wierszy z odczytaniem utworów czołowych polskich poetów: Herberta, Miłosza, Różewicza lub pisarzy tak charyzmatycznych jak Karol Wojtyła. Poeci, których Wojciech Kudyba zestawia z najlepszymi, to twórcy młodzi lub średniego pokolenia, drukujący regularnie na łamach trójmiesięcznego dwumiesięcznika „Topos” i w serii poetyckiej Biblioteka „Toposu”. Wymieńmy ich nazwiska: Przemysław Dakowicz, Wojciech Gawłowski, Jarosław Jakubowski, Wojciech Kass, Krzysztof Kuczkowski. W omawianych przeze mnie, świetnie napisanych esejach interpretacyjnych Kudyba udowadnia wybitność twórczości poetów „Toposu”, równocześnie kształtuje wzorzec rozumienia ich liryki, wydobywając elementy i wartości personalistyczne, często religijne.

Wojciech Kudyba w środowisku literackim dotąd znany był bardziej w roli poety, pięć zbiorów poetyckich zapewniło mu wysoką pozycję w młodszej generacji pisarzy, o tomie *Gorce Pana* jako arcydziele liryki pisali czołowi obecnie polscy krytycy: Tomasz Burek i Maciej Urbanowski. Teraz zaprezentował się Kudyba znakomicie w roli krytyka, łącząc kompetencje literaturoznawcze (jest profesorem w Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego) z talentem pisarskim. W *Wierszach wobec Innego* widać pióro poety w klarownej polszczyźnie, ocieplaniu dyskursu emocjami, celnych sformułowaniach. Stosuje nawet środki typowo poetyckie, ale poznawczo sfunkcjonalizowane, np. omawiając

poemat Wojtyły sens światopoglądowy oddaje grą słów „kairos” (czas) – „Kyrios” (Pan), czy przy omawianiu wiersza Tkaczyszyna-Dyckiego wykorzystując bliskość dźwiękową (a w utworze znaczeniową) słów „podążać-pożądać”. W poprzednich, niepoetyckich książkach Wojciech Kudyba bliższy był bieguna naukowości, ponieważ monografie o Norwidzie i Pasierbie, choć dobrze napisane i skonstruowane, nie były tak nasycone literackością, jak omawiany teraz zbiór piętnastu studiów interpretacyjnych.

Wiersze wobec Innego wskazują jeszcze na inne zjawisko charakterystyczne dla literatury minionego półwiecza. Pojawiła się spora grupa wszechstronnych pisarzy, o których trudno jednoznacznie powiedzieć, kim są przede wszystkim: poetami czy krytykami, czasem również badaczami. To przypadki nie tyle Miłosza i Herberta (u nich wielka poezja wyraźnie góruje nad dyskursywną prozą), co Zbigniewa Bieńkowskiego, Barańczaka, Kornhausera, Zagajewskiego, wśród młodszych Koehlera i Wencla. Zjawisko pełnienia dwu ról, artysty słowa i publicysty lub krytyka, rozszerzyło się w ostatnich latach na prozaików – przychodzą na myśl nazwiska Horubały, Pilcha, Wildsteina, Ziemkiewicza (poprzedników też mają niezłych: Brzozowski, Irzykowski, Gombrowicz). Dobrze to świadczy o wszechstronności naszych pisarzy i na ogół nie sygnalizuje spragmatyzowania czy abstrakcyjności poezji lub prozy fabularnej; raczej sygnalizuje większą estetyzację krytyki i publicystyki.

Bibliografia:

Wojciech Kudyba, *Wiersze wobec Innego*, Towarzystwo Przyjaciół Sopotu, Sopot 2012, Biblioteka Krytyki / Biblioteka „Toposu”, t.72, s. 173.

Informacja o Autorze recenzji:

Krzysztof Dybciak, prof. dr hab., historyk i teoretyk literatury, doktorat (1980) w Instytucie Badań Literackich PAN, habilitacja (1986) w KUL, tytuł profesora (otrzymany z rąk Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej prof. Lecha Kaczyńskiego, Warszawa 2007), kierownik Katedry Literatury XX Wieku w Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie. Członek Towarzystwa Naukowego KUL, Stowarzyszenia Pisarzy Polskich. Nagrody: Fundacji Kościelskich (w Genewie, 1981), Fundacji POL-CUL z Australii (1987), stypendium Institut Wissenschaften vom Menschen w Wiedniu (1994). Najważniejsze książki: *Gry i katastrofy* (Warszawa-Kraków 1980), *Personalistyczna krytyka literacka. Teoria i opis nurtu z lat trzydziestych* (Wrocław 1981), *La grande testimonianza* (Bologna 1981), *Polen im Exil* (Frankfurt am Main 1988), *Karol Wojtyła a literatura* (Tarnów 1991), *Trudne spotkanie* (Kraków 2005). E-mail: k.dybciak@upcpoczta.pl

MAREK MARIUSZ TYTKO (Cracow, Poland)
e-mail: marek.mariusz.tytko@uj.edu.pl

[Rev.:] *Evropská dimenze české a polské literatury. Europejski wymiar literatury české i polské. Sborník příspěvků z literárněvědné konference konané v Opavě ve dnech 10.-11.11.2010*, editor Libor Martinek, Slezská Univerzita v Opavě, Filozoficko-Přírodovědecká Fakulta, Ústav Bohemistiky a Knihovnictví, Kabinet Literárněvědné Komparatistiky, Opava 2011, 336, [2] s.

W dniach 10-11 XI 2010 roku w Opawie w Republice Czeskiej (na czeskim Śląsku) miała miejsce międzynarodowa konferencja naukowa pt. *Europejski wymiar literatury české i polské*, poświęcona literatorom pięknym Polski i Czech. Pokłosiem konferencji jest książka pod redakcją Libora Martinka, współautora, redaktora a zarazem wydawcy książki. Redakcję naukową publikacji zapewnili Martin Pilař z Ostrawy (Czechy) oraz Bogusław Bakuła z Poznania (Polska). Wydawnictwo pokonferencyjne pod tym samym tytułem *Evropská dimenze české a polské literatury. Europejski wymiar literatury české i polské* zawiera 28 artykułów poświęconych poszczególnym zagadnieniom.

Książka składa się z ośmiu części (rozdziałów). W części pierwszej (bez tytułu) pomieszczono trzy teksty – ogólnie, przekrojowo wprowadzające czytelnika w poruszaną problematykę literaturoznawczą: 1) Libor Martinek – *Uvod* (s.9-10), Jiří Urbanec – *Má ve svém vyvoji zřetelnější evropskou dimenzi česká nebo polská literatura?* (s.11-16), Marek Mariusz Tytko – *Międzynarodowy obraz literatury české i slowacké. Czescy i slowaccy pisarze we współczesnej polskiej encyklopedystyce (wybrane przykłady)* (s.17-31). Tekst Tytki dotyczy także m.in. českých i slowackých pisarzy (lub poetů) religijních (chrześcijańskich).

W części drugiej, zatytułowanej *Starší česká a polská literatura* (s.33-82) znajduje się pięć studiów specjalistycznych, poświęconych dawnej literaturze polskiej i české (XIV-XVIII w.), w szczególności literaturze na Śląsku. Są to następujące teksty: Magdalena Gawlak – *Cnotliwa, rozpustna, okrutna. Wizerunki kobiet i ich poglądy na miłość na podstawie erotyków polskich i českých XIV i XV wieku* (s.35-48), Piotr Baran – *Biblia brzeska na tle europejských překladů biblijných XVI wieku* (s.49-56), Michaela Soleiman pour Hashemi – *Evropská*

dimenze starší české a polské literatury (s.57-63), Danuta M. Lebioda – *Uniwersalny Bóg Sarbiewskiego* (s.64-67), Beata Maria Gaj – *Wspólne łacińskie korzenie. Rodzinna literatura nowołacińska Czech, Polski i Śląska w XVII wieku* (s.68-81). Warto zwrócić szczególną uwagę na dawną religijną literaturę (także poezję religijną i teksty sakralne - *Biblię*), które to zagadnienie zostało zanalizowane w swoich reprezentatywnych przykładach (biblioznawczy esej Piotra Barana, motyw Boga w poezji Macieja Sarbiewskiego zanalizowany przez Danutę M. Lebiodę). Przykłady poezji nowołacińskiej o tematyce 'rodzinnej' zaprezentowane zostały przez Beatę Marię Gaj, która zanalizowała szereg epitalamiów z XVII wieku, w tym np. wskazała, że relacja między mężem a żoną, tj. miłość małżeńska porównana jest tam kontekstowo do relacji miłości oblubieńczej Chrystusa i Kościoła-*Ecclesii*).

W części trzeciej pt. *Romantismus v české a polské literatuře* (s.83-100) znalazły się przyczynki do literatury romantycznej, z odniesieniami metafizycznymi, duchowymi: Magdalena Bąk – *Narodowa? Europejska? Zbędna? O literaturze polskiego romantyzmu (w aspekcie edukacyjnym)* (s.85-91), Artur Żywiołek – *Czeski bajronizm w refleksji Mariana Zdziechowskiego (Byron i jego wiek)* (s.92-99).

W części czwartej pt. *Avantgardní a modernistické proudy v české a polské literatuře* (s.101-146) opublikowano pięć studiów na temat literatury polskiej i czeskiej w XX w., głównie na tematy awangardy literackiej. Znaleźć można tu następujące pozycje: Martyna Maria Lemańczyk – *Pod innym kątem: obecność kubistycznych idei w polskiej i czeskiej literaturze i kulturze początków XX wieku* (s.103-114), Agnieszka Baran – *O wrażliwości wizualnej i plastycznej Františka Halasa i Adama Ważyka – na wybranych przykładach* (s.115-122), Daniel Jakubiček – *Evropská dimenze české historické beletrie* (s.123-135), Karel Komarek – *Plížení a pouti Evropou – cestopisy Jaroslava Durycha* (s.136-139), Józef Olejniczak – *Schulz europejski* (s.140-145).

W części piątej pt. *Regionalismus* (s.147-162) znalazły się dwa następujące teksty poświęcone m.in. literaturze pogranicza polsko-czeskiego, regionalizmowi literackiemu, literaturze regionalnej: Denisa Blahušová – *Fenomén regionalismu v evropské literatuře* (s. 149-152), Małgorzata Gamrat – *XIX-wieczne ruchy wolnościowe w Rapsodzie o Oszeldzie Pawła Kubisza. Kontekst śląski i europejski* (s.153-162).

Część szósta pt. *Česká a polská literatura po druhé světové válce* (s.163-274) zawiera aż dziewięć tekstów koncentrujących się na problematyce literatury pięknej po II wojnie światowej. Są to następujące artykuły: Beata Morzyńska-Wrzosek – *Redefiniowanie tożsamości w perspektywie wygnania jako utraty. Ustalenia wstępne* (s.165-179),

Justyna Kościukiewicz – *Żart Milana Kundery okiem polskiej i czeskiej krytyki literackiej* (s.180-191), Dariusz Tomasz Lebioda – *Czesław Miłosz jako poeta europejski* (s.192-200), Lenka Müllerová – *Paratexty polské literatury (nad českými edičními počiny tvorby Czesława Miłosze)* (s.201-207), Aleksandra Pająk – *Gry z historią w prozie Vladimira Macury* (s.208-217), Marek Bernacki – *Uniwersalny wymiar eseistyki religijnej Tomaša Halika – na podstawie książek „Wzywany czy niewzywany Bog się tutaj zjawi“ (Vzýván i nevzýván...) oraz „Drzewo ma jeszcze nadzieję“ (Stromu zbývá naděje)* (s.218-226), Dorota Bielec – *Středoevropské osudy v Bryczově románu Patriarchátu dávno zašlá sláva* (s.227-233), Leszek Engelking – *Paszporty wierszy. O przekładach gier językowych w poezji* (s.234-258), Alicja Ungeheuer-Gołąb – *O królewnach – bohaterkach literackich utworów dla dzieci Roksany Jędrzejewskiej-Wróbel* (s.259-273). Na szczególną uwagę zasługują tu dwa teksty o polskim nobliście – Czesławie Miłoszu (Dariusza Tomasza Lebiody oraz Lenki Müllerovéj) oraz artykuł Marka Bernackiego na temat eseistyki religijnej czeskiego pisarza Tomaša Halika, dotyczący religijnej kultury literackiej.

Część siódma pt. *Vztahy literatury, hudby a výtvarného umění v české a polské literatuře* (s.275-320) poświęcona została relacjom literatury, muzyki i sztuk plastycznych (sztuk pięknych) w polskiej i czeskiej literaturze (Fryderykowi Chopinowi i Jackowi Kaczmarowskiemu). Pomieszczono teksty: Libor Martinek – *Fryderyk Chopin v české literatuře* (s.277-303), Małgorzata Gajak-Toczek – „*Wojna postu z karnawalem*“, *czyli o kondycji współczesnego człowieka siedzącego na „wozie z sianem“ w interpretacji Jacka Kaczmarowskiego* (s.304-319).

W części ósmej pt. *Svět divadla* (s.321-333) pomieszczono jeden esej poświęcony zagadnieniu świata teatru, tj. Pavla Bergmannova – *Švédský Polák Ingmar Villqist (a jeho divadelní svět)* (s.323-333).

W sumie książka przynosi bogaty plon pokonferencyjnych wystąpień uczonych z Republiki Czeskiej i Rzeczypospolitej Polskiej z uniwersyteckich ośrodków badawczych. W tomie nie zabrakło odniesień do religii chrześcijańskiej, do religijnej kultury literackiej, do świata religijnych wyobrażeń w literaturze czeskiej i polskiej, także przyczynków odnoszących się do poezji religijnej.

The Title in English:

The European Dimension of Czech and Polish Literature. Proceedings of the Literary Conference held in Opava on 10-11.11.2010

Abstract

The proceedings *Evropska dimenze česke a polske literatury – Europejski wymiar literatury czeskiej i polskiej* includes papers from the Czech-Polish literature conference held in Opava between the 10th and 11th November 2010. The papers deal with various topics from the fields of literary science, literary criticism and cultural studies, and they contain many new and significant findings. The papers represent a point of departure for further study, and they contribute to the development of Czech-Polish relations and inter-cultural communication. We believe that the proceedings contain high-quality scholarly material and that it will be of great scholarly and cultural importance. The book will also help increase the reputation and impact factor of the Department of Comparative Literary Studies, a new workplace at Silesian University's Institute of Czech Studies and Library Science.

[Libor Martinek, transl. by Dan Jedlička]

Summary

The review contains a short descriptions of the content of a book entitled *European dimension of Czech and Polish literature*, edited by Libor Martinek from the Silesian University in Opava (Czech Republic). A reviewer shows problems (problematique) of this international book, that concern old and contemporary literatures of these two nations. There are twenty eight papers written by different authors from Poland and Czech Republic. Some of them involve motifs of old Czech and Polish religious poetry or old religious literary culture, eg. Maciej Kazimierz Sarbiewski), Tomáš Halik and the Bible of Brześć.

Key words:

Polish literature, Czech literature, the Bible, religion, religious and sacred poetry, religious literary culture, European literature,

Bibliografia:

Evropská dimenze česke a polské literatury. Europejski wymiar literatury czeskiej i polskiej. Sborník příspěvků z literárněvědné konference konané v Opavě ve dnech 10.-11.2010, editor Libor Martinek, Slezská Univerzita v Opavě, Filozoficko-Přírodovědecká Fakulta, Ústav Bohemistiky a Knihovnictví, Kabinet Literárněvědné Komparatistiky, Opava 2011, 336 s.

MAREK MARIUSZ TYTKO (Cracow, Poland)
e-mail: marek.mariusz.tytko@uj.edu.pl

[Rev.:] *Poetika Mìstičnogo. Kolektivna monografiâ, uporâdk. Ol'gi Červìns'koï, Černìvec'kij Naciònal'nij unìversitet, Černìvcì 2011, 319, [2] s.*

W 2011 roku ukazała się na Ukrainie w Czerniowcach książka zbiorowa pod redakcją Olgi Czerwińskiej na temat kategorii poetyki Tajemnicy (poetyki mistyczności, poetyki *sacrum*). Książka ukazuje bogaty dorobek ukraińskich uczonych z różnych ośrodków uniwersyteckich. Można współcześnie mówić o ukraińskiej szkole sakrologicznej, a to za sprawą grupy naukowców, w tym głównie m.in. rosyjskiego profesora Anatolija Evgen'eviča Nâmcu z Narodowego Uniwersytetu w Czerniowcach na Ukrainie oraz dwóch uczonych profeserek z Uniwersytetu w Tarnopolu – Mar'âny Lanovik (Łanowik) i Zorâny Lanovik (Łanowik). Zorâna Bogdanìvna Lanovik i Mar'âna Bogdanìvna Lanovik także są współautorkami prezentowanej tu książki. Ukraińska szkoła sakrologiczna, badająca relacje pomiędzy Biblią a literaturą piękną rozwija w sposób istotny zakres wiedzy na temat literackiej kultury religijnej nie tylko na Ukrainie, lecz w odniesieniu do literatury powszechnej. W innych krajach środkowoeuropejskich i państwach Zachodniej Europy lub Ameryki – ukraińska szkoła sakrologiczna jest w zasadzie nieznana.

Książka składa się z odredakcyjnego wstępu (*Introdukcîâ*) i ogólnego tekstu wprowadzającego, napisanego przez redaktorkę tomu Olgę Czerwińską (Ol'ga V'âčeslavìvna Červìns'ka), która stawia problem mistyczności (tajemnicy, *sacrum*) w kontekście współczesnej nauki (*Pitannâ Mìstičnogo v sučasnomu vitčiznânomu naukowomu kontekstì [vid uporâdnika]*), ponadto w skład książki wchodzi dwie części z tekstami różnych naukowców i końcowe podsumowanie.

W części pierwszej, poświęconej mistyczności (tajemnicy, *sacrum*) jako kategorii poetyki (*Mìstične âk kategoriâ poetiki*) znajdują się cztery następujące artykuły: 1) Ol'ga V'âčeslavìvna Červìns'ka – *Rizikovani konturi ta paradoksi mìstičnogo* (s.13-46) – tekst dotyczący zarysu granicy i paradoksu kategorii 'mistyczności' (tajemnicy, *sacrum*); 2) Roman Volodimirovič Mnih – *Dekil'ka zauvažen' pro kategoriû mìstičnogo u literaturì* (s.47-58) – rozdział z uwagami na temat kategorii

‘mistyczności’ w literaturze (*sacrum*); 3) Igor Josipovič Nabitovič – *Biblijnij globalizm u hudožnij literaturì versus literaturna tradiciâ ta intertekstual’nist’*: nazad u majbutnê (s.59-79) – studium na temat biblijnego tzw. ‘glocalizmu’ (połączenia regionalnego stylu z trendem uniwersalnym) w artystycznej literaturze w przeciwieństwie do tradycji literackiej oraz intertekstualności (tzw. ‘powrót w przyszłość’ [sic!]), 4) Zorâna Bogdanivna Lanovik i Mar’âna Bogdanivna Lanovik – *Simbol u poetici misticnogo* (s.80-114) – rozprawa dotycząca symbolu w poetyce mistyczności (poetyce mistycznego, poetyce tajemnicy, poetyce *sacrum*).

W części drugiej, poświęconej mistyczności (*sacrum*) w projekcjach literackiego doświadczenia (*Misticne v proekciâh literaturnogo dosvidu*) znajduje się osiem następujących artykułów: 1) Boris Borisovič Šalaginov – *Nimeckij romantizm i misticne* (s.117-161) – obszerna rozprawa poświęcona niemieckiemu romantyzmowi i mistyczności (m.in. analiza punktów wspólnych w literaturze pięknej), 2) Koiti Itokawa [Itokawa] z Japonii – *Rozuminnâ misticnogo v sučasnij âpons’kij literaturì* (s.162-167) – autor przedstawia rozumienie mistyczności (tajemnicy, *sacrum*) we współczesnej japońskiej literaturze, 3) Petro Vasil’ovič Rihlo – *Misticni motivi êvrejs’koj kabalistiki u zbirci Paulâ Celana „Troânda nikomu”* (s.168-186) – tekst dotyczący mistycznych (sakralnych) motywów żydowskiej kabalistyki w zbiorze Paula Celana pt. *Rôza (dla) Nikogo*, czyli swoistego, buntowniczego, poetyckiego antykomentarza do *Psalmów* na cześć Boga w *Biblii* (pochwały Nikogo przez nic, swoista ‘teologia negatywna’, ‘teologia apofatyczna’), 4) Svîtlana Pavlivna Macenka – *Mona Liza – „Žinka bez vlastivostej”: ekspresionists’ka proekciâ misticnogo dosvidu v noveli Georga Gajma „Zlodij”* (s.187-208) – tekst na temat Mony Lizy jako „kobiety bez właściwości” w ekspresjonistycznej projekcji doświadczenia mistycznego (doświadczenia mistyczności, tajemnicy, *sacrum*) w noweli niemieckiego (dolnośląskiego) ekspresjonisty Georga Heyma (1887-1912) pt *Złodziej*, 5) Nataliâ Oleksandrivna Vysoc’ka – *Misticne âk prijom: postmoderni primari Hajgejts’kogo cvintarâ* (s.209-225) – tekst dotyczący problemu mistyczności (mistycznego, tajemnicy, *sacrum*) jako recepcji w postmodernistycznym duchu stylu cmentarza Highgate (w Londynie), 6) Al’ona Anatoliïvna Matijčak – *Mistika i mistifikaciâ âk kontrapunkt hudožn’ogo tekstu Ajrîs Merdok* (s.226-263) – rozprawa dotycząca mistyki i mistyfikacji jako kontrapunktu artystycznego tekstu w utworach autorstwa angielskiej pisarki i filozofki Jean Iris Murdoch (1919-1999), 7) Roman Anatolijovič Dzik – *Transgresiâ misticnoi real’nosti F.Dostoëvs’kogo u praktiku pis’ma Žorža Bernanosa* (s.264-285) – artykuł dotyczący przekroczenia (transgresji) mistycznej rzeczywistości (realności) Fiodora Dostojew-

skiego w praktyce pisarskiej katolickiego pisarza francuskiego Georges Bernanosa (1988-1948), 8) Alla Volodimirivna Sażina – *Modus misticznego v novitnih reklamnih zrazkah* (s.286-301) – artykuł dotyczący sposobu wyrażania mistyczności (mistycznego, tajemnicy, *sacrum*) w najnowszych spotach reklamowych (materiałach promocyjnych, reklamach).

W zakończeniu-podsumowaniu (*Koda*) zamieszczono jeden tekst, którego autorem jest Oleksandr Oleksandrovič Korabl'ov, pt. „*Vid ekzal'tacij do rozdratuvannâ*: šo повинна сказати про мистiku філологія? (s.302-311) – tekst poruszający kwestię (tj. zagadnienie „wizji egzaltacji”): co filologia powinna orzekać na temat mistyki? W sumie tom prezentuje teksty czternastu autorów – w tym trzynastu uczonych z różnych uniwersytetów na Ukrainie i jednego uczonego z Japonii. Książka posiada indeks osobowy (*Imennij pokazčik*), tj. alfabetyczny wykaz nazwisk (s.312-317) bez imion, tylko z inicjałami, w porządku alfabety ukraińskiego (cyrylicą), osobno zestawienie alfabetyczne nazwisk w porządku łacińskim (angielskim) zapisane tzw. *latinką*.

Książkę zamyka spis treści (s.318-319) oraz osobny wykaz wszystkich czternastu autorów z pełnymi imionami i odczestwami (*Naukove vidannâ*, s.320). Publikacja została zredagowana przez zespół naukowców w języku ukraińskim. Formalnie rzecz biorąc, w edycji nie ma abstraktów (streszczeń) poszczególnych rozdziałów (artykułów) w języku angielskim oraz słów kluczy po angielsku (key-words), co ułatwiłoby klasyfikację artykułu odbiorcy zachodniemu, nie znającemu języka ukraińskiego. Formalnie brakuje także alfabetycznego zestawienia (albo alfabetycznych zestawień) literatury przedmiotu (przy poszczególnych rozdziałach albo sumarycznie na końcu książki monograficznej – jeden wspólny alfabetyczny wykaz bibliograficzny dla całości książki). Monografia posiada przypisy dolne do tekstu na każdej stronie, ale rozpoczynające się zwyczajem wschodnim numeracją od liczby jeden (tj. brak numeracji ciągłej w ramach jednego rozdziału).

Książka ma wybitne walory poznawcze w zakresie literaturoznawstwa i sakrologii. Moim zdaniem, podstawowy, istotny ukraiński termin „mistyczne” (‘to mistyczne’) ma swój odpowiednik w języku polskim: „mistyczność”, ‘tajemnica’ (tajemniczość transcendentna), w języku łacińskim ‘*sacrum*’, w języku angielskim ‘*mysticality*’ (mistyczność).

The title in English:

Poetics of Mysticality. A Collective Monography

Abstract (Summary)

A book in Ukrainian language entitled *Poetics of Mysticality. A Collective Monography* edited by Ol'ga Červìns'ka concerns the problems of so called sacrology. Fourteen authors focus on issue of sacred and literature. There are thirteen scientists from Ukraine and one from Japan. The book is divided into two parts. In the first part there are articles about 'sacred' (mysticality) as a category in poetics. Here authors describe paradoxes and borders of mysticality (Ol'ga V'âčeslavìvna Červìns'ka), mysticality in literature (Roman Volodimirovič Mnih), the Biblical glocalism and artistic literature (Igor Josipovič Nabitovič), symbol in poetics of 'sacred' (mysticality) (Zorâna Bogdanìvna Lanovik and Mar'âna Bogdanìvna Lanovik)

In the second part of the book there are articles about 'sacred' in the projects of literary experience. Here eight authors describe the next problems: German romanticism and 'sacred' (Boris Borisovič Šalagìnov), understanding of 'sacred' in contemporary Japan literature (Koiti Itokava [Itokawa] from Japan), sacred motives of Jewish cabalism in a book by Paul Celan *A Rose for Nobody* (Petro Vasil'ovič Rihlo), Mona Lisa and expressionistic project of sacred experience in a novel *A Thief* by Georg Heym (Svìtlana Pavlivna Macenka), 'sacred' in postmodern reception in the cemetery Highgate in London (Nataliâ Oleksandrìvna Vysoc'ka), mysticality and mystification as a counterpoint of an artistic text by Jean Iris Murdoch (Al'ona Anatoliïvna Matìjčak), transgression of Dostoevskij's mystical reality in literary practice of Georges Bernanos (Roman Anatolijovič Dzik), the ways of expression of mysticism (mystery, sacred) in recent promotional materials (Alla Volodimirìvna Sažina). There is one article in the summary of the book, where Oleksandr Oleksandrovič Korabl'ov describes the problem what philology should say about mistique?

Key words:

sacred, mistique, the Bible and literature, Christian literature, European literature, sacrology, the Ukrainian research school of sacrology,

Bibliografia / Bibliography:

Poetika Mìstičnogo. Kolektivna monografiâ, uporâdk. Ol'gi Červìns'koï, Černìvec'kij Naciònal'nij uniwersitet, Černìvcì 2011, 319, [2] s.

MAREK MARIUSZ TYTKO (Cracow, Poland)
e-mail: marek.mariusz.tytko@uj.edu.pl

[Rev.:] Zofia Zarębianka, *Czytanie sacrum*, Stowarzyszenie Pisarzy Polskich, Instytut Wydawniczy „Maximum”, Kraków-Rzym 2008, 18 s., seria: Myśli ocalone. Seria Filozoficzno-Humanistyczna, pod redakcją Tadeusza Sławka, tom V.

Książka Zofii Zarębianki pt. *Czytanie sacrum* jest w zasadzie zbiorem różnych esejów autorki dotyczących problematyki *sacrum* i literatury pięknej. Polska szkoła sakrologiczna, wywodząca się w istocie z od znanego badacza owej problematyki – prof. Stefana Sawickiego z Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, obecnie w Polsce ma swoich kontynuatorów lub naśladowców. Z jednej strony założenia badawcze, wypracowane przez „sakrologiczną szkołę lubelską” są obecnie rozwijane w ośrodku warszawskim w Uniwersytecie Kardynała Stefana Wyszyńskiego przez ucznia S. Sawickiego – Wojciecha F.Kudybę i Krzysztofa Dybciaka, a poza tym w innych ośrodkach uniwersyteckich, m.in. w Krakowie w uniwersytecie Jagiellońskim przez Zofię Zarębiankę i Wojciecha Ligęzę. Wspólną cechą polskiej szkoły sakrologicznej jest m.in. nawiązywanie do koncepcji i terminologii religioznawczej, używanej m.in. w pracach Emila Durkheima, Mircei Eliadego, Rudolfa Otto, Rogera Caillois (odpowiednio: *sacrum*, *sanctum*, *profanum*, *numinosum*), psychologii religii (np. Williama Jamesa *Doświadczenie religijne*), refleksja teoretyczna, inspirowana teologią biblijną, biblistyką oraz czerpanie wzorców z filozofii (fenomenologii, aksjologii i hermeneutyki).

Książka Z.Zarębianki podzielona została na *Wstęp* i trzy zasadnicze części. Autorka pogrupowała swoje teksty w owych trzech częściach według pewnego klucza. W części pierwszej znajdują się artykuły metodologiczne (*Metodologicznie*), w części drugiej – hermeneutyczne (*Hermeneutycznie*), w części trzeciej – komparatystyczne (*Komparatystycznie*). Podział jest umowny, autorka przekracza zasygna-

lizowane podziały, wykracza poza zakres poruszanych w poszczególnych częściach zagadnień.

We wstępie pt. *Co to znaczy „czytać sacrum”* (s.7-8) autorka stawia podstawowe pytania literaturoznawcze i sakrologiczne. Część pierwsza (metodologiczna) (s.9-52) składa się z następujących sześciu rozdziałów: 1. *Sacrum jako kategoria historycznoliteracka* (s.11-17), 2. *O niektórych związkach między literaturą a religią* (s.18-23), 3. *Religia w przestrzeni literatury. Literatura w przestrzeni religii. Rekonesans* (s.24-30), 4. *Literatura jako liturgia* (s.31-37), 5. *Epifania negatywna w Nieudanych rekolekcjach paryskich Konstantego Ildefonsa Gałczyńskiego* (s.38-44), 6. *Sakralizacja (u)śmiechu w poezji Jana Twardowskiego* (s.45-52).

W części drugiej (hermeneutycznej) (s.53-258) pomieszczono dwadzieścia osiem następujących rozdziałów: 1. *O potrzebie duchowości między prowincją a Europą* (s.55-59), 2. *Ambiwalencja nadziei. Kultura współczesna wobec deficytu wartości* (s.60-65), 3. *Nieszczęśliwość jako forma istnienia. Kilka refleksji wokół Cudzoziemki Marii Kuncewiczowej* (s.66-71), 4. *Aspekty metafizyczne w emigracyjnej poezji pokolenia „Nowej Fali”. Stanisław Barańczak, Adam Zagajewski* (s.72-82), 5. *Bóg konieczny i niemożliwy. Stanisław Barańczak – dwa wiersze* (s.83-87), 6. *Rzeczywistość i duch(owość) w nowej poezji na przykładzie twórczości pokolenia „BruLionu”* (s.88-98), 7. *De(kon)strukcja sacrum? Strategie wobec sacrum w twórczości poetyckiej po 1989 roku. Rekonesans* (s.99-109), 8. *„Ja wobec ...ja” oraz ja wobec świata. Zanegowane autokreacje w zanegowanym świecie w poezji Marcina Świetlickiego* (s.110-116), 9. *„Miejsca święte” w wierszach Wojciecha Kudyby* (s.117-122), 10. *Promieniowanie myśli. Promieniowanie ducha. Kilka wstępnych refleksji wokół twórczości literackiej Karola Wojtyły* (s.123-124), 11. *Dojrzwienie do śmierci, dojrzwienie do ojcostwa w poetyckiej antropologii Karola Wojtyły* (s.125-137), 12. *Śmierć przekroczona – meditatio mortis Karola Wojtyły* (s.138-144), 13. *Medytacja znaczeń. O specyfice dykcji poetyckiej Karola Wojtyły* (s.145-149), 14. *W poszukiwaniu jedności. Między wiarą a zwątpieniem w późnych wierszach Czesława Miłosza* (s.150-159), 15. *Poeta – prorok w nieruchomych obrotach czasu. Uwagi o cyklu Czesława Miłosza Na trąbach i na cytrze* (s.160-165), 16. *Miłość w horyzoncie daru. O dwu wierszach Czesława Miłosza* (s.166-174), 17. *Obrazy przeszłości w międzywojennych wierszach Czesława Miłosza* (s.175-181), 18. *„I rozłączone się złączy w jedno”. Motyw starości w późnych wierszach Czesława Miłosza* (s.182-194), 19. *Herbert – Miłosz. Spór o wartości. Prolegomena metodologiczne* (s.195-201), 20. *Zbigniew Herbert w poszukiwaniu substancji narodu* (s.202-207), 21. *Kilka uwag o*

wierszu Zbigniewa Herberta Pan Cogito opowiada o kazaniu Spinozy (s.208-213), 22. *Postacie duszy. Refleksje wokół kilku wierszy Zbigniewa Herberta* (s.214-223), 23. *metafizyczne racje pisania. Tadeusz Różewicz – Dlaczego piszę?* (s.224-228), 24. *czas przeszły – na chwilę nieutracony. O poezji Julii Hartwig* (s.229-235), 25. *Kilka refleksji wokół wiersza Wisławy Szymborskiej Niebo* (s.236-239), 26. *Moc lęków. Nad wierszami Joanny Pollakówny* (s.240-244), 27. *Piękna przyjaźń. O listach Anny Kamieńskiej do Teresy Ferenc i Zbigniewa Jankowskiego* (s.245-251), 28. *Dar matki, dar śmierci, dar wieczności* (s.252-258).

Część trzecia (komparatystyczna) (s.259-309) zawiera siedem następujących tekstów: 1. „*Mój Bóg, jest ciemny*”. *Dynamika przedstawień Boga w twórczości Rainera Marii Rilkego* (s.261-265), 2. *Dziecko w twórczości Rainera Marii Rilkego* (s.266-270), 3. *Doświadczenie medytacyjne w wierszach Thomasa Mertona* (s.271-281), 4. *Obraz Kościoła i kapłana w powieściach Georgesa Bernanosa z perspektywy odbioru czytelnika współczesnego* (s.282-289), 5. *Relacja mistrz – uczeń w Grzeszkalanych paciorków Hermanna Hessego* (s.290-298), 6. *Zranione ojcostwo. Okaleczone dzieciństwo. Wokół eseju Wynaleźć samotność Paula Austera* (s.299-304), 7. *Pożegnanie miasta. Pożegnanie życia. Dyptyk petersburski Josifa Brodskiego jako pieśń o końcu* (s.305-309).

Książka zawiera *Indeks nazwisk* (s.311-312) oraz *Notę bibliograficzną* (s.313-315). Publikacja nie zawiera polskiego streszczenia, brakuje także angielskiego summary oraz słów-kluczy (key-words) do całości zbioru lub/i przy poszczególnych rozdziałach.

The title in English:

The Reading “the Sacred”

Abstract (Summary)

An author is a Polish professor of literature at the Jagiellonian University in Cracow. The author shows in her book entitled *The Reading “Sacred”* some essays on literature and "sacred", especially she describes some Polish poetry and prose and literary letters from 20th century. She focuses on the problem hermeneutics of a text, comparatistics of literature and methodology of literature. There are many chapters on theme Polish poetry or prose, e.g. about such authors as Stanisław Barańczak, Teresa Ferenc, Konstanty Ildefons Gałczyński, Julia Hartwig, Zbigniew Herbert, Zbigniew Jankowski, Wojciech Kudyba, Maria Kuncewiczowa, Czesław Miłosz, Joanna Pollakówna, Tadeusz Różewicz, Wisława

Szyborska, Marcin Świetlicki, Jan Twardowski, Karol Wojtyła, Adam Zagajewski. There are some essays about foreign (e.g. French, German, Russian) authors of literature in the context of 'sacred': Paul Auster, Georges Bernanos, Josif Brodski, Hermann Hesse, Thomas Merton, Rainer Maria Rilke.

Key words

sacred and literature, poetry, prose, letters, Paul Auster, Stanisław Barańczak, Georges Bernanos, Josif Brodski, Teresa Ferenc, Konstanty Ildefons Gałczyński, Julia Hartwig, Zbigniew Herbert, Hermann Hesse, Zbigniew Jankowski, Wojciech Kudyba, Maria Kuncewiczowa, Thomas Merton, Czesław Miłosz, Joanna Pollakówna, Rainer Maria Rilke, Tadeusz Różewicz, Wisława Szymborska, Marcin Świetlicki, Jan Twardowski, Karol Wojtyła, Adam Zagajewski, hermeneutics, comparatistics, literary methodology,

Bibliografia

Zofia Zarębianka, *Czytanie sacrum*, Stowarzyszenie Pisarzy Polskich, Instytut Wydawniczy „Maximum”, Kraków-Rzym 2008, 18 s., seria: Myśli ocalone. Seria Filozoficzno-Humanistyczna, pod redakcją Tadeusza Sławka, tom V.

ALINA SZYMCZYK

(Chicago, The United States of America)

e-mail: info[at]literaci.org

**[Rev.:] Maria Mili Purymska, *Na skrzydłach wiatru*,
Zagnańsk : Świętokrzyskie Towarzystwo Regionalne ;
Chicago : [s.n.] 2012, 103, VIII p.**

**[Maria Mili Purymska, *On the wings of the wind*,
Zagnańsk: the Świętokrzyskie Regional Association; Chi-
cago : [s.n.] 2012, 103, VIII p.]**

On December 7th 2012, at the Jesuit Millennium Center in Chicago there was a launch party of the book of poetry by Maria Mili Purymska *On the Wings of the Wind*. It was edited by dr Andrzej Maciej Zarębski at the Świętokrzyskie Regional Association as the 295-th position of the Świętokrzyska Library. This shows the cooperation between the Świętokrzyskie Regional Association and the Association of the Polish Writers name of John Paul II in Chicago, a member of which the author has been since the year 2006. It is worth mentioning that father Jerzy Karpiński S.J. is the spiritual patron of the Association of the Polish Writers. The book has the cover designed by the author. M.M. Purymska was born on 13 June 1946 in Mielewskie, she graduated from the Faculty of Biology and Earth Sciences at Warsaw University in 1968. She holds a Master's Degree in cartography.

In 1991 she emigrated to USA. She is a versatile creator not only a poetry writer but also a painter and an artistic photographer. She inspires other people to spiritual transformation and entering higher spiritual levels. Purymska's poetry and paintings are spiritual meditation. She paints landscapes, portraits, flowers and angels. In recent years she has showed her paintings at several exhibitions in the city of Chicago. She has participated in Poetry Autumns and Springs organized by the Association of the Polish Writers name of John Paul II in Chicago since 2009.

In the introduction to the book Andrzej Maciej Zarębski, PhD wrote: "the poems are saturated with nostalgia for the childhood and youth spent in the fatherland. They are characterized by the belief in the

imminent return to the fatherland. The message of this nostalgic and reflective poetry is so expressive that the reader shares this hope and belief. And this is the power and charm of Purymowska's poetry” (p.5 from the editor).

In the debut volume, the author states in the poem-message:

Don't live your life so fast
it's not worth it
sit down comfortably in your armchair
look inside yourself
ask your Angel
the purpose of your existence
it's Him who shall turn your traffic lights green
and shall point the way
you will understand then
this very necessity to stop...

(*The Message*, p. 43)

In the title poem the author would like to:

enter the eternity (...)
dip into the love light
touch the unknown substance
with a fog shroud
stride through the world's chaos
reveal the beauty
radiating with God's love

(*On the Wings of the Wind*, p.7)

A review by Elżbieta Słoń was published in Poland, its title was *The Woman Winged With the Wind*. The reviewer pointed to the content of the five parts of the volume: “The first one relates to the broadly understood love, the others - to her native land, the Christian faith, and the charm of the seasons. In conclusion, the author presented the reflections and thoughts on a variety of topics. Purymowska enriches the book with her paintings.” (Elżbieta Słoń, *The Woman Winged With the Wind*, “Goniec Świętokrzyski”, 2012. – Goniec No. 171. pdf, September No 3/40/171 – a quarterly social and cultural magazine of the Świętokrzyski region). The first part is entitled *On Love*. Love seems to be the essence of the artist's life. The poet describes love, addressing her as a person:

Submerged in dew
you comb your hair with the wind

to weave cornflowers into them
and so poppies and lilies of the Valley

(*About Love*, p. 10)

The second part of the volume is entitled *Fatherland*. Here the lines reveal longing for Poland, the homeland - Podlasie. The author being an immigrant, living in North America feels a Pole. She says in the poem of the same title:

Poland, my fatherland
feels proud of its name
with poetry imprinted across
from the Tatras to the Baltic

(*Fatherland*, p. 34)

Part Three of the book is entitled *The Act of Faith* includes religious poems or poems referring to religion. The lyrical subject wonders:

What's sadness for
I pose myself a question
I shall shut it in a safe
And return it to God

(*Questions*, p. 51)

In many poems of *The Act of Faith* the lyrical subject prays, there are many poems-prayers (*The Morning Prayer*, *Dear Lord*, *A Word about the Virgin Mary*, *Thanksgiving*, and other. Here is a line from *Thanksgiving*:

Thank You Lord
For every single day
sunny or rainy
warm and frosty (...)

For a child's smile
And old man's
embittered face
Thank you
For each particle
of Your Universe
For Your existence and so others' and mine

Thank You (*Thanksgiving*, p. 57)

Elżbieta Słoń noted in her review "At the end of the book you can get a dessert - the reproductions of oil paintings by Maria Mili Purymska. She likes to paint landscapes, flowers, angels, portraits, and still life. The paintings are expressive, in them there are a lot of warm, bright colours: brown, red, shades of yellow, often against the dark green or dark blue. To sum up - interestingly painted poems and interestingly illustrated."

In the part entitled *Reflections* the poet talks about joy, peace, solitude, awe, envy, and forgiveness. In the poem *To My Children* the poet confessed:

You were little crumbs
when I first
Saw you and held you
In my arms
I hugged you and asked
the Angel to guide you (...)

(*To My Children*, p.82)

The late debut of the author deserves the attention of readers.

Key words:

Purymska Maria Mili (1946 -), Polish poetry in the United States, poetry of emigration, religious lyric poetry, patriotic lyric poetry, personal lyric poetry,

Bibliography:

Maria Mili Purymska, *Na skrzydłach wiatru* [*On the Wings of the Wind*], Afterword: Janusz Kopeć, Zagnańsk : The Świętokrzyskie Regional Association ; Chicago : [s. n.] 2012, p. 103, VIII, The Świętokrzyska Library ; 295.

Information about the Author of the review:

Alina Szymczyk is a Polish poet and a writer, the president of the Polish Writers Association named John Paul II (in Polish: Zrzeszenie Literatów Polskich imienia Jana Pawła II) in Chicago in the United States of America, an emigrant from Poland to the USA.

ALINA SZYMCZYK
(Chicago, The United States of America)
e-mail: e-mail: info[at]literaci.org

**[Rev.:] Maria Mili Purymska, *Na skrzydłach wiatru*,
Zagnańsk : Świętokrzyskie Towarzystwo Regionalne ;
Chicago : [s.n.] 2012, 103, VIII s.**

W dniu 7 grudnia 2012 r. w Jezuickim Ośrodku Milenijnym w Chicago (USA) odbyła się promocja tomiku wierszy pt. *Na skrzydłach wiatru* Marii Mili Purymskiej. Tomik został wydany pod redakcją dra Andrzeja Macieja Zarębskiego w Świętokrzyskim Towarzystwie Regionalnym jako 295. pozycja Biblioteki Świętokrzyskiej. To jest dowód na współpracę pomiędzy Świętokrzyskim Towarzystwem Regionalnym a Zrzeszeniem Literatów Polskich im. Jana Pawła II w Chicago, którego autorka jest członkinią od 2006 r. Warto nadmienić, że opiekunem duchowym Zrzeszenia Literatów Polskich im. Jana Pawła II jest o. Jerzy Karpiński SJ.

Książka została wydana z okładką według projektu artystki. M.M. Purymska, (urodzona 13 czerwca 1946 r. w m. Mielewskie woj. Podlaskie), jest absolwentką Uniwersytetu Warszawskiego, Wydział Biologii i Nauk o Ziemi, Specjalizacja – Kartografia z tytułem magister, studia ukończyła w 1968 r.

W 1991 roku wyjechała do Stanów Zjednoczonych. Jako twórczyni wszechstronna uprawia nie tylko poezję i prozę, ale także malarstwo i fotografię artystyczną, inspirując innych do wewnętrznej transformacji i osiągnięcia wyższego poziomu duchowego. Poezja i malarstwo Purymskiej to duchowa medytacja. Maluje pejzaże, portrety, kwiaty i anioły. W ciągu ostatnich lat prezentowała swoją twórczość malarską na kilkunastu wystawach w aglomeracji chicagowskiej. Brała udział w Jesieniach i Wiosnach Poetyckich organizowanych przez Zrzeszenie Literatów Polskich im. Jana Pawła II w Chicago od 2009 r.

We wstępie do książki dr Andrzej Maciej Zarębski napisał: „wiersze są przesycane uczuciem tęsknoty za dzieciństwem i młodością spędzonymi w Ojczyźnie. Cechuje je wiara w rychły do niej powrót. Przesłanie tej nostalgicznej i refleksyjnej poezji jest tak ekspresyjne, że

czytelnik podziela tę nadzieję i wiarę. I na tym polega siła i urok poezji Marii Mili Purymskiej” (od redakcji, str. 5). W debiutanckim tomie autorki czytamy w wierszu-przesłaniu: „Nie pędź tak szybko / Przez życie Nie warto... / Usiądź wygodnie w fotelu / Zajrzyj w głąb siebie / Spytaj swojego Anioła / O cel twego istnienia / On ci zapali światła zielone / Wskaże drogę właściwą / Zrozumiesz / Że trzeba było na chwile / Przystanąć...” (*Przesłanie*, str. 43). W tytułowym wierszu autorka chciałaby „wstąpić do wieczność”, „Zanurzyć się w świetle miłości / Dotknąć nieznanej materii. / Przekroczyć całunem mgły / chaos tego świata / i wydobyć piękno / emanujące boską miłością” (*Na skrzydłach wiatru*, str. 7).

W Polsce ukazała się recenzja pióra Elżbiety Słoń pt. *Kobieta uskrzydłona wiatrem*. Recenzentka wskazała na zawartość pięciu części tomiku poezji: „Pierwsza z nich dotyczy szeroko pojętej miłości, kolejne – ziemi ojczystej, chrześcijańskiej wiary, uroków pór roku. Na zakończenie autorka przedstawiła refleksje i przemyślenia na bardzo różne tematy. Książka wzbogacona jest obrazami Purymskiej” (Elżbieta Słoń, *Kobieta uskrzydłona wiatrem*, „Goniec Świętokrzyski. Kwartalnik Społeczno-Kulturalny Regionalistów Świętokrzyskich”, r. 2012, nr 3 (40), wrzesień 2012, s.171 (plik pdf).

Pierwsza część nosi tytuł *O miłości*. Miłość wydaje się być treścią życia artystki. Poetka opisuje miłość, zwracając się do niej jak do osoby: „Skąpana w rosie / Rozczesujesz włosy wiatrem / By wpleść w nie chabry / Maki i konwalie” (*O miłości*, str. 10). Druga część poetyckiego tomu nosi tytuł *Ojczysta ziemia*. Tu z wierszy przebija tęsknota za Polską, za rodzinnym Podlasiem. Autorka-emigrantka, mieszkając w Ameryce Północnej, czuje się jednak Polką. Czytamy w utworze o tym samym tytule: „Moja ojczysta ziemia / jest dumna z imienia Polski / Wpisana jest w niej poezja / od Tatr aż po Bałtyk” (*Ojczysta ziemia*, str. 34). Część trzecia tomiku zatytułowana *Akt wiary* zawiera wiersze religijne albo nawiązujące do religii. Podmiot liryczny wierszy zastanawia się: „Po co nam smutek / Pytam sama siebie / Zamknę go w sejfie / I odeślę do Boga” (*Pytania*, str. 51). W wielu utworach *Aktu wiary* podmiot liryczny modli się, mamy do czynienia z wierszami-modlitwami (*Modlitwa o poranku*, *Kochany Boże*, *Słowo o Matce Boskiej*, *Dziękczynienie* oraz inne), a oto urywek wiersza pt. *Dziękczynienie*: „Dziękuję Ci Boże / Za każdy dzień / Słoneczny deszczowy / Ciepły i mroźny (...) / Za uśmiech dziecka / I zgorzkniałą twarz / Starca / Dziękuję / Za każdą cząstkę / Twojego Wszechświata / Za to że jesteś Ty inni i ja / Dziękuję” (*Dziękczynienie*, str. 57).

Elżbieta Słoń zauważyła w swojej recenzji, że „Na końcu książki trafić można na deser – na reprodukcje olejnych obrazów Marii Mili Purymskiej. Artystka lubi malować pejzaże, kwiaty, anioły, portrety, martwą naturę. Obrazy są ekspresyjne, dużo w nich ciepłych, uderzających w oczy kolorów: brązów, czerwieni, odcieni żółtego, często na tle ciemnych zieleni czy granatu. Reasumując – interesująco namalowane wiersze I ciekawe do nich ilustrowanie”.

W części pt. *Refleksje* poetka w swoich wierszach opowiada o radości, ciszy, samotności, zachwycie, zazdrości, wybaczeniu. W wierszu pt. *Moim dzieciom* poetka wyznała: „Byłyście małymi okruszkami / Kiedy po raz pierwszy / Ujrzałam i trzymałam / W moich ramionach / Tuliłam was i prosiłam / Aniołów o prowadzenie (...)” (*Moim dzieciom*, str. 82). Późny debiut autorki zasługuje na uwagę czytelników.

Słowa-klucze:

Purymska Maria Mili (1946 -), polska poezja w Stanach Zjednoczonych, poezja emigracyjna, religijna poezja liryczna, patriotyczna poezja liryczna, osobista poezja liryczna,

Key words:

Purymska Maria Mili (1946 -), Polish poetry in the United States, poetry of emigration, religious lyric poetry, patriotic lyric poetry, personal lyric poetry,

Bibliografia / Bibliography:

Maria Mili Purymaska, *Na skrzydłach wiatru*, postłowie Janusz Kopeć, Zagnańsk : Świętokrzyskie Towarzystwo Regionalne ; Chicago : [s.n.] 2012, s. 103, VIII, Biblioteka Świętokrzyska ; 295.

Information about the Author of the review:

Alina Szymczyk, polska poetka i pisarka emigracyjna, prezeska Zrzeszenia Literatów Polskich im. Jana Pawła II w Chicago w Stanach Zjednoczonych Ameryki.

Alina Szymczyk is a Polish poet and a writer, an emigrant, the president of the Polish Writers Association named John Paul II (Zrzeszenie Literatów Polskich imienia Jana Pawła II) in Chicago in the United States of America.

III. Scholarly Conferences **(III. Konferencje naukowe)**

JEAN WARD

(The United States of America, Poland)

e-mail: angjmw[at]ug.gda.pl

***The Power of the Word III International Conference. Poetry:
Word Made Flesh : Flesh Made Word. University of
Gdańsk, Poland, 12-14 September 2013.***

Organised jointly by Heythrop College, University of London; the Institute of English Studies, School of Advanced Study, University of London; and the Faculty of Languages of the University of Gdańsk.

The third Power of the Word conference, to be held this time in Gdańsk, Poland on 12-14 September 2013, focuses on the themes of revelation, incarnation and human embodiment in relation to poetry. It seeks to take further a dialogue inaugurated by Heythrop College, University of London, in 2011, where the first conference was held, and continued at the Institute of English Studies, School of Advanced Study (also University of London) in 2012, between theologians, philosophers, literary scholars and creative writers. The Power of the Word conferences explore connections and disconnections, continuities and discontinuities between religious experience, religious practice, theological reflection, biblical interpretation, ethics and spirituality on the one hand and poetry on the other. These explorations focus attention both on explicitly religious poetry and on that which is (sometimes emphatically) not. Central questions for this year's conference might include, for example: is poetry, as Eliot suggested, an instance of the word made flesh? And if it is, how and under what conditions is this so? Is this idea of poetry, if it is true, applicable only to explicitly religious or devotional poetry? In what sense and to what extent might poetry be said to partake, in a Christian perspective, of the mystery of the Incarnation, as poets and theologians have claimed? On the other hand, what of the view that poetry is nothing more (nor less) than an expression in words of our embodied selves and the material world? Are these two perspectives mutually exclusive?

The conference, interdisciplinary and ecumenical in scope, encourages theoretical discussion as well as analysis of specific texts and

reflection on the work of particular authors, poets and thinkers of different countries, cultures and religious traditions. The beautiful Hanseatic city of Gdańsk provides a fitting setting for such reflection. Its rich cultural history involves diverse religious traditions, well evoked, for example, in Gunter Grass's *The Tin Drum*. The home of the Solidarity movement, it has always been a hospitable city that has welcomed visitors and enjoyed cultural variety; while its connections with literature in English go back to Shakespeare's time, when the city had an Elizabethan theatre stage that was used by English itinerant players. The University of Gdańsk is situated midway between the city centre and the spa town of Sopot, not far from the historic cathedral of Oliwa.

Confirmed keynote speakers: Revd Professor David Brown (Institute for Theology, Imagination & the Arts, St Mary's College, University of St Andrews), Professor Michael Edwards (Collège de France), Professor Angela Leighton (Trinity College, Cambridge), Professor Tadeusz Sławek (University of Silesia), Professor Andrzej Wierciński (University of Freiburg).

Please go to the conference website for the call for papers (deadline for abstracts 15 March 2013) and other information: www.poetry.wordmadeflesh.ug.edu.pl

Information about the Author:

Jean Mary Ward, Ph.D. – the University of Gdańsk (Gdańsk, Poland), a philologist (comparatistics, literature, literary translation, history of English literature).

[This published material about the conference is already archival. We publish it because we want to show some important event in the humanities in Poland (this note by the Editor)]

IV. A Sacred Picture

(IV. Obraz sakralny)

ANNA MARTA ŻUKOWSKA (Poland)
e-mail: anmartzuk@interia.pl

Serce Jezusa i gest wyciągniętych rąk

Kilka lat temu, przemierzając tokańską prowincję Włoch, napotkałam maleńki kościółek ukryty wśród zielonych pagórków i wybujałych aż po horyzont plantacji winnych latorośli. Niepozorna bryła budowli nie robiła szczególnego wrażenia jednakże, jak się okazało, jej wnętrze skrywało „perełkę” o dużej sile wyrazu – nie tylko w sensie artystycznym, ale przede wszystkim duchowym. Była nią drewniana, polichromowana rzeźba przedstawiająca naturalnej wielkości postać Pana Jezusa z Sercem obnażonym i dłońmi wyciągniętymi w kierunku osoby przekraczającej próg kościoła. To niespodziewane powitanie przejawiające się w spotkaniu robiło ogromne wrażenie i zapisało się na trwałe w mojej pamięci.

Po raz drugi wizerunek Jezusa przedstawionego w geście wyciągniętych ku człowiekowi rąk napotkałam w wersji malarskiej podczas pielgrzymki do sanktuariów Francji, w niewielkim miasteczku Paray-le-Monial, w bazylice romańskiej oraz sanktuarium dwóch świętych: św. Małgorzaty Marii Alacoque i św. Klaudiusza de la Colombiere. Majestatyczny, spowity purpurą szaty i jednocześnie ukazujący swe miłujące Serce Jezus świadczy o wydarzeniu, które miało ogromne znaczenie nie tylko dla społeczności Francji, ale i dla całej ludzkości. Tam św. Małgorzata w czerwcu 1675 roku, w oktawie Bożego Ciała, modląc się przed Najświętszym Sakramentem, ujrzała Jezusa z gorejącym sercem i usłyszała słowa: „Oto Serce, które tak bardzo umiłowało ludzi, że niczego nie szczędziło, aż do wyczerpania i wyniszczenia się, by im dać dowody swej miłości, a które otrzymuje w zamian jedynie niewdzięczność”.

Gest wyciągniętych rąk Jezusa jest gestem przywoływania człowieka i jednocześnie zapraszaniem go do koegzystowania ze swoim Stwórcą. Propozycją otoczenia opieką, wzięciem w posiadanie niejako na wyłączność. Pragnieniem ubogacenia swoimi skarbami łask, aby wyciągnąć go z bezmiaru zatracenia. Siłą sprawczą tego gestu jest gorejące Serce Boga. Ono też zapewnia każdego człowieka, że jest on kochany („Moje Boskie serce tak bardzo płonie miłością do ludzi, a szczególnie ku tobie”), zdolny do miłości („Odpowiedz miłością na miłość”), powo-

łany do bycia zwiastunem miłości („Wybieram ciebie jako narzędzie, aby Moja miłość została poznana na całym świecie”).

To wezwanie nie straciło nic na swojej aktualności – wręcz przeciwnie – kierowane jest również do człowieka współczesnego, porażonego zwodniczym „światłem jupiterów” nowoczesnego świata, owładniętego konsumpcjonizmem i niezaspokojonym pragnieniem zysku, hołdującemu przyjemnościom i złym skłonnościom, antywartościom i postawom egoistycznym, a w konsekwencji coraz bardziej odchodzącego od Stwórcy. Bóg więc wychodzi na spotkanie, wyciąga dłoń i jak ojciec z przypowieści wypatruje „powrotu syna” – słabego i zranionego, aby przyciągnąć go do Serca i zastawić stół dla ponownego spotkania.

Stojąc wobec niezgłębionej Tajemnicy Boga, spróbujmy odpowiedzieć na ten gest przywołania – gest miłości niewyobrażalnej, bezwarunkowej i nieskończonej, na którą nie zasługujemy, a która poprzez Serce Jezusa ukazuje nam wieczny plan zbawienia świata.

A picture on the cover of this volume:

The author of the picture: Anna Marta Żukowska. The Title: *The Heart of Jesus*. Painting technique: Oil on canvas. Dimensions: 70 cm x 100 cm. Place of exposition: The Church of Our Lady of Sorrows in Kraśnik near Lublin (Poland). This picture is painted according to picture of *Sacre Coeur de Jesus*, painted by Leslie Benson (1885-1972). It is not a true copy, there was changed image composition and another means of artistic expression.

Obraz na okładce tego woluminu:

Autorka obrazu: Anna Marta Żukowska. Tytuł: *Serce Jezusa*. echnika malarska: olej na płótnie. Wymiary: 70 cm x 100 cm. Miejsce ekspozycji: Kościół pod wezwaniem Matki Bożej Bolesnej w Kraśniku koło Lublina (Polska). Obraz namalowany według obrazu *Sacre Coeur de Jesus*, autorstwa Leslie Bensona (1885-1972). Nie jest to wierna kopia; zmieniona została kompozycja obrazu i inne środki wyrazu artystycznego.

The title in English: *The Heart of Jesus and Gesture of outstretched Hands*

Słowa-klucze:

Anna Marta Żukowska, malarstwo religijne, malarstwo sakralne, Serce Jezusa, Kościół Rzymskokatolicki, Leslie Benson (1885-1972), kościół pw. Matki Bożej Bolesnej w Kraśniku koło Lublina, Kraśnik,

Keywords:

Anna Marta Żukowska, religious painting, sacred painting, Heart of Jesus, the Roman Catholic Church, Leslie Benson (1885-1972), The Church of Our Lady of Sorrows in Krasnik near Lublin, Krasnik,

V. Information for Authors (V. Informacje dla Autorów)

Evaluation Form

Religious and Sacred Poetry: An International Quarterly of Religion, Culture and Education

CODE of the reviewed article (identification details, including author's name, affiliation, title, and rank are encoded and known only to the editorial board up to the time of publication, because of the double-blind review process)

Title of the reviewed article (text)

Topic of the reviewed article (text)

The review of the article

Rank/title, first name and surname of the reviewer:

1. Table of evaluation according to the criteria

The criteria of evaluation for the text review and the assesment of coherence between the text and the criteria:	Very weak	Marginal	Acceptable	Good	Excellent
1. Coherence with the profile of the journal					
2. Originality (does the text contain new, important research statements or results, or new, significant information)					
3. Quality of scholarly methodology (research methodology, application of proper methods for research and the principles of publishing scholarly texts)					
4. Practical applicability					
5. Completeness (are all elements of the scholarly text present)					
6. Comprehension by the reader (is the text coherent and logical)					
7. Quality of references and documentation (footnotes)					
8. Structure and style of presentation [organization of material and style of presentation]					
9. Clarity/quality of tables, diagrams					
10. Relevance or topicality of the subject					

Implications: Does the text correctly identify its implications for further scholarly research, theoretical or practical solutions, or social development?	
---	--

Does the text reveal or illustrate a connection between theory and practice?	
Can this text be used in practical education, further research, utilizing the input of the article?	
Are the research results presented in the text coherent with the research issues?	

2. RECOMMENDATION

Recommendation/Quality of the article: (please mark only one answer)

ACCEPT WITHOUT REVISIONS (recommended unconditionally)

Accept **after minor** editorial revisions (recommended with some revisions – text fails several criteria)

Accept **after serious** revisions (another review required) (not recommended, text shows promise but does not fulfill the criteria in its current form)

REJECT WITH POSSIBILITY OF REVISION AND RESUBMISSION

REJECT (text does not fulfill the criteria)

signature of the reviewer (or a sign):

3. JUSTIFICATION

.....

[Scholarly value of the reviewed text (no more than 600 characters)]

4. Comments on particular points (1-10) of the criteria:

1.
2.
3.
4.
5.
6.
7.
8.
9.
10.

[no more than 600 characters]

.....

Legible signature of the Reviewer

Place....., date (dd.mm.yyyy)

Формуляр рецензии

Religious and Sacred Poetry: An International Quarterly of Religion, Culture and Education

КОД рецензируемой статьи (идентифицирующие данные - фамилия и имя Автора, его место работы, научная степень и звание - закодированы и известны только Редакции до момента публикации, поскольку процесс рецензирования анонимный в обоих случаях) ...

Название рецензируемой статьи (текста)

Тематика рецензируемой статьи (текста)

Рецензия статьи Степень/звание, имя и фамилия Рецензента:

Таблица оценки рецензента по критериям

Критерии рецензирования текста и оценка соответствия текста критериям:	Очень слабое	Слабое (граничное)	Приемлемое	Хорошее	Очень хорошее
1. Соответствие тематике журнала					
2. Оригинальность (есть ли в новые, важные результаты исследований, новая научная информация, т. е. 'добавочная стоимость')					
3. Качество научного уровня (исследовательская методология, точное использование методов исследования и требований к публикациям научных текстов)					
4. Практическое значение					
5. Полнота (присутствие всех составляющих научного текста)					
6. Связь с читателем (последовательность и логичность содержания)					
7. Качество ссылок, качество цитирования (ссылок)					
8. Организация и способ подачи информации (содержания)					
9. Ясность / качество оформления таблиц, диаграмм					
10. Актуальность темы					

Итоги: Правильно ли определено в тексте влияние содержания на осуществление научных исследований, теоретических и практических	
---	--

исследований или на общественную жизнь?	
Наблюдается ли в тексте связь между теорией и практикой?	
Может ли текст использоваться в практике обучения, в дальнейших исследованиях?	
Совпадают ли результаты исследования, представленные в тексте, с научными выводами?	

2. РЕКОМЕНДАЦИЯ

Рекомендация / Качество статьи: (отметить только один ответ)

ПОДДЕРЖИВАЮ БЕЗ ИЗМЕНЕНИЙ (рекомендуется без условий)

Рекомендуется **после некоторых** правок редакции (рекомендуется с условием – текст не соответствует нескольким критериям)

Рекомендуется после **значительных** правок (требуется повторная рецензия) (не рекомендуется, текст не соответствует критериям)

НЕ РЕКОМЕНДУЕТСЯ, ВОЗВРАЩАЕТСЯ (в данном виде) (отклоняется, текст не отвечает требованиям)

Собственноручная подпись Рецензента

3. ОБОСНОВАНИЕ

.....

[ценность рецензируемого текста (максимум 600 знаков)]

4. Некоторые замечания по отдельным пунктам (1-10) критериев:

1.
2.
3.
4.
5.
6.
7.
8.
9.
10.

[максимум 600 знаков]

.....
 Собственноручная читаемая подпись Рецензента

Город..... дата (день-месяц-год)

Formularz recenzji

Religious and Sacred Poetry: An International Quarterly of Religion, Culture and Education

KOD recenzowanego artykułu (dane identyfikacyjne nazwisko i imię Autora, jego afiliacja, stopień i tytuł, są zakodowane i znane tylko Redakcji aż do momentu publikacji, ponieważ proces recenzowania jest podwójnie anonimowy)

Tytuł recenzowanego artykułu (tekstu)

Tematyka recenzowanego artykułu (tekstu)

Recenzja artykułu

Stopień/tytuł, imię i nazwisko Recenzenta:

1. Tabela oceny recenzenckiej według kryteriów

Kryteria recenzji tekstu i ocena zgodności tekstu z kryteriami:	Bardzo słaba	Marginalna	Akceptowalna	Dobra	Bardzo dobra
1. Zgodność z tematyką czasopisma					
2. Oryginalność (czy tekst zawiera nowe, ważne ustalenia badawcze, nowe, znaczące informacje, tj. 'wartość dodana')					
3. Jakość warsztatu naukowego (metodologia badawcza, czy autor stosuje prawidłowe metody badań i czy stosuje zasady wymagane dla publikacji tekstów naukowych)					
4. Przydatność praktyczna					
5. Kompletność (czy są wszystkie elementy tekstu naukowego)					
6. Komunikacja z czytelnikiem (czy treść jest spójna, logiczna?)					
7. Jakość odniesień do literatury , jakość cytowań (przypisów)					
8. Organizacja i sposób prezentacji treści					
9. Przejrzystość / jakość sporządzenia tabel, wykresów					
10. Aktualność tematu					

Implikacje: Czy tekst prawidłowo identyfikuje wpływ jego treści na realizację badań naukowych, przedsięwzięć teoretycznych, praktycznych lub rozwój społeczności?	
Czy tekst stanowi pomost pomiędzy teorią i praktyką?	

Czy tekst może być wykorzystany w praktyce edukacji, w dalszych badaniach?	
Czy wyniki badawcze przedstawione w tekście są zbieżne z wnioskami badawczymi?	

2. REKOMENDACJA

Rekomendacja / Jakość artykułu: (proszę zaznaczyć tylko jedną odpowiedź)

DO ZAAKCEPTOWANIA BEZ ZMIAN (rekomenduję bezwarunkowo)

Do akceptacji **po drobnych** poprawkach redakcyjnych (rekomenduję warunkowo – tekst nie spełnia paru kryteriów)

Do akceptacji **po znaczących** poprawkach (wymagana ponowna recenzja) (nie rekomenduję, tekst nie spełnia kryteriów)

NIE ZAAKCEPTOWANY, ODRZUCONY (w obecnej postaci) (odrzucaam, tekst nie spełnia kryteriów)

własnoręczny podpis Recenzenta (lub parafka)

3. UZASADNIENIE

.....

.....

.....

[merytoryczne walory recenzowanego tekstu (maksymalnie 600 znaków)]

4. Ewentualne uwagi do poszczególnych punktów (1-10) kryteriów:

1.
2.
3.
4.
5.
6.
7.
8.
9.
10.

[maksymalnie 600 znaków]

.....
własnoręczny, czytelny podpis Recenzenta

Miejscowość....., data (dd.mm.rrrr)

Autorzy tekstów w tomie nr 1 (1) 2013

The authors of texts in the volume no. 1 (1) 2013

Galina Īvanìvna Âstrubecka [**Galina Ivanovna Âstrubeckaâ, Halyna Ivanovna Yatrubetska**], kand. nauk filol.– Narodowy Uniwersytet im. Łesi Ukrainki w Łucku (Luck, Ukraine)

Clarinda E. Calma, dr n. hum., Wyższa Szkoła Europejska im. ks. Józefa Tischnera, w Krakowie (Cracow, Poland)

Krzysztof Dybciak, prof. dr hab. – Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego, Warszawa (Poland)

Beata Maria Gaj, dr hab., – Uniwersytet Opolski, Opole (Poland)

Jože Krašovec, prof. dr – the President of the Slovenian Academy of Sciences, Ljubljana (Slovenia)

Wojciech Kudyba, dr hab., prof. UKSW – Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie (Warsaw Poland),

Svìtlana Volodimirìvna Suharêva [**Svetlana Vladimirovna Suhareva**], kand. nauk filol. – Narodowy Uniwersytet im. Łesi Ukrainki w Łucku (Luck, Ukraine)

Alina Szymczyk – Zrzeszenie Literatów Polskich im. Jana Pawła II, (Chicago, Illinois, the United States of America)

Marek Mariusz Tytko, dr n. hum., Uniwersytet Jagielloński w Krakowie (Cracow, Poland)

Jean Ward, dr hab. n. hum. – Uniwersytet Gdański (Gdańsk, Poland)

Anna Marta Żukowska, dr hab. prof. UMCS, Ph.D. – Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie (Lublin, Poland),

Bogusław Żurkowski, dr hab., prof. GWSH – Gdańska Wyższa Szkoła Humanistyczna (Gdańsk, Poland),

Autorzy artykułów recenzowanych w tomie nr 1 (1) 2013:

The authors of the revised papers in the vol. no. 1 (1) 2013:

Galina Īvanìvna Âstrubecka [**Galina Ivanovna Âstrubeckaâ, Halyna Ivanovna Yatrubetska**], kand. nauk filol.– Narodowy Uniwersytet im. Łesi Ukrainki w Łucku (Luck, Ukraine)

Clarinda E. Calma, dr n. hum., Wyższa Szkoła Europejska im. ks. Józefa Tischnera, w Krakowie (Cracow, Poland)

Jože Krašovec, prof. dr – the President of the Slovenian Academy of Sciences, Ljubljana (Slovenia)

Wojciech Kudyba, dr hab., prof. UKSW – Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie (Warsaw Poland),

Svìtlana Volodimirìvna Suharêva [**Svetlana Vladimirovna Suhareva**], kand. nauk filol. – Narodowy Uniwersytet im. Łesi Ukrainki w Łucku (Luck, Ukraine)

**Religious and Sacred Poetry:
An International Quarterly
of Religion, Culture and Education
2013 : No. 1 (1)**

Informacja o Przewodniczącym Międzynarodowej Rady Naukowej „Religious and Sacred Poetry”:

Information about Chief of the International Scholarly Council of *Religious and Sacred Poetry*

Bogusław Żurkowski, Prof. GWSH, dr hab. Ph.D., profesor Gdańskiej Wyższej Szkoły Humanistycznej, emerytowany profesor nadzwyczajny Uniwersytetu Jagiellońskiego, doktor habilitowany nauk humanistycznych w zakresie nauk filologicznych, pedagogiki, specjalności: dydaktyka, kulturoznawstwo, literaturoznawstwo. Nauczyciel akademicki Uniwersytetu Jagiellońskiego (1982-2010), wicedyrektor Instytutu Pedagogiki (1996-2002), założyciel Zakładu Wychowania przez Sztukę (1996-2000), założyciel i kierownik Zakładu Pedagogiki Kultury (2000-2009), pracownik naukowo-dydaktyczny Katedry Edukacji Artystycznej, Zakładu Wychowania przez Sztukę i Literaturę w Wyższej Szkole Filozoficzno-Pedagogicznej „Ignatianum” (Towarzystwa Jezusowego) w Krakowie (1994-2004), pracownik naukowo-dydaktyczny Instytutu Filologii Polskiej w Wyższej Szkole Pedagogicznej w Opolu (1968-1982), rozprawa habilitacyjna: *Literatura – Wartość – Dziecko* (Kraków 1993), habilitacja (Wydział Filozoficzny UJ, Kraków 1994), dysertacja doktorska *W świecie poezji dla dzieci* (WSP Opole 1975). Zainteresowania badawcze multidyscyplinarne (pedagogika kultury, literaturoznawstwo, wychowanie przez literaturę i sztukę, komunikacja kulturowa, edukacja aksjologiczna, aksjologia literatury, wychowanie literackie, dziecko i sacrum). Różne doświadczenia pozaakademickie: twórczość poetycka, praktyczna animacja kultury literackiej („Poezja i Gwiazdy”), krytyka literacka. Członek PEN-Clubu, wielokrotnie demokratycznie wybierany głosami pisarzy – wiceprezes (1992-1996) i prezes (1996-2008) Krakowskiego Oddziału Stowarzyszenia Pisarzy Polskich (w tym czasie członkami tego Oddziału m.in. było dwoje polskich noblistów: Czesław Miłosz i Wisława Szymborska). Laureat Nagrody Międzynarodowej PEN-Clubu (Londyn 1964), jedyny polski laureat Nagrody Międzynarodowej Fundacji Carlo Collodi „Pinocchio” (Rzym 1983). Jako poeta reprezentował Polskę (czytał wiersze) w siedzibie Organizacji Narodów Zjednoczonych w Nowym Jorku (V 2000). Rzymski katolik.

Kontakt e-mail: boguslaw.zurkowski[at]gmail.com
lub przez sekretarza: marek.mariusz.tytko[at]uj.edu.pl albo:
marek.mariusz.tytko[at]gmail.com
[at] = @

<http://www.religious-and-sacred-poetry.info>

Informacja o Redaktorze Naczelnym „Religious and Sacred Poetry”:

Information about the Editor-in-Chief of *Religious and Sacred Poetry*

Marek Mariusz Tytko, M.A., Ph.D., doktor nauk humanistycznych w zakresie pedagogiki (2007), dysertacja doktorska pt. *Stefana Szumana koncepcja wychowania przez sztukę*, dotycząca również wychowania przez literaturę piękną (Kraków 2006); absolwent trzech Wydziałów: 1) Filozoficzno-Historycznego, 2) Filologicznego i 3) Filozoficznego w Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie (Polska), historyk sztuki, pedagog, informacjolog, pracownik Uniwersytetu Jagiellońskiego (od 1991 r.), obecnie nauczyciel akademicki, wcześniej pracownik naukowo-dydaktyczny Instytutu Filologii Polskiej Wyższej Szkoły Pedagogicznej im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie (1997-1998), zainteresowania badawcze multidyscyplinarne (pedagogika, filozofia, literaturoznawstwo, historia kultury, historia sztuki i literatury, informacja naukowa i bibliotekoznawstwo), różnorodne doświadczenia pozaakademickie: twórczość poetycka, praktyczna animacja kultury literackiej, artystycznej i religijnej, rzymski katolik, otwarty na wartości patriotyczne, chrześcijańskie, rodzinne, narodowe kultur europejskich.

kontakt e-mail:

marek.mariusz.tytko[at]uj.edu.pl

marek.mariusz.tytko[at]gmail.com

[at] = @

<http://www.religious-and-sacred-poetry.info>